

Şəmistan NƏZİRLİ

GENERAL ƏLİAĞA ŞİXLİNSKİ ÖMRÜ

Anadan olmasının 140 illiyinə

Bakı - 2005

Şəmistan Əmiraslan oğlu NƏZİRLİ
"General Əliağa Şıxlinski ömrü"

Kitab Müdafiə Naziri general-polkovnik SƏFƏR ƏBİYEVİN təşəbbüsü ilə yazılmışdır. Hərbi-Elmi Mərkəzin rəisi general-leytenant KƏRİM VƏLİYEVİN redaktəsi ilə nəşrə hazırlanıb.

Kitabın işıq üzü görməsində SAYAD İSMAYIL OĞLU MAHMUDOVA təşəkkürümüzü bildiririk.

Hərbi publisist, yazıçı ŞƏMİSTAN NƏZİRLİ oxucuların görüşünə yeni bir əsərlə gəlib. İllərlə həyat və fəaliyyətini öyrəndiyi böyük sərkərdə Əliağa Şıxlinski haqqında kitabını oxuculara təqdim edir. Əsərdə generalın həyat yoldaşı ilk azərbaycanlı hərbi şəfqət bacısı Nigar xanım və unudulmuş general Novruzov qardaşları haqqında tədqiqatları da oxuculara ilk dəfə təqdim olunur.

Ş 0503020907-04
124-2005

© Ş. Nəzirli

HƏRB TARİXİNƏ HƏSR OLUNMUŞ ÖMÜR

Mən Şəmistan Nəzirliyi qiyabi olaraq çoxdan tanıyırdım. Onun adına ilk dəfə Çita şəhərində hərbi xidmətdə olarkən rast gəlmişdim. Həmin vaxt vətəndən uzaq olmağıma baxmayaraq çalışırdım ki, əlaqələrimi itirməyim və mənim yanıma gələn dost-tanışlarım həmişə mənə Azərbaycan dilində xalqımızın tarixinə və mədəniyyətinə aid kitab və jurnallar gətirərdilər. Çitadakı xidmətim zamanı Azərbaycandan aldığım kitabların arasında "Azərbaycan generalları" kitabını da gördüm. Bu kitab mənim üçün son dərəcə böyük maraq kəsb etdi. Doğrusunu deyim ki, mən ilk dəfə Azərbaycan xalqının bu qədər general övladlarına malik olması barədə məlumatla bu kitabla rastlaşdım. Təbii olaraq kitabın müəllifinin kim olduğu ilə maraqlandım. Həmin kitabın müəllifi bildiyiniz kimi hazırda Müdafiə Nazirliyində Hərbi-Elmi Mərkəzin baş elmi işçisi, polkovnik-leytenant Şəmistan Nəzirlidir.

Keçən əsrin doxsanıncı illərində Azərbaycanda məlum proseslər başlayanda mən də könüllü olaraq vətənimə döndüm və xidmətimi Azərbaycanda davam etdirməyi qərara aldım. Mənə Müdafiə Nazirliyinin rəhbərliyi tərəfindən yeni qurulan ordu üçün hərbi nizamnamələrin hazırlanması, Azərbaycan hərbi tarixinin araşdırılması və onun yeni ordunun şəxsi heyətinə çatdırılması kimi vəzifələr həvalə olundu. Hərbi nizamnamələrin hazırlanması işi elə bir xüsusi çətinlik təşkil etməsə də, Azərbaycanın hərbi tarixinin araşdırılması vəzifəsi bu işi bilən mütəxəssislər olmadan mümkün deyildi. Yadımdadır ki, biz Elmlər Akademiyasına müraciət etdik. Təbii olaraq orada belə mütəxəssislərin olmadığı cavabı ilə rastlaşdıq. Mənə təklif olundu ki, Şəmistan Nəzirliyi bu işə cəlb edək. Mən onunla tanış deyildim. Ancaq adını eşidəndə xatırladım ki, bu adam mənim hələ Çita şəhərində əsərini sevə-sevə oxuduğum "Azərbaycan generalları" kitabının müəllifidir. Ona da sevindim ki, indi onunla tanış olmaq imkanım olacaqdı.

Bu hadisə 1992-ci ilin isti yay günlərində olmuşdu. Şəmistan Nəzirliyi biz evdə tapa bilmədik. O, Mərdəkandakı istirahət evlərindən birində öz yaradıcılığı ilə məşğul idi. İstefada olan polkovnik Mustafa Məhərrəmovla bərabər onun yanına getdik. Tanış olduqdan sonra gəlişimizin məqsədini açıqladıq. Şəmistan əvvəlcə razı olmadı. Bildirdi ki, geniş yaradıcılıq planları var və işləri çoxdur. Biz söylədik ki, məqsədimiz elə onun yaradıcılıq fəaliyyətinə qayğı və şərait yaratmaq, üzə çıxardıqlarını ordunun şəxsi heyətinə çatdırmaqdır. Bir xeyli söhbət etdik, fikirlərimizi bölüşdük. İlk görüşümüz zamanı Şəmistan müsbət cavab verməsə də mən şübhə etmirdim ki, bizim təklifimizə o biganə qalmayacaqdır. Çünki ömrünü əcdadlarımızın hərbi tarixinə həsr etmiş bir insan həmin tarixi həsrətlə gözləyən Milli Ordudan kənar qala bilməzdi. Qalmadı da. Biz bunun üçün də ona minnətdar olmalıyıq. Onu da yaxşı bilirdik ki, Şəmistan Nəzirliyin həyatının hər anı bizim üçün qiymətli olan tariximizin bağlı qalmış səhifələrinin açılmasıdır. Ona görə onun səmərəli fəaliyyəti üçün mümkün olan şəraiti yaratmağa çalışırdıq. Qısa

müddət ərzində o çox məhsuldar işlədi. "Qoridən gələn qatar", "Cümhuriyyət generalları", "Qacarlar", "Tam artilleriya generalı Səməd bəy Mehmandarov", "Yaddaşlarda yaşayan Vurğun" "Arxivlərin sirri açılır", "Topoqraf-general İbrahim ağa Vəkilov", "Qarxunlu Əşrəf bəy", "General Yadigarov qardaşları" və s. kimi kitabları yazıb nəşr etdirdi.

1998-ci ildə müdafiə naziri Gürcüstanda səfərdə olarkən qarşılıqlı fəaliyyət barədə müəyyən razılaşmalar əldə edilmişdi. Həmin razılaşmanın nəticəsi kimi Şəmistan Nəzirli bir müddət Gürcüstan arxivlərində araşdırmalar apardı və bu araşdırmaların nəticəsi kimi xalqımızın daha on bir generalının adını üzə çıxardı. Şəmistan Nəzirlinin bu istiqamətdəki uğurlu fəaliyyəti indi də davam etməkdədir.

Müdafiə nazirliyinin orqanı olan "Hərbi-Bilik" jurnalının yaradılmasında da Şəmistan Nəzirlinin xeyli zəhməti var. Doxsan üçüncü ildə ilk dəfə onun təşəbbüsü ilə bu jurnal yenidən nəşr olundu. O, iyirmi-otuzuncu illərdə Azərbaycanın hərbi qəzet və jurnalları haqqında xeyli materiallar araşdırıb üzə çıxartmışdır. Elə jurnalın 1993-cü ildə çap olunan ilk nömrəsində də "Hərbi-Bilik" jurnalının ilk redaktorları barəsində onun yazısı var idi. O vaxtdan indiyə kimi Şəmistan Nəzirli "Hərbi-Bilik" jurnalının daimi müəlliflərindən biri olaraq qalmaqdadır.

Şəmistan Nəzirli son dərəcə zəhmətkeş bir tədqiqatçıdır. Zəhmətkeş olduğu qədər də sadə, güləruz, vətənpərvər bir şəxsdir. Ömrünü həsr etdiyi mövzular elə onun vətənə bağlılığının bir işarəsidir. Özü də Şəmistan elə bir mövzunun araşdırıcısıdır ki, onun qələmindən çıxan hər bir sətir xalqımızın qəhrəmanlıq tarixinin canlandırılması və gənclərimizin də bu qəhrəmanlıq ənənələri üzərində tərbiyə edilməsi üçün misilsiz əhəmiyyətə malikdir. Milli hərbiçilərimizin xatirələrinin əbədiləşdirilməsi üçün həmişə narahat bir ömür keçirir. Yadıınıza salın general Ə.Şıxlınskinin "Xatirələrim" in çapı ilə bağlı onun zəhmətini...

1993-cü ilin mart ayında Şəmistan təklif etdi ki, Əliağa Şıxlınskinin anadan olmasının 130 illiyini qeyd edək. Bu tarixə çox az vaxt qalmışdı. Buna baxmayaraq Şəmistanın söyləri ilə biz lazım olan işləri görə bildik və Əliağa Şıxlınskinin anadan olma tarixini onun Yasamal qəbiristanlığındakı qəbri üzərində qeyd etdik. Rəhmətlik xalq yazıçısı İsmayıl Şıxlı və başqa xadimlərimiz bu tədbirdə iştirak etdilər. Həmin vaxtdan başlayaraq Əliağa Şıxlınskinin anadan olma günü hər il onun qəbri üzərində qeyd edilir.

İstiqlal küçəsində tam artilleriya generalı Səməd bəy Mehmandarovun yaşamış olduğu evin divarında onun xatirə lövhəsinin vurulmasında da Şəmistanın böyük zəhməti vardır. Onun gördüyü işləri qısa bir zaman içərisində sadalayıb qurtarmaq mümkün deyil. Çox sevindiricidir ki, bu fəaliyyətini davam etdirmək üçün Şəmistanın hələ böyük imkanları vardır. İndi o ömrünün müdriklik və məhsuldar çağlarını keçirir və şübhə etmir ki, yaxın gələcəkdə Şəmistanın yeni-yeni araşdırmalarının soraqlarını eşidəcəyik.

Şəmistanın yaradıcılığına qısa nəzər salmaqla əminliklə söyləmək olar ki o, ömrünü əbəs yerə keçirməmişdir. Şəmistan qəhrəmanlıq tariximizi üzə çıxarmaqla

vətənimizə və özünə bir tarix yaratmışdır. Bu tarixin yeni səhifələrini yazmaqda mən ona böyük uğurlar arzu edirəm.

Bu gün o, oxucuların görüşünə yeni bir əsərlə gəlib. Şəmistan illərlə həyat və fəaliyyətini öyrəndiyi böyük sərkərdə Əliağa Şıxlinski haqqında yeni kitabını oxuculara təqdim edir. Əsərdə generalın həyat yoldaşı ilk azərbaycanlı hərbi şəfqət bacısı Nigarxanım və unudulmuş general Novruzov qardaşları haqqında tədqiqatları da oxuculara ilk dəfə təqdim olunur.

Çingiz Məmmədov, general-leytenant.

ALİM-GENERAL

General Əliağa Şıxlinski ilə yaxından tanış olanlar, onun maraqlı söhbətlərinə qulaq asanlar bilirlər ki, bu təvazökar və səmimi insan nə qədər ağıllı və ibrətli bir şəxs idi.

*Heydər Hüseynov,
filosof – alim*

Yaxşı adamların əməllərinin bizə nə qədər fayda gətirdiyini yadına sal...! Onda başa düşərsən ki, onların xatirəsi də özləri qədər əzizdir.

*Seneka Lutsi Anney,
Roma filosofu*

Fitri istedadla malik olan tam artilleriya generalı Əliağa Şıxlinski bütün varlığı ilə sevdiyi Azərbaycan xalqına ömrünün sonunadək sədaqətlə xidmət etmişdir. Hərbi fəaliyyətində araşdırmalar apardıqda onun bir çox sahələrdə ilkin şəxs olduğunun şahidi oluruq. Yalnız general kimi vəzifəsini bitmiş hesab etməyən bu məşhur sərkərdə həm də hərbi elminin görkəmli alim idi. Hələ əsrin əvvəllərində hərbi mütəxəssislər tərəfindən yüksək qiymətləndirilən "Şıxlinski üçbucağı" ndan təkcə Rusiyada deyil,

Fransa, Avstriya, Norveç, İsveçrə və başqa ölkələrin artilleriya məktəblərində dərslik kimi istifadə olunmuşdur.

Əliağa Şıxlinski "Üçbucağı" nda artilleriya tarixində ilk dəfə topların gözlə görünməyən hədəfə atəş açmaq texnikasını işləyib hazırlamış və topların təkmilləşdirilməsi işinə bir sıra dəyərli yeniliklər gətirmişdir. Hərbi elminin mütəxəssisləri bu gün də etiraf edirlər ki, general Şıxlinski qeyri-adi fəaliyyəti ilə fərqlənmiş nadir hərbi mütəxəssislərdir. O, yeganə azərbaycanlıdır ki, ilk dəfə Fransanın generallara məxsus fəxri "Legion ordeni" və zabitlərə verilən "Legion

xaçı" ilə təltif edilmişdir. Əliağa Şıxlinski generallar arasında ən yaxşı hərbi alimi, alimlər arasında ən məşhur artilleriya generalı idi.

Arxiv sənədlərindən məlum olur ki, general Əliağa Şıxlinski 1939-cu ildən sonra alim Heydər Hüseynovla müntəzəm elmi yaradıcılıq əlaqəsi saxlamışdır. Respublika Mərkəzi Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət arxivindən aşkar etdiyimiz 1940-cı il 15 iyul tarixli məktub da general tərəfindən alimə ünvanlanmışdır. İri ölçülü kağızlarda yazılmış iyirmi səhifəlik məktub-müraciətində general Əliağa Şıxlinski alimə 852 sözün izahını və düzəlişlərini yazıb göndərmişdi. Məktubdan məlum olur ki, 1939-cu ildə Heydər Hüseynovun redaktorluğu ilə nəşr olunmuş "Rusca-Azərbaycanca lüğət"i müəllif etdikdən sonra general bu ağır zəhməti çəkmişdir. General "Qeydləri"nin müqəddəməsində yazır: "Redaksiyanın çağırışına əməl edərək, lüğətdə mənim rast gəldiyim səhvlər haqqında bəzi mülahizələrimi təqdim edirəm.

Ümumiyyətlə lüğət çox gözəldir. Hər bir sözü ayrılıqda deyil, bütün cümlənin ümumi mənasını tərcümə etmək üçün, tərcüməçilərə kömək edəcək, frazeologiya xüsusilə yaxşıdır".

Ümumi müddəalarında isə Əliağa Şıxlinski belə qərara gəlir ki, lüğətin əsas çatışmayan cəhəti onun qısa olmasıdır.

"Lüğətdə çox yerdə əsas sözlər buraxılmış, ancaq onların törəmə sözləri verilmişdir.

Bizim dilimizi ona yad olan söz düzəltmələrindən təmizləmək lazımdır. Əgər başqa dillərə məxsus sözlərdən istifadə etmək ehtiyacı varsa, onda törəmə sözlər bizim dilimizin qanunlarına uyğun olmalıdır. Bu hər şeydən əvvəl, isimlərdən sifət əmələ gəlmə hallarına aiddir. Məsələn: avtomat yazmaq olar və yazmaq da lazımdır. Ancaq avtomatik - olmaz, artıqdır. Hərbi sözü isə dilimizə çoxdan qəbul edilmişdir, onu saxlamaq, hərbi sözünü isə atmaq lazımdır. Azərbaycan xalq dilinin zəngin xəzinəsində rus və Avropa sözlərinin qarışığı kimi işlətmək də məqsədə uyğundur. Məsələn: axıntı/ cərəyan/, saxlanc/ ehtiyat/, dövrçəğ dönümü/ dövr/, düzgülü/ quruluş/, bilgi/nəzəriyyə/ və s".

Təvazökar general məktubunun sonunda yazır: "Əgər Siz təqdim olunmuş materialın heç olmasa kiçik bir hissəsindən istifadə edə bilərsiniz, onda mən özümü çox xoşbəxt sanaram. Sevinərəm ki, mən də öz balamın kiçik bir damlasını Sizin gözəl arı pətəyinizə əlavə etmişəm".

General Əliağa Şıxlinski bu iradlarını məmuniyyətlə qəbul edən alim Heydər Hüseynov cavab məktubunda yazır ki, lüğətin gələcək nəşrində sizin elmi zəhmətinizdən mütləq istifadə olunacaq. Alim bunun üçün generala sətir haqqı da göndərmişdir.

Akademik Əliheydər Orucov "Əliağa Şıxlinskiyə bir əlyazması haqqında" adlı məqaləsində haqlı olaraq belə qənaətə gəlir ki, generalın alim Heydər Hüseynova göndərdiyi "Qeydləri" lüğətçilik, xüsusən də termin yaradıcılığı baxımından çox faydalıdır. İndiyə qədər hərbi mütəxəssis kimi tanınan Əliağa

Şıxlinski dil, lüğətçilik, terminologiya məsələləri ilə maraqlanması faktının özü səciyyəvi haldır. / Bax: "Terminologiya məsələləri" kitabı, Bakı, 1987 il, səh. 12/.

General Əliağa Şıxlinski lüğətçiliklə 1940-cı ildənmi məşğul olmağa başlamışdır? Xeyir. Onun şəxsi arxivində mühafizə olunan "Zabitin dəftəri"ndəki qeydlərindən məlum olur ki, o, hələ gənc zabit ikən hərbi elmi ilə, dilçilik və hərbi lüğətlə, terminologiya ilə maraqlanmış və bu sahədə gərgin axtarışlar aparmışdır. Uzun illər-1879-cu ildən 1917-ci ilədək həyatının çox hissəsini Azərbaycandan uzaqlarda, yüksək hərbi dairələrdə, özgə məmləkətdə və başqa dil mühitində yaşamasına baxmayaraq general milli varlığını, ana dilini qoruyub saxlaya bilmişdir. Orada Azərbaycan dilində mətbuatın və nəşriyyatın olmaması üzündən "Rusca-Türkcə qısa hərbi lüğəti"ni 1926-cı ildə Bakıda üç əlifbada rus, ərəb və latın əlifbası ilə nəşr etdirə bilmişdir. Bununla da ilk dəfə Azərbaycanda hərbi lüğətin yaradıcısı olmuşdur. Məhz bu əvəzsiz xidmətinə görə general Əliağa Şıxlinski SSRİ Hərbi İnqilab Şurasının 1928-ci il 23 fevral tarixli qərarı ilə Fəxri Fərmanla təltif olunmuşdur. Şıxlinski lüğəti hərbi nizamnamələrin, hərbi elmi ədəbiyyatın Azərbaycan dilində tərcümə olunmasında böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir. Eyni zamanda hərbi məktəblərdə, yenicə yaranmış orduda xidmət edən azərbaycanlı əsgər və zabitlər bu lüğətdən qiymətli vəsait kimi istifadə etmişlər.

Həmin kitabın elmi terminoloji əhəmiyyətini maraqlı faktlarla araşdıran filologiya elmləri namizədi A. Hacıyeva yazır: "Əliağa Şıxlinski lüğəti geniş dil materialının dərin təhlilinin nəticəsi idi.

Azərbaycan dilinin lüğət tərkibini geniş əhatə etməsi xalq dilinə məxsus söz və ifadələrdən yerli-yerində, səmərəli istifadə olunması, bir çox unudulmuş və az işlənən sözlərə yenidən termin kimi həyat vəsiqəsi verilməsi baxımından Ə. Şıxlinski lüğəti o dövrdə nəşr edilən lüğətlərin hamısından fərqlənir.

...Azərbaycan dilində hərbi terminologiyanın olmaması bu işdə böyük çətinlik törədirdi. Əliağa Şıxlinski lüğətinin nəşri ilə həmin çətinlik, demək olar ki, aradan qaldırıldı".

General Şıxlinski 1926-cı ildə nəşr etdirdiyi 280 səhifəlik "Rusca - türkcə qısa hərbi lüğət" eimi əsəri xüsusi dəyərə malikdir. Həmin lüğətin misilsiz elmi əhəmiyyətindən danışan görkəmli filosof-alim Heydər Hüseynov yazır:

..."Kitabın əvvəlində general Əliağa Şıxlinski lüğət tərtib edərkən yeddi əsas qəbul etdiyini göstərir: 1 / Yad sözlərin yerinə bacardıqca, Türk-Azərbaycan sözləri qoyulubdur. 2/ El arasında işlənən türkləşmiş ərəb və fars sözləri buraxılmayıbdır: bu dürlü sözlər, onlar elə bir mənalı türk sözlərinin yanında dırnaqlar arasında yazılıbdır; məsələn: çağ/ vaxt, zaman/. 3 / Türkcəyə qarışmış bəzi ərəb sözləri türkcə deyilişinə uyğun yazılıbdır. Məsələn: qala/ qələ yerinə/, sahat/ saat yerinə/. 4/ Kökləri ərəbcədən olan sözlərin deyilişləri türkcəyə uyğunlaşdırılıbdır; məsələn vəqtlər, təbiblər, vəzifəli/ evqat, ətibba, müəzzəf yerinə/ ve saire...".

Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü Əliheydər Orucovun "Ə. Şıxlinskiyin bir əlyazması haqqında" məqaləsindən:

"Yaşımın ötməsinə, səhhətinin pozulmasına baxmayaraq general Əliağa Şıxlinski həyatının son günlərinə qədər dilimizin vəziyyəti, terminologiya, orfoqrafiya, lüğətçilik məsələləri ilə maraqlanırdı. Onu tez-tez Lüğətlər İnstitutunda, həmin institutun direktoru Heydər Hüseynovun yanında görmək olardı. Heydər Hüseynov Əliağa Şıxlinskiyə dərin hörmət və həsas münasibət bəsləyirdi. İnstitutun hazırladığı lüğətlərlə onu tanış edər və bu barədə fikrini bilmək istərdi. Onun 1940-cı ildə akademik Heydər Hüseynova 49 səhifədən ibarət göndərdiyi "Qeydlər"dən görüldüyü kimi, ana dili ilə bərabər, klassik ədəbiyyatımızı, xüsusən folklorumuzu çox gözəl bilirmiş. Əliağa Şıxlinski indi ədəbi dildə işlənməyən, buna görə də müasir lüğətlərə düşməmiş, amma bəzi dialekt və şivələrimizdə işlənməkdə davam edən sözləri yada salmaqla onların yazılı dilə /lüğətlərə/ keçirilməsini məqsəduyğun hesab edir. Bu baxımdan onunı özünün yeni söz və formalar yaratmaq təşəbbüsü təqdirə layiqdir. Bu günki şəraitdə daha böyük əhəmiyyət qazanmış bu məsələ, görünür, hələ o zaman Əliağa Şıxlinskiyi düşündürmüş və fürsətdən istifadə edərək, yazdığı "Qeydlər" vasitəsilə fikrini lüğətçilərin nəzərinə çatdırmışdır".

O vaxtdan illər keçdi. General Əliağa Şıxlinskiyin ilk vəsait olan hərbi lüğəti bir daha işıq üzü görmədi. Totalitar Sovet rejimi azərbaycanlı generalın elmindən bəhrələnməyi öz millətinə yasaq etdi. Az tirajla nəşr olunmuş bu kitabın nadir nüsxələri qalıb. Bu gün zaman, dövr dəyişib. Yeni yaranan ordumuz üçün həmin lüğətin əhəmiyyəti şübhəsiz ki, əvəzsiz olardı. Ona görə də, nəşriyyatlarımız böyük hərbi alimi Şıxlinskiyin lüğətinin yeni nəşri barədə təşəbbüs göstərməlidir.

MİLLİ ORDU QURUCULUĞUNDA

Əlli ildən çox nizami orduda qüsursuz xidmət edən Əliağa Şıxlinski həmişə birincilər sırasında olmuşdur. O, dörd müharibənin şahidi, üçünün iştirakçısı olub: 1904-1905-ci illərdə Port-Artur, 1914-cü il Cahan Müharibəsində, 1918-ci illərdə isə torpaqlarımızın bütövlüyü uğrunda daşnak Ermənistanına qarşı döyüşüb. Böyük Vətən müharibəsinin şahidi olan qoca general yenə də fəaliyyətini dayandırmamışdır. O, "Xatirələrim" kimi qiymətli hərbi memuarını diktə edib yazdırmışdır. Bu, Azərbaycan hərbi tarixində ilk və yeganə hərbi memuardır. İnqilabdan əvvəl və inqilabdan sonrakı dövrlərlə məşğul olan hərbi elminin elə bir alimi yoxdur ki, həmin kitabdən qidalanmasın, bir qiymətli mənbə kimi ondan istifadə etməsin.

Görkəmli sərkərdə Əliağa Şıxlinskiyin xalqımız üçün ən böyük xidmətlərindən biri də 1917-ci ilin noyabrında olmuşdur. Həmin ayın on beşində Qafqaza qayıdan Şıxlinski ilk dəfə Tiflisdə azərbaycanlılardan ibarət milli korpus

yaratmışdır. Bununla da o, Milli Azərbaycan Ordusunun təməl daşını qoymuşdur. Bu barədə general "Xatirələrim" hərbi memuarında daha dəqiq məlumat verir:

"Tiflisə qayıtdıqda, müvəqqəti olaraq mənə korpus komandanlığı həvalə olduğu barədə əmri oxudum. Öz xalqımın, baş verə biləcək xarici təzyiqlərdən və daxili qarışıqlıqlardan özünü qorumasına xidmət etmək arzusu ilə korpus təşkil etməyi qəət edib, Tiflisdə öz qərargahımı düzəltməyə başladım...¹

Dekabrın otuz birində mən öz qərargahımın ilk heyəti ilə Gəncəyə getdim ki, orada hissələrin təşkil edilməsilə məşğul olum. Korpus hissələrinin təşkilində böyük əngəllərə rast gəlirdik".

"Açıq söz" qəzeti 1918-ci il 7 yanvar tarixli nömrəsində nizami müsəlman əsgəri qüvvələrinin yaranması haqqında belə bir xəbər yaymışdı:

"Yanvarın üçündə Mərkəzi Müsəlman Zaqafqaziya Komitəsinin üzvü, Mərkəzi Komitə sədri Fətəli xan Xoyski müsəlman əsgəri dəstələri təşkilatı haqqında məruzədə bulunmuşdur. Məruzədən anlaşıldığına görə 1917-ci il dekabrın on birində Zaqafqaziya Komissarlığı Zaqafqaziya müsəlmanlarından nizami ordu təşkil etməsi qətnaməsini çıxarmışdır. Nizami ordu üçün lazımı qədər könüllü cəm edilməsi işi Zaqafqaziya Mərkəzi-Müsəlman Komitəsinə həvalə edilmişdir. Nizami ordu təşkil edildikdən sonra müsəlmanlardan alınan əsgəri verginin ləğv edilməsi haqqında Zaqafqaziya Komissarlığı tərəfindən dekret veriləcəkdir. Zaqafqaziya Komissarlığının qətnaməsinə əsasən dekabrın on doqquzunda beşinci və yeddinci Qafqaziya nişançı firqələrindən ibarət olan altıncı ordu korpusunun Müsəlman nizami ordusu ilə əvəz edilməsi haqqında Qafqaziya cəbhəsi qoşunlarının baş komandı tərəfindən Əmrnamə verilmişdir. Həmin əsgər dəstələrinin milliləşdirmək işlərinin nəzarəti general Əliağa Şıxlinskiyə həvalə edilmişdir.

General Şıxlinski öz vəzifəsinin ifasına başlamışdır".

1918-ci ilin oktyabrında general Əliağa Şıxlinski Gəncədə yeni yaratdığı Milli Azərbaycan Korpusunun əsgərləri qarşısında çıxış edərək demişdir: "Azərbaycanlılar birdəfəlik bilməlidirlər ki, doğma ordu əsla tənəlxana deyil və onun mövcudluğu hər hansı bir azərbaycanlının maddi rifahını daha da yaxşılaşdırmaq üçün yaranmayıb. Ordu xalqın istinadgahıdır - bura xalqın ləyaqətli oğulları gəlməlidir".

General Əliağa Şıxlinski bu vətənpərvər çıxışını Gəncədə prporşiklər məktəbinin birinci buraxılışı münasibətilə söyləmişdir. Bu şənlikdə Qafqaz Ordusunun baş komandanı Nuru Paşa, atası Hacı Əhməd, xalq təhsili naziri Nəsisib bəy Usubbəyov, daxili işlər nazirinin vəkili Mehdi bəy Hacinski, sosial-təminat naziri Musa bəy Rəfibəyov, Gəncə qubernatoru, general İbrahim ağa Vəkilov və başqa dövlət xadimləri iştirak edirlər.

¹ Qərargah Tiflisdəki "London" mehmanxanasının birinci mərtəbəsində yerləşirdi. İki mərtəbəli mülk indi də qalır. Bu sətirlərin müəllifi 1999-cu ilin aprel ayında Tiflisdə yaradıcılıq ezamiyyətində olanda həmin binanı axtarıb tapmışdı /Ş.N./

Elçi adlı müəllif 1918-ci il noyabrın 7 və 8-də "Azərbaycan" qəzetində /rus dilində/ yazır ki, ertəsi gün Bakıdan gəlmiş qonaqlar və demək olar ki, bütün şəhər əhalisi hərbi meydana yollandılar. Meydanda təlim üçün əvvəlcədən səngərlər, yarğanlar və cürbəcür maneələr hazırlanmışdı. Hamı özünün Milli bayramına, Türk-Azərbaycan zabitlərinin ilk buraxılışına tamaşa etməyə gəlmişdi. Ətrafda bayram əhval-ruhiyyəsi var idi.

Əlahiddə Azərbaycan korpusunun komandanı general Əliağa Şıxlinski ətrafdakılarla birgə səflə düzülmüş yunkerlərə yaxınlaşıb salamlaşdı. General Əliağa Paşanın mehriban "Salamına" birdən-birə səkkiz yüz gəncin ağzından gurultulu "Salam" cavabı çıxdı. Sonra proqram üzrə təlim sınaqları keçirilməsinə başlandı.

1918-20-ci illərdə Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin təşkilində Əliağa Şıxlinskiyin müstəsna rolu olmuşdur. Doğma xalqın nizami ordusunu yaratmaq istəyən general uzun illik hərbi təcrübəsindən gecə-gündüz istifadə edirdi. Yetmiş ildən çox Respublika Yeni Tarix Mərkəzi Dövlət arxivində "tamamilə məxfidir" qurfi ilə saxlanan qiymətli bir sənəd bunu bir daha təsdiq edir. Milli Azərbaycan korpusunun komandiri general Əliağa Şıxlinski 1918-ci il dekabrın 13-də Gəncədən göndərdiyi "Məlumat"ında yeni Azərbaycan Ordusunun layihəsini hazırlamışdı.

General yazır ki, Azərbaycanın müstəqil respublika elan edilməsi mənə may ayının 27-də qəzətlərdən aydın oldu.

Mən mayın 28-də yeni dövlətin hərbi nazirliyinin layihəsini artıq hazırlamışdım; layihənin arxasında izahedici qeyd olan müfəssəl sxem əlavə edilmişdir.

Vəziyyətlə əlaqədar Əliağa Şıxlinski layihəsində təklif edir ki, vaxtilə türk zabitlərinin köməyi ilə yaradılmış hərbi korpus ləğv edilsin. Müharibə şəraitində bu azlıq təşkil edir. Əvəzində diviziyalar təşkil edilsin. Onlar da hərbi nazirinə və onun köməkçisinə tabe olunsun.

Gözəl təlim və tərbiyə almış, Mancuriyada Müvəffəqlə döyüşən, yüksək döyüş qabiliyyətli Yapon ordusunun korpus təşkilatı haqqında təsəvvürü belə yox idi.

Şıxlinski layihədə incə bir mətləbə də toxunmuşdu. May ayında ilk müstəqil Azərbaycan hökuməti yarananda hərbi naziri doktor Xosrov bəy Sultanov təyin edilmişdi. O da mülki şəxs idi.

Xosrov bəy türk zabitlərinin köməyi ilə ordunun təşkilində bəzi təxirəsalınmaz işlər görsə də, bu, ölkədəki ağır vəziyyəti yüngülləşdirmədi. Azərbaycanın həm daxilindəki, həm də qonşuluğundakı amansız düşməyə qarşı güclü ordu yaratmaq vacib idi. Təhlükə o qədər artmışdı ki, ölkənin qərb rayonlarında hərbi vəziyyət elan olunmuşdu. Belə şəraitdə mülki şəxsin hərbi naziri olmasını peşkar hərbiçi olan Əliağa Şıxlinski məsləhət bilmirdi. Ona görə də haqlı olaraq yazırdı ki, hərbi naziri - əgər o mülki şəxsdirsə - onda o özünün yanında

səlahiyyətli şəxslərin çox kiçik sayından hərbi şura yaratmaq və qoşunların təlim və tərbiyəsinə bilavasitə nəzarət etmək üçün köməkçi təyin etməlidir.

Mətdən o da məlum olur ki, general Əliğa Şıxlinski layihəni artıq ikinci, bəlkə də üçüncü dəfə hökumətin ünvanına göndərmişdir.

"Hökumət Gəncə şəhərinə köçən kimi /iyun ayının əvvəlində/ mənim layihəm hər b nazirliyi müəssisələrinin müfəssəl sxemi şəklində Nazirlər Sovetinin sədrinə təqdim edilmişdir.

Ehtimal edilirdi ki, hökumətə tam məlumatı, yəqin ki, Nazirlər Sovetinin müvafiq iclasına dəvət ediləcək korpus komandiri şəxsən özü təqdim edəcək.

Lakin mən heç bir yerə dəvət edilməmişəm və layihə haqqında heç bir xəbərdarlıq almamışam. Güman edirəm ki, layihə heç müzakirə edilməmişdir. Çünki Bakı quberniyasının bolşeviklərdən təmizlənməsi və bunun üçün lazım olan xarici kömək ilə əlaqədar olaraq yaranmış xüsusi şəraitə görə hökumət hər b naziri təyin etməkdən imtina etmişdir".

Nəhayət, hökumətin əmrilə 1918-ci il dekabrın 25-də tam artilleriya generalı Səməd bəy Mehmandarov hər b naziri oldu və həmin gün yanıqlı bəyanatla xalqa müraciət etdi. Dekabrın 29-da isə general-leytenant Əliğa Şıxlinski hər b nazirin müavini təyin edildi.

PORT - ARTURUN AZƏRBAYCANLI QƏHRƏMANLARI

Zaqafqaziya müsəlmanlarının başçısı Şeyxulislam Əbdülsalam Axundzadə Rus-Yapon müharibəsinin başlanması ilə xalqa xüsusi bir müraciətnamə ünvanlandı. Orada müsəlmanların xəyanətkar yaponlara qarşı müharibədə iştirak etməyə hazır olduqları göstərildi.

Azərbaycan burjuaziyası müharibə fonduna çoxlu vəsait verdi. Bakı Bələdiyyə idarəsi müharibə fonduna 15 min manat, Gəncə şəhər duması 2 min manat. Neft sənayeçilərinin qurultay şurası 150 min manat, Hacı Zeynalabdin Tağıyev, Şəmsi Əsədullayev, Musa Nağıyev və başqa iri kapitalistlər 10 min manatdan çox pul vermişdilər. Müharibə fonduna vəsait toplanmasında varlıqlarla bərabər məmurlar, mürətci zabitlər də can-başla iştirak edirdilər. Azərbaycanın bəy-mülkədar dairələrindən çıxan bir sıra azərbaycanlı zabitlər də Port-Arturun müdafiəçiləri sırasında idi.

*"Azərbaycan tarixi" II cild, səh. 548,
1964-cü il nəşri*

1904-1905-ci illərdə Uzaq Şərqdə Port-Artur qalası uğrunda döyüşlərin iştirakçısı iki sərkərdənin - Əliğa Şıxlinski və Səməd bəy Mehmandarovun olduğu oxuculara məlumdur. Təəssüf ki, onların da həmin illərdəki döyüş yolları indiyədək xalqımıza çatdırılmamışdır. Hər b tariximizin bu açılmamış səhifələrində

arxiv sənədləri əsasında tədqiqat aparanda məlum oldu ki, indiyədək adı və xidməti unudulmuş tam süvari generalı Hüseyn xan Naxçıvanski, Şahzadə-general Əmirkəzım Mirzə Qacar, Əsəd bəy Talışxanov, Şahzadə-podyesaul (kazak qoşunlarında kapitan) Feyzulla Mirzə Qacar, Şahzadə-podpolkovnik Əliqulu Mirzə Qacar, polkovnik İlyas bəy Ağalarov, ştabs-kapitan Gəray bəy Vəkilov, xoruncuy (kazak rotasında ilk zabit rütbəsi) Əbdürrəhman Qurbanov, Cəmaləddin Musayev, poruçik Ağababa Sadıqov, podporuçik Zülfüqar bəy Bağırbəyov və başqaları Port-Artur müharibəsində mərdliklə vuruşmuşlar.

* * *

Gecə keçirdi, istirahət etməyə hazırlayırdım. Birdən telefon zəng çaldı. "Belə bivaxt, kimdi görəsən?" - deyə fikirləşib dəstəyi qaldırdım. Zərif səsli bir qadın üzxahlıq edib:

- Mənə filankəs lazımdır, - dedi.

- Mənəm, eşidirəm Sizi...

- Gec olduğu üçün bağışlayın, sizi narahat edən Qalina Semyonovna Səfərovadır. Telefonunuzun nömrəsini indicə çətinliklə öyrənə bildim. Tərtib etdiyiniz general Əliğa Şıxlinski "Xatirələrim" kitabını mən də maraqla oxudum. Bilirsiniz, Sizi niyə narahat elədim? Bizdə 1905-ci ildə nəşr olunmuş "Niva" jurnalının bir illik nömrələri saxlanılır. Orda Əliğa Şıxlinski və Səməd bəy Mehmandarov haqqında yazılar var, şəkilləri də dərc olunub. Amma nədənsə Şıxlinski kitabına yazdığımız "İzahlar və qeydlər" bölməsində bu barədə oxuculara heç bir məlumat verməmişiz.

- Qalina Semyonovna, - dedim, - mənim o mənbədən xəbərim yoxdur. Çox sağ olun ki, bu barədə məlumat verdiniz. Günü sabah kitabxanaya gedib...

- Kitabxanaya niyə, - deyə Qalina Semyonovna etiraz etdi, - məmuniyyətlə jurnalı müvəqqəti istifadə üçün Sizə verə bilərəm.

Ertəsi gün Q. Semyonovanın Bəşir Səfəroğlu küçəsindəki mənzilində görüşüb jurnalı birqə vərəqlədik. "Niva" jurnalı 1905-ci il dördüncü nömrəsinin yetmişinci səhifəsində Əliğa Şıxlinski altı nəfər döyüşçü - zabit və iki qadınla birgə çəkilmiş foto şəklini dərc edib. Şəkilaltı yazıda oxuyuruq:

"Port-Artur müdafiəsinin igid artilleriya komandiri Əliğa Şıxlinski Suişin kəndinin yaxınlığındakı Drakonoviy Xrebet dağına atəş açaraq yaponların hücumunu dəf etmişdir. Podpolkovnik Əliğa Şıxlinski göstərdiyi rəşadətə görə "Müqəddəs Georgi" ordeninin dördüncü dərəcəsinə təqdim edilmişdir". Şəkildə ortada artilleriya komandiri Əliğa Şıxlinski, zabit Mixaylov, Şişkin, Karamişev, Qyunter, Şuleykin və başqaları".

Üçüncü istehkamda olan bu hadisəni illər keçəndən sonra Əliğa Şıxlinski belə xatırlamışdır:

"Tamamilə açıqda duran toplarımın atəşi, hücum edən yapon piyada qoşununu gəriyə oturtdu. Atışma səsini eşidən polkovnik Mehmandarov general

Nadeinin yeraltı qazmasından çıxaraq yanıma gəldi. Fikirləşdim ki, ehtiyatsızlığımıza görə hirsələnəcəkdir. Vəziyyətlə tanış olduqdan sonra dedi:

- Yaxşı eləmişiniz. Birinci batareyanın bir vzvodunu da Sizə köməyə göndərirəm.

Mehmandarov tədbir və sərəncamları bəyəndiyini söyləyib, öz məntəqəsinə qayıtdı. Bu əməliyyata görə mən, köhnə orduda qəhrəmanlıq ordeni olan Georgi Pobedonessov ordeninə təqdim edildim".

Jurnalın həmin səhifəsində həmyerlimiz Səməd bəy Mehmandarovun da şəkli verilib. Haqqında isə belə bir məlumat yazılıb:

"Yeddinci Şərqi-Sibir artilleriya briqadasının general-mayoru Səməd bəy Sadiq oğlu Mehmandarov Port-Artur müdafiəsindəki qəhrəmanlığa görə dördüncü dərəcəli "Müqəddəs Georgi" ordeni ilə təltif olunub".

"Niva"-nın yetmiş birinci səhifəsində gözəl, zərif naxışlarla işlənmiş bir buynuz şəkli də verilib. Port-Artur döyüşlərinin komandanı Anatoli Mixayloviç Stesselə Zaqatala şəhər cəmiyyəti tərəfindən hədiyyə olunan bu buynuz gümüşlə işlənib. Şəklin altında oxuyuruq: "Zaqatala şəhər sakinlərindən general-adyutant A. M. Stesselə dağ keçisi buynuzunu hədiyyə edirik".

"Niva" jurnalı təkcə birlik nömrələrində Azərbaycan xalqının müharibəyə könüllü ianə toplaması haqqında və Qafqaz süvari briqadasının tərkibində vuruşan oğullarımızın qəhrəmanlığı barədə az da olsa məlumatlar verir. Onu da xatırladaq ki, Port - Arturda Ə. Şıxlinski və S. Mehmandarovdan başqa da yapon samuraylarına qarşı döyüşən həmyerlilərimiz olmuşdur. General-mayor Əsəd bəy Talıxanov, Hüseyin xan Naxçıvanski, İbrahim ağa Usubov, qvardiya polkovniki Kərim bəy Novruzov, polkovnik Davud bəy Yadigarov, Gəray bəy Vəkilov, poruçik Ağababa Sadiqov və hələ adını bilmədiyimiz onlarca başqaları.

Dövrədən, quruluşdan asılı olmayaraq həmişə oğullar Vətənin əsgərləridirlər. Vətən nə vaxt təhlükə qarşısında olarsa, igidlər bir səslə silaha sarılmağa hazırdırlar. İyirminci əsr tarixə "nəfəsindən" barıt püskürəndə eloğullarımız da bir səslə ayağa qalxıb Vətənin müdafiəsinə gediblər.

Ötən XIX əsrin ortalarında Qarabağ igidlərinin, Şirvan alayının, Gəngərli döyüşçülərinin, Qazax süvari dəstələrinin yadellilərə qarşı qeyri-adi qəhrəmanlıqlarının şahidi olan xalqımızın böyük mütəfəkkir oğlu M. F. Axundov fəxrə deyərdi: "doğmamış Qafqazda analar qorxaq".

Hələ bir xeyli əvvəl (1828-ci ildə) məşhur rus tarixçisi, general Platon Zubov "Gürcüstan və Qafqaz haqqında altı məktub" əsərində yazırdı:

"Müsəlman süvari alayları haqqında mühakimə yürütmək üçün onları döyüşdə görmək lazımdır: bunlar şimşəyi xatırladır, bunlar qəzəblənmiş Allahın birdən-birə düşmənlər içərisinə düşərək ölüm və dəhşət saçan oduna bənzəyirdi. Müsəlman alaylarının gözlərim önündə törətdikləri igidlik xariqələrini hələ də heyrətlə yad edirəm... Onlar silahdan çox böyük bir məharətlə istifadə edərək, qorxmaz və cəsur kimi döyüşürdülər".

Əgər oxucu Aleksandr Stepanovun "Port-Artur", ya da Trofim Borisovun "Portarturçular" romanlarını mütaliə edərsə, onda görə ki, 1904-cü il dekabrın on altısında komandan Stessel qalanı yaponlara danışıqsız təslim etmək istəyəndə polkovnik S. Mehmandarov və onun zabit heyəti qəti etiraz edərək necə əsəbləşmişdilər. Səməd bəy Mehmandarov və onun zabit heyəti inad edirdilər ki, qalanı son nəfəsə qədər müdafiə etmək lazımdır. Heç kəs biabırçı vəziyyətdə Rusiyaya qayıtmaq istəmirdi.

"- Kapitan, Sizin kimi zabitlərə orduda quluq etmək yaramaz, - Mehmandarov onun üstünə qışqırdı. - Siz bizim adımızı korlayırsınız, - deyib yumuruğunu havada oynatdı.

- Əlahəzrət, xahiş edirəm, məni təhqirlərdən qoruyasınız, - kapitan Vamenzon hirsindən pörtmüş halda Stesselə müraciət etdi.

- Hər şeydən əvvəl qabaq sakit olmaq lazımdır, cənablar! Polkovnik Mehmandarov, Sizi qayda-qanuna riayət etməyə dəvət edirəm.

Qızğın mübahisələr başladı, zabitlər iki hissəyə bölündülər: bir neçəsi kapitan Vamenzonu, qalanları isə polkovnik Mehmandarovu müdafiə edirdilər" (A. Stepanov, "Port-Artur". səh. 777-778).

GENERAL ƏLİAĞA ŞIXLİNSKİ PORT-ARTUR DÖYÜŞLƏRİNDƏ

Azərbaycanlılar birinci dəfə deyil ki, vuruş meydanlarında yaponlarla qarşı-qarşıya gəlirlər. Mən Port-Artur uğrunda gedən döyüşlərdə fərqlənmiş məşhur topçu Əliəğa Şıxlinskiyin adını çəkə bilərəm. Bu ad rus hərbi elmi tarixində şöhrət qazanmışdır.

*Səməd Vurğun,
Xalq şairi*

Port-Artur döyüşlərində qala müdafiəsi zamanı düşmən həmlələrinin dönə-dönə dəf edilməsində top artilleriyasının mahir ustası Əliəğa Şıxlinskiyin döyüş xidmətləri misilsizdir. Onun 1904-1905-ci illərdəki hərbi rəşadəti bütün Rusiyaya yayılmışdır. Qəhrəmanlığı altı ordenə layiq görülən, rütbəsi kapitandan podpolkovnikə yüksələn Şıxlinski haqlı olaraq "Xatirələrim"də yazır ki, Port-Artur epopeyasının iştirakçısı olduğumu həmişə iftixarla yad edirəm. 1905-ci il aprelin 1-də "Tərcüman" qəzetinin "Müxtəlif xəbərlər" rubrikasında oxuyuruq:

"Dördüncü Şərqi-Sibir atıcı artilleriya briqadasının kapitanı Əliəğa Şıxlinski oktyabrın yeddisindən noyabrın on doqquzuncuadək Port-Arturda yaponların basqınıni dəf etməkdə fərqləndiyi üçün Ali ehtiramla "İgidliyə görə" medalı və üstü yazılı Qızıl qılıncla təltif olunub".

Həmin döyüşlərin iştirakçısı 1906-cı ildə "Port-Arturun əzablı günləri" adlı ikicildlik monumental əsərin müəllifi P. Larenko yazır ki, Laperov dağında

batareya komandiri kapitan Əliağa İsmayıl ağa oğlu Şıxlinski ağır yaralanmışdır. Bütün qafqazlılar kimi cəsur olan bu komandir Kinjo döyüşlərdə, "Zelyonni" və "Volçye" dağları vuruşmalarında əsl qəhrəman kimi iştirak etdi. Avqustun əvvəllərində öz batareyası ilə "Vıskoya qora"da, avqustun onundan isə daima Laperovda olmuşdur. Elə buradan da girəcək yerlərini və istehkamları atəşə tutub həmlə kolonnalarını dəf edərək düşmənin səhra artilleriyası ilə inamlı döyüşlər aparırdı.

Port-Artur qalası təslim olandan sonra müharibədə iştirak etməmək şərtilə yaponlar podpolkovnik Əliağa Şıxlinski ağır yaralı kimi vətənə göndərdilər. Vətəndə yaraları gözlənilməyindən də tez sağaldığından o yenidən Mancuriya ordusuna göndərilməyi xahiş etdi. Lakin onu buraxmadılar.

Müharibədən sonra Rusiyaya qayıtmağını və yenidən cəbhəyə getmək istədiyini Əliağa Şıxlinski "Xatirələrim" hərbi memuarında daha dəqiq təsvir edir. O, yazır: "Mayın ikinci yarısında mən Peterburqa gedib böyük knyaza təqdim olundum və Mancuriya ordusuna qayıtmaq istədiyimi ona söylədim. O, məndən soruşdu:

- Siz oraya necə gedə bilərsiniz?

Onda mən hospitalımızdan aldığım şəhadətnaməni ona göstərdim. Şəhadətnamədə yazılmışdı ki, yapon tibb komissiyası məni hərbi qulluğa yararsız hesab edərək dilimdən iltizam almadan vətənimə qayıtmağa icazə vermişdir. Beləliklə, - dedim-hazırkı müharibədə iştirak etməyə tam ixtiyarım var. Rusiyaya qayıtmağımın səbəbi ancaq budur, yoxsa müdafiədə iştirak etmiş o biri əsgərlərin taleyinə şərik olardım.

Bu sözləri deyərkən ağıma gəldi ki, mənim bu fikrim yaponlarla vuruşmamaq üçün dillərindən kağız verərək vətənlərinə qayıdan zabitlərə qarşı bir ittiham kimi düşünülə bilər, odur ki, dərhal əlavə edib dedim:

- Orada zabitlərin arasında iki rəy var idi:

Bir qismi deyirdi ki, bizim böyük təcrübəmiz var, buna görə də vətənə gedib orada Mancuriya ordusuna göndərilmək üçün yeni qüvvələr hazırlamaqla fayda verə bilərik. O biri hissə isə (o cümlədən mən) başqa cür düşündük. Bu zabitlərin fikrinə ordu ancaq qismən səfərbərliyə alınmışdır, vətəndə zabitimiz çoxdur, odur ki, orada bizim köməyimizə heç bir ehtiyac yoxdur. Buna görə də əsgərlərin taleyinə şərik olmaq lazımdır. Mənim bəxtim orada gətirdi ki, məni hərbi qulluğa yararsız hesab etdilər. Belə ki, dilimdən yaponlara heç bir iltizam vermədən evimə qayıtdım. İndi Sizdən xahiş edirəm ki, məni müharibəyə göndərsiniz.

Sergey Mixayloviç Əlilə işarə edərək dedi:

- Müharibədə nələrdən çəkdiyiniz yetər, buraxmaram".

1905-ci il aprelin 5-də tibb komissiyasının verdiyi arayış generalın arxivində indi də saxlanılır. Onun mətni belədir:

"Arayış doqquz saylı ehtiyat səhra hospitalından dördüncü Şərqi-Sibir atıcı artilleriya briqadasının kapitanı Şıxlinskiyə verilir. Ondan ötrü ki, onun yapon tibb

komissiyası tərəfindən hərbi xidmətə yararlı olmadığı (Əliağa Şıxlinski sol qıçından yaralandığına görə yapon həkimi arayışı belə yazmışdı Ş. N.) müəyyənləşdirilib. O, Rusiyaya buraxılır".

Yapon tibb komissiyasının onun hərbi qulluğa yararsız hesab etməsinə baxmayaraq, dilindən yazılı iltizam verməyən Əliağa Şıxlinski Vətənə qayıdandan sonra yenidən yaponlara döyüşmək üçün Mancuriya müharibəsində iştirak etmək arzusunda olduğunu bildirir. Lakin topçu general-müfəttişi knyaz Sergey Mixalyoviç "Port-Arturda çəkdiyiniz yetər, buraxmaram" - deyir və onun yenidən cəbhəyə qayıtmasına qıymır.

Onun Port-Arturdakı nümunəvi döyüş xidmətləri "İgidliyə görə" sözlərlə yazılmış qılıncla, dördüncü dərəcəli "Müqəddəs Anna" ordeninə əlavə olaraq qızıl qılinc nişanı, qılinc və bantlı "Müqəddəs Vladimir" ordeni, üzərində "İgidliyə görə" sözləri yazılmış qızıl silah və məşhur "Müqəddəs Georgi" ordeninin dördüncü dərəcəsinə layiq görülmüşdü.

Azərbaycan Tarixi muzeyində generalın şəxsi əşyaları arasında 1908-ci il martın 5-də imperator tərəfindən təsdiq olunmuş "Port-Artur qalasını müdafiəçisi döş nişanı" saxlanılır. Onu Əliağa Şıxlinskiyə ünvanına keçmiş Kvantun vilayətinin və Port-Artur şəhər sovetinin sədri podpolkovnik İ. A. Verşinin göndərib:

Port-Artur döyüşlərinin şahidi yazıçı Aleksandr Stepanovun "Port-Artur" və "Zvonaryovlar ailəsi" romanlara tarixi əsər kimi ədəbiyyatın qızıl fonduna daxil olmuşdur. İndiyədək on doqquz dəfə nəşr olunan romanın tirajı milyonu keçmişdir.

İngilis, fransız, macar, yapon və başqa dillərə də tərcümə olunan belə bir məşhur əsərin səhifələrində (271, 350, 353 və. s). kapitan Əliağa Şıxlinskiyə qəhrəmanlıq fəaliyyəti öz əksini tapmışdır.

* * *

Çox möhtərəm və əziz Port-Artur silahdaşım ƏLİAĞA ŞIXLİNSKİYƏ

Keçmiş Kvantun vilayətinin Triryen hissəsi üzrə komissarı və keçmiş Port-Artur şəhər sovetinin sədri A. Verşindən.

ORDU VƏ DONANMAYA ƏMR

Qarnizonun mərdliyi və mətinliyi ilə bütün dünyanın təəcübünə səbəb olmuş Port-Arturun qəhrəmancasına müdafiəsi, qalanın qəflətən rüsvayçılıqla təslim edilməsi ilə kəsildi.

Ali məhkəmə qalanın verilməsinin müqəssirini yerindəcə cəzalandıraraq, igid qarnizonun unudulmaz hünərlərinin doğruluğunu tam əzəməti ilə bərpa etdi.

Port-Arturun cəsür müdafiəçiləri. Uzaq Şərqdə bizim istinadgahımızın müdafiəsi zamanı göstərdiyiniz fədakarcasına qəhrəmanlıq və anda sədaqətinizlə Siz ölməz şöhrət qazandığınız və rus ordusunun hünər salnaməsinə yeni parlaq səhifə yazdınız.

Qədirbilən Rusiya Sizin ilə fəxr edir və Siz onun qarşısında borcunuzu unutmduğunuz kimi, o da Sizin hünərinizi yaddan çıxarmayacaq.

Əslini İmperator həzrətləri öz əli ilə yazmışdır:

*II Nikolay, Çarskoe Selo şəhəri,
5 mart 1908-ci il".*

"... İrman ədəb-ərkanla təzim edib çevrildi və otağı tərk etdi. Diviziya rəisinin yanında çıxandan sonra İrman cəld xəstəlik haqqında raport və komandan Kondratenkoya müfəssəl məktub yazdı. Sonra isə məktubu Əliağa Şıxlinskiyə verdi və dərhal generalın yanına getməsinə əmr etdi. İrman kapitana xeyir-dua verib dedi:

- Sizdən çox şey aslıdır, Əliağa.

- Narahat olmayın, Vladimir Aleksandroviç. Əliağa hələ indiyə kimi heç kəsin etimadını yerə salmayıb, ömründə saqınlıq etməyib. Əgər general Fok yeddinci diviziyanı yaponların zərbəsi altına salmaq istəyirsə o, buna nail ola bilməyəcək. Onun kələyini kəsmək və general Kondratenkoya kömək etmək üçün bütün qüvvəmi əsirgəmiyəcəm.

Bunu deyib, Şıxlinski sıçrayıb ata mindi və dördnala çaparaq ordan uzaqlaşdı..."

Keçmiş SSRİ xalqlarının bir neçə dilinə tərcümə olunan bu qiymətli roman təəssüf ki, hələ də Azərbaycan mütərcimini gözləyir. Romanda təkcə kapitan Əliağa Şıxlinskiyə yox, həm də general Səməd bəy Mehmandarovun, poruçik Ağababa Sadıqovun fəaliyyətini oxuduqca fəxr etməyə bilmirsən.

"... Praporşik çadırdan çıxıb öz komandasının qərar tutduğu yerə tərəf getdi. Yolda Əliağa Şıxlinski də ona qoşuldu. İrmanın tapşırığı ilə o, batareyaya baş çəkməli və indiki mövqelərindən getmək üçün onları xəbərdar etməli idi.

- Necə, artilleriya da bu sahəni tərk edir? - deyə Zvonaryov təəccübləndi.

- Fok əmr verib ki, bütün topları yığıldırmalı, mühəndislər isə səngərdəki sipərləri söküb, materiallardan mövqeyimizin başqa sahələrində istifadə etməlidir.

Qıyası, Kondratenkoya boş yer verilir ki, orada hər şeydən əvvəl yeni istehkam düzəlsin.

- Ehtimal ki, yaponlar istehkamları sökdüyümüzü görüb bizdən qabaq hücum keçsinlər.

- Bu barədə təcili generalı xəbərdar etmək lazımdır, - Zvonaryev qərara gəldi və geri - Semyonovun qərargahına qayıtmaq istədi, lakin kapitan Əliağa Şıxlinski təklif etdi ki, ora şəxsən özü getsin.

- Çox da narahat olmayın. Mənim briqada komandirim polkovnik İrman qərara gəlib ki, sağ cinahdakı batareyaları Fokun əmrinin əksinə olaraq hələlik yerində saxlamaq lazımdır. Mən şəxsən polkovnik Mehmandarovla görüşəcəm. Biz onunla köhnə dostlarıq, bir-birimizi yek kəlmədən başa düşərik. Fok necə əmr verirə verisin, mənim zabiti olduğum podpolkovnik İperovan batareyası Kondratenkonun diviziyasının polkunu kəməksiz qoyub getməyəcək, - deyə Şıxlinski coşmuş halda dilləndi. - Romanovskinin sağdakı bateryasından iyirmi altıncı polkun qərargahınadək cəmi üç-dörd verstdir, mən yarım saata ora çatıb lazım olan hər şeyi deyərəm. Siz isə birbaşa Yenceyevskinin yanına gedin".

Əliağa Şıxlinskinin döyüş məharətini gözləri ilə görən ikinci rus yazıçısı Trofim Borisov olmuşdur. Uzaq Şərq həyatından maraqlı, elmi və bədii əsərlər yazan T. Borisov sonu faciə ilə bitən rus-yapon müharibəsi haqqında 1959-cu ildə Vladivostokda "Port-Arturçular" adlı sanballı bir roman nəşr etdirmişdir. Müəllif sırası əsgərlərin və zabitlərin döyüş yolunu özünəməxsus ustalıqla ön plana çəkir. Böyük hərərlə, məhəbbətlə xalqımızın mərd oğulları Əliağa Şıxlinski və Səməd bəy Mehmandarov haqqında söhbət açır. İlk gündən Şıxlinskinin batareyasında döyüşən podporuçik Trofim Borisov onun qəhrəmanlığını, xarakter və xasiyyətini daha dəqiq işıqlandırmışdır.

"Səhər saat onda batareyanın baş zabiti kapitan Əliağa Şıxlinski kazarmaya gəldi. Onun iri uzunsov sifətinə bir qədər sivri burnu daha ciddi görkəm verirdi. Sıx bıqları qalın idi, başının tükləri qabaqdan azca seyrəlmişdi. Çatma qaşları bir qədər yuxarı dartılmışdı. Qonur gözlərində sevinc işığı vardı. Balaca ağ əllərinin ağ barmaqlarını arxasında tutmuşdur. Əliağa Şıxlinski hamı ilə görüşəndən sonra orduya təzəcə çağırılmışların adlarını oxudu:

- Antonov Valentin Pavloviç.
- Mən, - deyə o, cavab verdi.
- Sən az savadlısan?

Əsgər dolaşiq sözlərlə nəsə dedi, kapitan Morozovu çağırırdı.

- Sənin də savadın yoxdur. Bu necə olur? Böyük şəhərdən gəlibsən, amma heç bir təhsilin yoxdur. Siz niyə oxumayıbsınız?

Morozovun sifətinə yüngül qızartı çökdü.

Kapitan Əliağa Şıxlinski sıranın önündən keçib, əlində yeni çağırılmışların siyahısı olsa da, gülümsəyə-gülümsəyə, bir-bir onların soyadını, adını, atasının adını çəkdi.

- Ancaq biz gözləyir və fikirləşirdik ki, sibirlilər bizim inamımızı doğruldacaqlar... Pribaltika quberniyalarındakı və Mərkəzi Rusiyadakı savadsızlıq orada da hökm sürür. Yaxşı deyil, artilleriyaçı yaxşı biliyə malik olmalıdır. - Kapitan Şıxlinskinin sifətinə bir ciddilik çökdü. Gicagahı tarıma çəkildi, ancaq gözlərində bayaqkı təbəssüm işartısı qalırdı. Təzə Çağıranlarla söhbət edə-edə onlara göstəriş verirdi: - Başını düz tut, sağ çiyini əymə, - deyə kapitan

Pudovkinə müraciət etdi. Sən məhkəmə palatasında çoxmu işləyibsen? İki il? Bəs ona kimi harada işləyibsen?

Prikazçik işləmişəm. Ancaq mənim əsas işim balıqçılıqdır.

- Sənin xəttin yaxşıdır mı?

- Mirzəliyi istəmirəm, zatiəlliləri...

- Baxarıq. Bəs mirzəliyə kimi təyin edək? Özün görürsən, yazılarımızı yazmağa mirzə də lazımdır... Abramoviç Moisey İosifoviç! Sən usta-çilingərsən?...

- Yaddaşa bax, yaddaş belə olar. Siyahını bircə dəfə oxuyan kimi hamının ad və soyadını, atasının adını necə də dəqiq yadında saxladı. - deyə Pudovkin fikrə getdi".

Port-Arturdakı oktyabr döyüşlərində podpolkovnik Əliağa Şıxlinskiyə qəhrəmanlığını əyani əks etdirən tarixi sənədlər də az deyil. 1905-ci ildə çap olunmuş "Yaponlarla müharibənin salnaməsi" almanaxının səksən birinci nömrəsini min beş yüz yetmiş yeddinci səhifəsində bu barədə oxuyuruq:

"Müqəddəs Georgi" ordenli süvari divizionunun təqdimatına əsasən əlahəzrət imperator 3/IX -1905-ci il tarixdə böyük mərhəmət göstərərək, Port-Arturun müdafiəsində şücaəti ilə fərqlənmiş, 1904-cü il oktyabrın 13-dən-17-dək üç saylı istehkama və bu istehkamin digər qurğularını artilleriya ilə bacarıqla müdafiə etmiş dördüncü Şərqi - Sibir atıcı artilleriya briqadasının podpolkovniki Əliağa Şıxlinskiyə dördüncü dərəcəli şəhid və müzəffər Georgi ordeni ilə təltif etmişdir. Podpolkovnik Əliağa Şıxlinski bu döyüşdə böyük şücaət göstərmiş, ixtiyarında olan yarımbatareyanın nişançıları həlak olduğundan çox vaxt topları şəxsən özü tuşlayaraq düşmən artilleriyasını dəfələrlə susmağa məcbur etmiş və adı çəkilən istehkamlara yaxınlaşmağa can atan yapon piyadalarını qeyri-adi cəsarətlə geri oturtmuşdur..."

GENERALA ALİM QAYĞISI

Əliağa Şıxlinski taktika sahəsində dərin nəzəri əməli bilikli sayca çox olmayan artilleristlərdən biri olub. O, hərbi elmini təcrübədə tətbiq etmək sahəsində nadir bir istedadla malik idi. Əliağanın qəhrəmanlığı öz vətəninə şərəf və əzadlığını müdafiə edən hər bir şəxs üçün nümunə olmalıdır.

**Hərbi elmləri doktoru, professor general-mayor,
Dövlət mükafatı laureatı
Yevgeni Barsukov**

Əliağada general təkkəbbüründən əsər-ələmət yox idi. General Şıxlinski hərbi akademiyanı bitirməsə də, fitri zəkası, praktik fəhmi artilleriya elmində ona böyük nüfuz qazandırmışdır.

*Aleksandr Stepanovun
"Zvonaryovlar ailəsi" romanından*

Şöhrətli sərkərdəmiz Əliağa Hacı İsmayıl ağa oğlu Şıxlinskiyə danışanda filosof-alim Heydər Hüseynovun xidmətlərini unutmaq haqsızlıq olardı. "Xatirələrim" kitabının yazılmasında ən müstəsna rolunu alan ilkin şəxs Azərbaycan Elmlər Akademiyasının akademiki Heydər Hüseynovdur.

Bu "Xatirələr" Azərbaycan tarixində yeganə və ilk hərbi memuardır. Düzdür, yetmiş-səksəninci illərdə bəzi veteranlar Böyük Vətən Müharibəsi haqqında xatirələrini qələmə aldılar. Lakin heç biri general Əliağa Şıxlinskiyə əsərinin səviyyəsinə çatmadı. İstər faktların zənginliyi, istər mövzu baxımından, istərsə də yazı dilinin şirinliyinə görə əsər özünə geniş oxucu marağı qazandırmışdır. Yalnız mərhum polkovnik Baxış Mehdiyevin 223-cü Azərbaycan atıcı diviziyası haqqında yazdığı "Xatirələrim" kitabını hardasa general Əliağa Şıxlinskiyə hərbi memuarı ilə yanaşı qoymaq olar.

1944-cü ildə akademik Heydər Hüseynov general Əliağa Şıxlinskiyə xatirələrini iki dildə - Rus və Azərbaycan dillərində 7500 nüsxə tirajla nəşr etdirdi. Təəssüf ki, amansız ölüm görkəmli generalımıza xatirələrini kitab şəklində görməyə imkan vermədi. Kitab generalın ölümündən doqquz ay sonra - 1944-cü ilin may ayında nəşr olundu. Bu qiymətli kitaba hərbi elminin böyük alimi professor, general-mayor Yevgeni Barsukov çox dəyərli ön söz yazmışdır. Əlbəttə, bu da akademik Heydər Hüseynovun xidmətidir. Maraqlı burasıdır ki, general Əliağa Şıxlinskiyə şəxsiyyəti və döyüş qəhrəmanlığı ilə fəxr edən Heydər Hüseynov general Barsukovun həmin məqaləsini (1 ç. v. həc.) yenə iki dildə ayrıca kitabça şəklində "Əliağa Şıxlinski" adı ilə nəşr etdirmişdir. Bundan başqa alim Heydər Hüseynov həmin illərdə Rusiyanın görkəmli sərkərdələrinə, vaxtı ilə Əliağa Şıxlinski ilə birgə çalışıb işləyənlərin xatirələrini istəmişdir.

Məhz Heydər Hüseynovun təşəbbüsü ilə 1945-ci ildə Moskvada çıxan "İstoricheskiy jurnal"ın üçüncü nömrəsində professor Arkadi Lavrovıç Sidorovun generalın kitabı haqqında "Ə. Şıxlinski - Mənim Xatirələrim" adlı elmi məqaləsi dərc olunmuşdur.

M. V. Lomonosov adına Moskva Dövlət Universitetinin professoru A. L. Sidorov bu qiymətli kitabın hərbiçilər və tarixçi alimlər üçün ən yaxşı məxəz olmasından bəhs edərək yazır:

"General Əliağa Şıxlinskiyə xatirələri inqilabdan sonra da öz əlaqəsini Vətəndən və ordudan kəsməyən şəxslər tərəfindən yazılmış qiymətli tarixi

sənədlərdən biridir. Buna görə də Şıxlınskinin xatirələri, ordunun tarixini öyrənmək üçün xüsusi bir məxəz kimi qiymətlidir.

Rus-Yapon müharibəsi haqqındakı fəslin tarixçilər üçün əhəmiyyəti daha böyükdür. Məşhur artilleriyaçı Əliağa Şıxlınskinin adı artilleriya elmində həmişə hörmətlə çəkilib və gələcək illərdə də çəkiləcəkdir".

Məhz bundan sonra generalın xatirələri İttifaq miqyasında daha çox şöhrət qazanmışdır. Baş Artilleriya marşalı Nikolay Yakovlev, general-polkovnik Mixail Parseqov, Birinci Dünya Müharibəsi illərində general Şıxlınskinin tabeliyində hərbi xidmətdə olan ordu generalı Pavel Lebedev və başqaları bu qiymətli kitabdan bir nüsxə onlar üçün göndərməyi Heydər Hüseynovdan xahiş etmişlər.

1945-ci il aprelin 20-də professor general-mayor Yevgeni Barsukov akademik Heydər Hüseynova göndərdiyi məktubunda yazırdı: "Sizdən artıq dərəcədə xahiş edirəm general Əliağa Şıxlınskinin "Xatirələrim"dən heç olmasa iki nüsxə də əlavə göndərsiniz. Mənim xahişimi rədd etməyin. Baş Qərargahda yoldaşlar məndən çox-çox rica edirlər, çünki biz artilleristlərə, ilk növbədə artilleriyamızın şanlı tarixini öyrənmək üçün general Əliağa Şıxlınskinin kitabı əvəzsiz vəsaitdir".

1945-ci il aprelin iyirmi altısında isə artilleriya general polkovniki Mixail Parseqov SSRİ Elmlər Akademiyasının Azərbaycan filialının direktoruna yazırdı: "Hörmətli direktor, bu gün SSRİ EA Tarix İnstitutunun nəşri olan "İstoriçeskiy jurnal"ın üçüncü nömrəsini "Tənqid və bibliografiya" bölməsində Moskva Dövlət Universitetinin professoru Arkadi Sidorovun "Əliağa Şıxlinski. Mənim xatirələrim" resenziyasını oxudum.

Giriş sözü Dövlət mükafatı laureatı, hərbi elmləri doktoru E. Z. Barsukovundur.

Məlum olduğu kimi, Əliağa Şıxlinski qocaman artilleriya (topçu) generalıdır, onun böyük mübariz heyat təcrübəsi var. İlk dəfə mən bu general barədə iyirmi il bundan əvvəl eşitmişəm, o vaxt mən hələ Qızıl Ordu artilleriyasının təkmilləşmə kursunda dinləyici idim.

Artıq dərəcədə Sizdən təvəqqü edirəm, xahişimi rədd etməyib mənə general Əliağa Şıxlınskinin "Mənim xatirələrim" əsərinin bir nüsxəsini göndərsiniz. Çünki biz artilleristlərə ilk növbədə artilleriyamızın tarixini bilmək üçün hər bir hərbiçinin stolüstü kitabıdır".

Generalın döyüş yolunu, şəxsiyyətini, ədəbi-bədii yaradıcılığını, ən başlıcası onu tarixi şəxsiyyət kimi qiymətləndirən alim Heydər Hüseynov yazırdı: "General Əliağa Şıxlinski ilə yaxından tanış olanlar, onun maraqlı söhbətlərinə qulaq asanlar bilirlər ki, bu təvəzökar və səmimi insan nə qədər ağıllı və ibrətli bir şəxs idi".

MİLLİ HƏRBİ LÜĞƏTİMİZİN BANİSİ

"Əliağa Şıxlinski Üçbucağı" təkcə rus artilleriyasında deyil Fransa, İsveçrə, Norveç və Avstriya artilleriyasında da böyük şöhrət qazanmışdır.

*Prof. V. BERTELS,
1912-ci il, Varşava*

Fitri istedadla malik olan tam artilleriya generalı Əliağa Şıxlinski bütün varlığı ilə sevdiyi Azərbaycan xalqına ömrünün sonunadək sədaqətlə xidmət etmişdir. Hərbi fəaliyyətində araşdırmalar aparılıqda onun bir çox sahələrdə ilkin şəxs olduğunun şahidi oluruq. Yalnız general kimi vəzifəsini bitmiş hesab etməyən bu məhşur sərkərdə həm də hər b elminin görkəmli alimi idi. Hələ ötən əsrin əvvəllərində hərbi mütəxəssislər tərəfindən yüksək qiymətləndirilən "Şıxlinski üçbucağı"ndan təkcə Rusiyada deyil, Fransa, Avstriya, Norveç, İsveçrə və başqa ölkələrin artilleriya məktəblərində də dərslik kimi istifadə olunmuşdur.

Əliağa Şıxlinski "Üçbucağı"ndan artilleriya tarixində ilk dəfə topların gözlə görünməyən hədəfə atəş açmaq texnikasını işləyib hazırlamış və topların təkmilləşdirilməsi işinə bir sıra dəyərli yeniliklər gətirmişdir. Hər b elminin mütəxəssisləri bu gün də etiraf edirlər ki, general Şıxlinski qeyri-adi fəaliyyəti ilə fərqlənmiş nadir hərbi mütəxəssislərdəndir. O, yeganə azərbaycanlıdır ki, ilk dəfə Fransanın generallara məxsus fəxri "Legion ordeni" və zabitlərə verilən "Legion xaçı" ilə təltif edilmişdir. Əliağa Şıxlinski generallar arasında ən yaxşı hər b alimi, alimlər arasında ən məhşur artilleriya generalı idi.

Arxiv sənədlərindən məlum olur ki, general Əliağa Şıxlinski 1939-cu ildən sonra alim Heydər Hüseynovla müntəzəm elmi yaradıcılıq əlaqəsi saxlamışdır. Respublika Mərkəzi Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət arxivindən aşkar etdiyimiz 1940-cı il 15 iyul tarixli məktub da general tərəfindən alimə ünvanlanmışdır. İri ölçülü kağızlarda yazılmış iyirmi səhifəlik məktub-müraciətində general Əliağa Şıxlinski alimə 852 sözün izahını və düzəlişlərini yazıb göndərmişdir. Məktubdan məlum olur ki, general bu ağır zəhməti 1939-cu ildə Heydər Hüseynovun redaktorluğu ilə nəşr olunmuş "Rusca -Azərbaycanca lüğət" müəllif etdikdən sonra çəkmişdir. General "Qeydlər"inin müqəddiməsində yazır: "Redaksiyanın çağırışına əməl edərək, lüğətdə mənim rast gəldiyim səhvlər haqqında bəzi mülahizələrimi təqdim edirəm.

Ümumiyyətlə, lüğət çox gözəldir. Hər bir sözü ayrılıqda deyil, bütün cümlənin ümumi mənasını tərcümə etmək üçün, tərcüməçilərə kömək edəcək, frazeologiya xüsusilə yaxşıdır".

Ümumi müddəalarında isə Əliağa Şıxlinski belə qərara gəlir ki, lüğətin əsas çatışmayan cəhəti onun qısa olmasıdır:

"Lüğətdə çox yerdə əsas sözlər buraxılmış, ancaq onların törəmə sözləri verilmişdir.

Bizim dilimizi ona yad olan söz düzəltmələrindən təmizləmək lazımdır. Əgər başqa dillərə məxsus sözlərdən istifadə etmək ehtiyacı varsa, onda törəmə sözlər bizim dilimizin qanunlarına uyğun olmalıdır. Bu, hər şeydən əvvəl, isimlərdən sifət əmələ gəlmə hallarına aiddir. Məsələn: avtomat yazmaq olar və yazmaq da lazımdır. Ancaq avtomatik - olmaz, artıqdır. Hərbi sözü dilimizə çoxdan qəbul edilmişdir, onu saxlamaq, hərbi sözünü isə atmaq lazımdır. Azərbaycan xalq dilinin xəzinəsindən rus və Avropa sözlərinin qarşılığı kimi işlətmək də məqsədəuyğundur. Məsələn: axıntı (cərəyan), saxlanç (ehtiyat), dövrçağ dönümü (dövr), düzgü (quruluş), bilgi (nəzəriyyə) və s."

Təvazökar general məktubunun sonunda yazır: "Əgər Siz təqdim olunmuş materialın heç olmasa kiçik bir hissəsindən istifadə edə bilərsinizsə, onda mən özümü çox xoşbəxt sanaram. Sevinərəm ki, mən də öz balımlı kiçik bir damlasını Sizin gözəl arı pətəyinizə əlavə etmişəm".

General Əliağa Şıxlinski bu iradlarını məmnuniyyətlə qəbul edən alim Heydər Hüseynov cavab məktubunda yazır ki, lüğətin gələcək nəşrində Sizin elmi zəhmətinizdən mütləq istifadə olunacaq. Alim bunun üçün generala sətir haqqı da göndərmişdi.

Akademik Əliheydər Orucov "Əliağa Şıxlinskiyə bir əlyazması haqqında" adlı məqaləsində haqlı olaraq belə qənaətə gəlir ki, generalın alim Heydər Hüseynova göndərdiyi "Qeydlər"i lüğətçilik, xüsusən də termin yaradıcılığı baxımından çox faydalıdır. İndiyə qədər hərbi mütəxəssis kimi tanınan Əliağa Şıxlinskiyə dil, lüğətçilik, terminologiya məsələləri maraqlanması faktının özü səciyəvi haldır. (Bax! Terminologiya məsələləri" kitabı Bakı, 1987-ci il, səh. 12.) General Əliağa Şıxlinski lüğətçiliklə 1940-cı ildənmi məşğul olmağa başlamışdır? Xeyr.

Onun şəxsi arxivində mühafizə olunan "Zabitin dəftəri"ndəki qeydlərdən məlum olur ki, o, hələ gənc zabit ikən hərbi elmi ilə, dilçilik və hərbi lüğətlə, terminologiya ilə maraqlanmış və bu sahədə gərgin axtarışlar aparmışdır. Uzun illər - 1879-cu ildən 1917-ci ilədək həyatının çox hissəsini Azərbaycandan uzaqlarda, yüksək hərbi dairələrdə, özgə məmləkətdə və başqa dil mühitində yaşamasına baxmayaraq general doğma dilini, milli varlığını qoruyub saxlaya bilmişdir. Orada Azərbaycan dilində mətbuatın və nəşriyyatın olmaması üzündən "Rusca - Türkcə qısa hərbi lüğəti"ni 1926-cı ildə Bakıda üç əlifba - rus, ərəb və latın əlifbası ilə nəşr etdirə bilmişdir. Bununla da ilk dəfə Azərbaycanda hərbi lüğətin yaradıcısı olmuşdur. Məhz bu əvəzsiz xidmətinə görə general Əliağa Şıxlinski SSRİ Hərbi İnqilab Şurasının 1928-ci il 23 fevral tarixli qərarı ilə Fəxri Fərmanla təltif olunmuşdur. Şıxlinskiyə lüğəti hərbi nizamnamələrin, hərbi elmi ədəbiyyatın Azərbaycan dilinə tərcümə olmasında böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Eyni zamanda hərbi məktəblərdə, yenicə yaranmış orduda xidmət edən azərbaycanlı əsgər və zabitlər bu lüğətdən qiymətli vəsait kimi istifadə etmişlər.

Həmin kitabın elmi terminoloji əhəmiyyətini maraqlı faktlarla araşdıran filologiya elmləri namizədi A. Hacıyeva yazır:

"General Əliağa Şıxlınskinin lüğəti geniş dil materialının dərin təhlilinin nəticəsi idi.

Azərbaycan dilinin lüğət tərkibini geniş əhatə etməsi, xalq dilinə məxsus söz və ifadələrdən yerli-yerində, səmərəli istifadə olunması, bir çox unudulmuş və az işlənən sözlərə yenidən termin kimi həyat vəsiqəsi verilməsi baxımından Ə. Şıxlınskinin lüğəti o dövrdə nəşr edilən lüğətlərin hamısından fərqlənir. Azərbaycan dilində hərbi terminologiyanın olmaması bu işdə böyük çətinlik törədirdi. Əliağa Şıxlınskinin zəngin lüğətinin nəşri ilə həmin çətinlik, demək olar ki, aradan qaldırıldı".

General Şıxlınskinin lüğətinin misilsiz elmi əhəmiyyətindən danışan görkəmli filosof-alim Heydər Hüseynov yazır:

"Kitabın əvvəlində general Əliağa Şıxlınski lüğət tərtib edərkən yeddi əsas qəbul etdiyini göstərir: 1) Yad sözlərin yerinə bacarıdınca, türk-azərbaycan sözləri qoyulubdur. 2) El arasında işlənən türkləşmiş ərəb və fars sözləri buraxılmayıbdır: bu dürlü sözlər, onlar elə bir mənalı türk sözlərinin yanında dırnaqlar arasında yazılıbdır; Məsələn: çağ (vaxt, zaman). 3)türkcəyə qarışmış bəzi ərəb sözləri türkcə deyilişinə uyğun yazılıbdır. Məsələn: qala (qələ yerinə), sahat (saət yerinə). 4) Kökləri ərəbcədən olan sözlərin deyilişləri türkcəyə uyğunlaşdırılıbdır; məsələn: vaxtlər, təbiblər, vəzifəli (ovqat, ətibba, müəzzəf yerinə) və sairə".

Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü Əlheydər Orucovun "Ə. Şıxlınskinin bir əlyazması haqqında" məqaləsində: "Yaşının ötməsinə, səhhətinin pozulmasına baxmayaraq general Əliağa Şıxlınski həyatının son günlərinə qədər dilimizin vəziyyəti, terminologiya, orfoqrafiya, lüğətçilik məsələləri ilə maraqlanırdı. Onu tez-tez Lüğətlər İnstitutunda, həmin institutun direktoru Heydər Hüseynovun yanında görmək olardı. Heydər Hüseynov Əliağa Şıxlınskiyə dərin hörmət və həssas münasibət bəslərdi. Onun 1940-cı ildə akademik Heydər Hüseynova 49 səhifədən ibarət göndərdiyi "Qeydlər"dən gördüyü kimi, ana dili ilə bərabər, klassik ədəbiyyatımızı, xüsusən folklorumuzu çox gözəl bilirmiş. Əliağa Şıxlınski indi ədəbi dildə işlənməyən, buna görə də müasir lüğətlərə düşməmiş, amma bəzi dialekt və şivələrimizdə işlənməkdə davam edən sözləri yada salmaqla onların yazılı dilə (lüğətlərə) keçirilməsini məqsədəuyğun hesab edir. Bu baxımdan onun özünün yeni söz və formalar yaratmaq təşəbbüsü təqdirə layiqdir. Bu günkü şəraitdə daha böyük əhəmiyyət qazanmış bu məsələ, görünür, hələ o zaman general Əliağa Şıxlınskini düşündürmüş və fürsətdən istifadə edərək, yazdığı "Qeydlər" vasitəsi ilə fikrini lüğətçilərin nəzərinə çatdırmışdır".

O vaxdan illər keçdi. General Əliağa Şıxlınskinin ilk vəsait olan hərbi lüğəti bir daha işıq üzü görmədi. Totalitar Sovet rejimi azərbaycanlı generalın elmindən bəhrələnməyi öz millətinə yasaq elədi. Az tirajla nəşr olunmuş bu kitabın nadir nüsxələri qalıb. Bu gün zaman, dövr dəyişib.

Yeni yaranan ordumuz üçün həmin lüğətin təkrar nəşri, şübhəsiz ki, çox vacibdir.

Alim Heydər Hüseynov general Şıxlınskinin ölmündən sonra da onun xidmətlərinin unutmamış, xatirəsini əziz saxlamışdır. O, Respublika mərkəzi mətbuatında generalın ömür və döyüş yolundan bəhs edən Rus və Azərbaycan dillərində silsilə məqalələr dərc etdirmişdir: "Bakinski raboçi" (18 avqust 1944-cü il). "Kommunist" qəzeti (18 mart 1944-cü il). "Azərbaycan EA Xəbərləri" (№ 98 səh. 87-94, 1945-ci il), "Kommunist" qəzeti (18 avqust 1945-ci il), "Ədəbiyyat qəzeti" ("5 avqust 1945-ci il), "Azərbaycan" (Cənubi Azərbaycan Demokrat firqasının orqanı, 1946-cı il, № 98, səh. 14-15), "Kommunist" qəzeti (18 avqust 1946-cı il), "İzv. Az. FAN" (1944-cü il, № 9, səh. 78-83).

Görkəmli ədəbiyyatşünas - alim Məmməd Arif 1965-ci ildə "Heydər Hüseynov" adlı məqaləsində yazır: "Çap olunan şey qalacaqdır" - sözlərinin təkrar edən Heydər Hüseynov nəşriyyat işinə xüsusi əhəmiyyət verirdi. O, yeni çıxan kitabı əlinə götürüb iftixarla deyirdi: "Tərcümədə respublikalar arasında biz qabaqda gedirik. Bax, bu Üzeyir bəy Hacıbəyovun "Azərbaycan musiqisinin əsasları" əsəridir; xalq musiqisi haqqında misilsiz kitabdır. Bəs general Əliağa Şıxlınskinin xatirələrini oxumusunuzmu?.. Oxuyun, görün, orda nələr var, şöhrətli bir insanın döyüş və ömür yolu başdan-başa tarixdir".

Bütün bunları tədqiq edən nəşri üçün ürəkdən sevinən, generalın elmi fəaliyyəti ilə iftixar edən alim Heydər Hüseynov yazırdı: "Əliağa Şıxlınski dünyada şöhrət qazanmış artilleriya elmi sahəsindəki kəşfləri və fəaliyyəti ilə yanaşı olaraq, dil və ədəbiyyat məsələləri ilə də yaxından məşğul olurdu. O, uzun illər Rusiyada qulluq etsə də Azərbaycan dilinin mükəmməl bilirdi. İslah, ifadə quruluşu, yeni söz yaradıcılığı ilə ciddi məşğul olmuşdur".

Çoxları indiyədək bilmir ki, general həm də güclü poeziya həvəskarı idi. Onun özünün yazdığı bir sıra şeirləri, bədii tərcümələri və məktubları alim Heydər Hüseynovun şəxsi fondunda saxlanılır. Generalın 1904-cü ildən qeydlər apardığı "Zabitin dəftəri"də alimin fondunda saxlanılır. General iftixarla yazır ki, mən klassik şairlərimiz Molla Vəli Vidadinin, Mustafa ağa Arif Şıxlınskinin və Mirzə Məhəmməd Qayıbzadənin nəslinə məxsusam. Anam Şahyəmən xanım Molla Vəli Vidadinin qız nəvəsidir.

Alim Heydər Hüseynov 1945-ci il aprelin 20-də general Şıxlınskinin qayını doktor Bahadır bəy Qayıbovun tibbi-ictimai fəaliyyətinin 40 illiyi münasibəti ilə təbrik məktubunda yazırdı: "Mən burada Sizin Vətən və elm qarşısındakı daha böyük xidmətinizi qeyd etmək istəyirəm. Siz və Sizin həyat yoldaşınız məşhur hərbi xadim və alim, keçmiş ordunun generalı, Azərbaycan xalqının sadıq oğlu

Əliağa Şıxlinskiyin həyatının son illərini qayğı və diqqətlə əhatə etmiş və bəzəmişiniz".

Doktor Bahadır bəy Qayıbov isə 1946-cı il sentyabrın 30-u tarixli məktubunda yazırdı:

"Hörmətli Heydər Nəcəfoğlu!

Əlbəttə, Sizin unudulmaz Əliağa və Nigar bacı haqqında yazılarınız həmişə çox uğurlu alınır. Bəli, onları unutmamaq olmaz! Onların hər ikisi öz vətəni Azərbaycanı və xalqını səmimi qəlbədən sevirtilər. Onlar yalnız təhsil aldığı rus dilini deyil, öz doğma ana dillərini də əla bilirdilər.

Heç vaxt unutmaram ki, onların hər ikisinə şəxsən ana dilində təhsil verən, həmçinin Tiflisdə və Qoridə Müəllimlər Seminariyasında yüzlərlə Azərbaycanlı uşağını oxudan rəhmətlik atam Mirzə Hüseyn Əfəndi Qayıbzadə səbəbkardır. Rəhmətlik Nigar bacım atamdan daha çox şey əxz etmişdir; o, yetkinliyində, nəinki İran klassikləri Sədi, Firdovsi, Hafiz, Cami, türk Məhəmməd Fizuli, Mola Pənah Vaqif və başqalarını oxumuş həmçinin klassik şairlərimiz Xəqani, Nizami, Əlişir Nəvəini mütaliyə etmiş ərəb dilini öyrənmiş və ərəb ədəbiyyatı ilə də yaxından tanış idi.

Heyf ki, Siz onunla tanış deyildiniz. O, həqiqətən rus dili bir yana, Azərbaycan və fars ədəbiyyatının bilicisi idi.

***Hörmətlə Sizin dostunuz:
Bahadır bəy Qayıbov"***

Solmayan şöhrət və əbədi məhəbbət

1943-cü il avqustun 18-də indiki Musa Nağıyev adına xəstəxanada kardiosklerozdan vəfat edən general Əliağa Şıxlinskiyin dəfn mərasimini filosof-alim Heydər Hüseynovun özü təşkil etdi. Generala heç bir qohumluğu olmayan alimin Ə. Şıxlinski şəxsiyyətinə, onun sərkərdəlik fəaliyyətinə, xüsusilə, lüğətçilik sahəsindəki elmi-publisistik yaradıcılığına böyük rəğbəti vardı.

Dəfn mərasimi Bakı Hərbi Qarnizonununun çağırılmış alay orkestrlə müşayiət etdi. Qəbri üstündə topdan və avtomatlardan yaylım atəşi atıldı. "Artilleriyanın allahı"nı görkəmli sərkərdələrə məxsus hərbi qaydada torpağa tapşırıdılar. Heydər Hüseynovun özü, generalın yetirmələri və qohumları son vida nitqi söylədilər.

Tam artilleriya generalı Əliağa Hacı İsmayıl ağa oğlu Şıxlinskiyin adı və hərbi quruculuq tariximizdəki misilsiz xidmətləri bu gün də unudulmamışdır. İndi Bakıda, Gəncədə, İmişli və Qazax rayonlarında abad küçələr onun adını daşıyır. Respublika Nazirlər Sovetinin 1990-cı il 28 iyul tarixli qərarı ilə Sabirabad rayonundakı altı saylı pambıqçılıq kolxozuna və Bakının yeddinci

mikrorayonundakı 135 sayılı orta məktəbə general Əliağa Şıxlınskinin adı verilmişdir. Vaxtilə yaşadığı Cəfər Cabbarlı küçəsindəki binaya xatirə-barelyefi vurulmuşdur.

1990-ci il iyulun 23-də isə Respublika Prezidentinin fərmanı ilə ali məktəb tələbələri üçün xüsusi "general Əliağa Şıxlınski" təqaüdü təsis edildi.

Qazax Xeyriyyə Cəmiyyəti cəbhə bölgəsində və orduda fəallıq göstərən əsgər və zabitlər üçün "General Əliağa Şıxlınski mükafatı" təsis edib. Hər il general Əliağa Şıxlınskinin doğum və vəfatı günü qeyd olunur. Fəaliyyəti və şəxsiyyəti haqqında kitablar və çoxlu məqalələr yazılır, xatirə günü keçirilir.

Vətənin, doğma Azərbaycanın şərəf və azadlığı yolunda igid bir sərkərdə kimi danılmaz xidmətləri olan tam artilleriya generalı Əliağa Şıxlınski doğma xalqının ehtiramına tam mənada layiq şəxsiyyətdir.

YADLARIN ETİRAFI

General Əliağa Şıxlınskinin adı daima böyük nüfuz və rəğbətə malik olmuşdur. O, təkcə rus topçularına deyil, Avstriya və Fransa ordusunun geniş dairələrində də çox yaxşı tanınmışdı və son dərəcə məşhurlaşmışdı.

*General-mayor, hərbi
elmləri doktoru, professor
Yevgeni Barsukov,*

İllər keçəcək, zaman, dövr dəyişəcək amma məşhur sərkərdəmiz Əliağa Şıxlınskinin hərbi-elmi fəaliyyətinə, sərkərdəlik bacarığına münasibət dəyişməyəcək yeni gələn nəsəl onun hərbi biliyindən bəhrələnəcək, döyüş yolu ilə fəxr edəcək.

Vaxtilə Əliağa Şıxlınskinin müasiri olan minlərlə rus generalı nizami orduda xidmət edir və müxtəlif hərbi-elmi mərkəzlərdə çalışırdı. Hər birinin də özünə görə bacarığı və xidməti vardı. Amma heç bir rus və ya qeyri millətdən olan oğula "artilleriyanın allahı" kimi fəxri ad almaq qismət olmadı. Bu şöhrət çələngi ancaq bizim eloğlumuzun - Əliağa Şıxlınskinin çiynlərinə qondu. Nizami ordu generalı Əliağa Şıxlınski hərbi elminin alimi kimi qeyri-adi bacarığa malik şəxsiyyət idi. 1912-ci ildə "Şıxlınski üçbucağı" Varşavada nəşr olunanda eloğlumuzun şöhrəti Avstriya, Fransa, Norvegiya və başqa ölkələrin sərhədlərini aşdı. Həmin ili Artilleriya Zabidləri məktəbinə birinci müavin təyin edilən Şıxlınskiyə dünyanın adlı-sanlı topçuları təbrik teleqramı göndərdilər. Fransa Topçu Zabidləri məktəbinin rəisi, general-mayor Nolle iftixarla yazırdı:

"Rus topçu məktəbinin ikinci şefi (məktəb müdrinin müavini ikinci rəhbər hesab olunurdu - Ş. N.) təyin edilməyinizi eşitdim. Sizin simanızda rus artilleriyasını təbrik edirəm".

Rusiya Baş Qərargah Akademiyasının professoru, general-mayor A. A. Neznamov isə yazırdı:

"Sizi və rus artilleriyasını təbrik edirəm".

Yalnız bir şəxsin təmsalında bütöv bir ölkənin artilleriya heyətini təbrik etmək... əlbəttə, o şəxsin - Əliağa Şıxlinskiyin böyüklüyündən, dahiliyindən başqa bir şey deyildi. Üstəlik də yad məmləkətdə, xristian dünyasında tək bir türk-Azərbaycan oğlu Əliağa Şıxlinskiyin danılmaz, parlaq qələbəsi idi.

Bu günlərimizdə isə - tarixin olduğu kimi yazıldığı bir vaxtda rus tarixçisi B. Semyannikov ulu babamız Şıxlinskiyin doxsan il əvvəlki parlaq qələbəsini etiraf etmişdir. Onun "Rusiya generalı, Azərbaycan oğlu" məqaləsinin "Voennie znaniya" jurnalında (1995-ci il, noyabr ayı) dərc olunması oxucuda təəccüb hissi doğurmamalıdır. Əksinə iftixar və sevincə səbəb olmalıdır.

B. Semyannikovun məqaləsi Əliağa Şıxlinskiyin hərbi fəaliyyətinin 1917-ci ilə qədərki dövrünü qısaca əhatə edir. Bu da təbii haldır. Əlbəttə rus tarixçisi eloğlumuzun Milli Azərbaycan ordusunun yaradılması kimi misilsiz fəaliyyətindən bixəbərdir. Üstəlik də general Əliağa Şıxlinski ömrünün sonuna kimi (1943) milli Azərbaycan diviziyalarının təşkilində, Azərbaycanda ilk dəfə "Hərbi bilik" jurnalının, Hərbi-Elmi Cəmiyyətin, hərbi lüğətin, hərbi nizamnamələrin yazılması və tərcüməsində əvəzsiz əmək sərf etmişdir.

Bütün bunların tədqiq olunması bu gün Azərbaycan hərbi tarixçilərinin vəzifə borcudur.

Rus tarixçisi B. Semyannikovun yığcam yazılmış oxunaqlı məqaləsində hər şey olduğu kimi tədqiq olunmuşdur. Hətta bizə məlum olmayan bir neçə fakt yenilik oldu: 1912-ci ildə Peterburqda "Artilleriya Zabitləri məktəbinin jurnalı"nın ilk dəfə Əliağa Şıxlinskiyin təşəbbüsü ilə buraxılması, 1917-ci il aprelin 2-də Əliağa Şıxlinskiyin general-leytenant rütbəsi alması və s. faktlar Azərbaycan oxucusu üçün yenilikdir.

Yalnız bir faktda rus tarixçisi B. Semyannikov səhvə yol vermişdir. O da Əliağa Şıxlinskiyin təvəllüd tarixinin 1866-cı il kimi göstərilməsidir. Bu, əlbəttə, o qədər də qeyri-adi səhv deyil.

Zənnimizcə. Tarixçi B. Semyannikovun məqaləsində gedən təvəllüd yanlışlığı olsa-olsa mətbəə səhvi ola bilər. Şübhəsiz ki, bu fakt tarixçi B. Semyannikovun məqaləsinin istər elmi, istərsə də publisistik dəyərini azaltmır. Azərbaycan hərbi tarixi üçün qiymətli odur ki, bizim xalqın görkəmli oğlunun xidmətini yadlar da etiraf edirlər.

* * *

Ümumiyyətlə, gətirdikdə general Əliağa Şıxlinskiyin təvəllüd tarixi yalnız bir mənbədə səhv göstərilib. Generalın vəfatından bir il sonra 1944-cü ildə nəşr olunmuş "Xatirələrim" kitabında onun təvəllüd tarixi 23 aprel 1863-cü il göstərilib. Üzdə olan bu səhv faktla hamı Əliağa Şıxlinskiyin ad və xatirə gününü qeyd edir. Amma arxivlərdə saxlanan rəsmi sənədlər bunu inkar edir.

Unutmamalıyıq ki, generalın "Xatirələrim" kitabı ölümündən doqquz ay sonra nəşr olunub. İndi generalın şəxsi əşyaları arasında saxlanan 1943-cü ilin iyun və avqust ayına məxsus sənədlərdə kiminsə tərəfindən edilən saxtakarlıqlar aydınca görünür.

Generalın təvəllüdündə yalnız 23 aprel doğum günü olduğu kimi saxlanılıb. Anadan olma ili isə qara mürəkkəblə düzəldilib. 1865-ci il, 1863-cü illə əvəz olunmuşdur.

Bəs general Əliağa Şıxlinskiyə məxsus sənədlərdə bu saxtakarlığı kim eləmişdir? Mərkəzi Dövlət Tarix muzeyində saxlanan sənədlərdə generalın qayını Bahadır Qayıbovun arvadı, milliyyətcə erməni olan Varvara Minayevanın elədiyi məlum olur. Tamamilə generala məxsus olmayan xətlə Əliağa Şıxlinskiyin adından Varvara özünə vərəsəlik yazıb. Həmin saxta sənədləri oktyabr rayon hərbi komissarlığının dördüncü şöbə rəisi Tumanyan və Bakı şəhər dördüncü milis şöbəsinin "məsul şəxsi Kerimaryuk" imzalayıb təsdiq etmiş və çox pis oxunan möhür vurmuşlar.

Şübhəsiz ki, generalın ölümündən sonra da vərəsə kimi Varvara Minayeva fərdi təqaüd (ayda 500 manat) almaq üçün belə bir saxtakarlığa əl atmışdır.

General Əliağa Şıxlinskiyə məxsus sənədlərdən məlum olur ki, həmin günlərdə o "Semaşko" xəstəxanasında son günlərini yaşayırdı.

Erməni Varvara Minayevanın saxtakarlığını sübut etmək üçün Sankt-Peterburq, Moskva və Çarskoye-Seloda saxlanan rəsmi arxiv sənədlərinə müraciət edək.

Sankt-Peterburqdakı Artilleriya muzeyinin arxivində saxlanan sənəddə general Əliağa Şıxlinski öz dəsti - xətti ilə "1865-ci il aprelin 23-də anadan olmuşam" sözlərini yazıb.

1914-cü ildə Çarskoye-Selo şəhərində özünün qol çəkib təsdiq etdiyi "Hərbi xidmət kitabçası"nda oxuyuruq "1865-ci il aprelin 23-də Yelizavetpol quberniyası, Qazax qəzasının Qazaxlı kəndində ağalığ nəslində anadan olmuşam".

Həmin sənədin on birinci səhifəsində isə yazır: "1909-cu il oktyabrın 27-də, 44 yaşında Zaqafqaziya müftisi Mirzə Hüseyn əfəndi Qayıbovun qızı-dul qadın Nigar xanım Palovandova ilə qanuni evlənmişəm. Uşaqlarımız yoxdur. Hər ikimiz İslam dininə etiqad edirik".

Generalın 1944-cü ildə çıxan "Xatirələrim" kitabında isə saxta düzəliş edilib "46 yaşında" yazılıb.

Bu sətirlərin müəllifi 1984-cü ildə Sankt-Peterburqda və Çarskoye-Seloda yaradıcılıq ezamiyyətində olarkən general Əliağa Şıxlinskiyə məxsus "Hərbi xidmət kitabçası"nın kserosurətini çıxardıb gətirmişdir. Həmin qiymətli sənəd şəxsi arxivində saxlanılır.

Onu da xatırladım ki, həmin sənədin bir surəti də Rusiya Mərkəzi Dövlət Hərbi Tarix arxivində mühafizə olunur. (Bax!F. H/k, iş 109, vərəq 1.)

1920-ci il Bakıda 28 aprel çevrilişinin səhəri bolşevik çəkistləri həbs etdikləri Hərbiyyə naziri Səməd bəy Mehmandarova və müavini Əliağa Şıxlinskiyə belə bir sualla müraciət etmişlər:

- Hansı partiyanın və ya inqilabın mənafeyini müdafiə edirsiniz?

General Səməd bəy Mehmandarovun cavabı: "Bütün ömrüm boyu mən, hər cür siyasətdən uzaq olmuşam"

General Əliağa Şıxlinskiyənin cavabı: "Hər bir inqilaba əks-inqilab kimi yanaşıram, heç vaxt belə şeylərə qoşulmamışam, qoşulmazdım da..."

Azərbaycan Respublikası Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin arxivində saxlanan həmin dindirilmə sənədində:

- Neçə yaşınız var?Harada yaşayırsınız? sualına general Əliağa Şıxlinski belə cavab vermişdir.

- Əlli beş yaşım var. 1865-ci ildə anadan olmuşam. Nikolayev küçəsində (indiki İstiqlal küçəsi - Ş.N) beş saylı evin üçüncü mənzilində yaşayıram. Rus hərbi tarixçisi K. A. Zaleskinin 2003-cü ildə "Birinci Dünya müharibəsində kim-kim olub" iri həcmli (893 səh) ensiklopedik əsəri Moskvada nəşr olunub. Həmin kitabın 675 və 676-cı səhifələrində general Əliağa Şıxlinski haqqında geniş məlumat verilir. Orada da generalın doğum təvəllüdü 23 aprel 1865-ci il göstərilir.

AZƏRBAYCAN OĞLU, RUSİYA GENERALI

Rus ordusunun görkəmli artilleriyaçılarından biri Əliağa İsmayıl Ağa oğlu Şıxlinski 1865-ci ildə Yelizavetpol quberniyası, Qazax qəzasının Qazaxlı kəndində qədim nəsilədən olan ailədə anadan olmuşdur. Gələcək artilleriyaçının atası İsmayıl ağa cəsur döyüşçü kimi tanınırdı və ailə ənənəsinə görə, oğul da həyatını hərbi xidmətə həsr etməli idi.

Oğlan 1876-cı ilin avqustunda Tiflis hərbi gimnaziyasının birinci sinfinə daxil olmuş, oranı-artıq kadet korpusuna çevrilmiş gimnaziyanı 1883-cü ildə birinci şagird kimi bitirmişdi. Sonra öz təhsilini Sankt-Peterburqda, Mixaylovsk artilleriya məktəbində davam etdirmişdi. O, orda da nəinki bacarıqlı şagird kimi, həm də əla süvari və gimnast kimi müvəffəqiyyət qazanmışdı. Yunkerin müvəffəqiyyətləri diqqətdən kənar qalmamış, təhsilin başlamasından 7 ay sonra o, unter-zabit olmuş, 1885-ci il oktyabrın 13-də isə portuqey-yunkerliyə layiq görülmüşdü. Gələcək alimin müəllimləri məşhur artilleriyaçılar N. L. Kirpiçev, N. V. Maiyevski, A. V. Qadolin idi. Əliağa onlardan bütün yaxşı cəhətləri mənimsəmişdi. Çılğın gənc həmçinin kütləvi mühazirələr və məruzələrdə iştirak etmiş, digər hərbi məktəblərin kurslarını dinləmişdi.

1886-cı il avqustun 11-də Əliağa Şıxlinski məktəbi podporuçik rütbəsi almaqla birinci dərəcə ilə bitirdi. Xidmətinin birinci ilində öz ilk pedoqoji təcrübəsini qazandı: artilleriya briqadasının tədris komandasının müəllimi, sonra isə briqada komandasının rəisi oldu. O, özünü parlaq artilleriya bilicisi, yaxşı

təşkilatçı, bacarıqlı müəllim və tərbiyəçi kimi göstərmişdi. 1900-cü ildə kapitan Şıxlinski Şərqi Sibirə dəyişdirilməsi xahişi ilə müraciət etdi. Onu Əlahiddə Zabaykalye artilleriya divizionunun batareya baş zabiti vəzifəsinə təyin etdilər, bundan başqa, artilleriya toplantısı Komitəsinin sədri kimi, o, dəfələrlə batareya və divizion komandirlərinin səlahiyyətlərini icra etmişdi.

1904-cü il mayın əvvəllərində batareya Yaponlara qarşı yürüşə çıxdı. Rus-Yapon müharibəsində Şıxlinski Port-Artur müdafiəsinin qəhrəmanı kimi məşhurlaşdı. Qalanın müdafiəsinin ən mühüm sahələrində olan Şıxlinski yaponların hücumlarının qarşısının alınmasında yarımatareyanın atəşi ilə düşməyə böyük zərbə vuraraq fəal iştirak etmişdi. Tanınmış hərbi tarixçi, general-mayor İ. Krupçenko sonralar yazırdı: "Yapon hücumlarının dəf edilməsində rus artilleriyaçıları böyük rol oynayırdılar. Onlar cəsarətlə topları qabağa çəkərək dəqiq nişangahla birbaşa karteçlə Yaponlara böyük zərbə yetirirdilər". Şıxlinski onların arasında idi. O, döyüşlərdə örtülü və açıq mövqələrdən artilleriya atəşi aparır, qorxmadan topları düz nişangahla atmaq üçün qabağa çəkirdi. Qəhrəmanlığına görə onu "Müqəddəs Qeorgiy Pobedonosets" ordeni təqdim etdilər. Sonralar Şıxlinski yazırdı: "Mən həmişə Port-Artur epopeyasının iştirakçısı olduğumu fəxrlə xatırlayıram". Yeri gəlmişkən, eger Siz A. N. Stepanovun məşhur "Port-Artur" romanını oxumuşsunuzsa, onda yəqin ki, əsərin səhifələrində şöhrətli rus artilleriyaçısı ilə rastlaşmısınız.

Əliağa 1906-cı ildə artıq podpolkovnik kimi, Artilleriya-zabitləri məktəbinə (indiki Mərkəzi Artilleriya Zabitləri kursları) oxumağa getməyə nail oldu və oranı fərqlənmə ilə qurtardı. İlk əvvəl onu artilleriya briqadasına ezam etdilər, lakin tezliklə məktəbə qayıtdı. Müəllimlər əsasən, Artilleriya akademiyasının təcrübəli və istedadlı, bir ildən az olmayaraq batareyalara ezam edilmiş məzunlarından seçilirdi. Şıxlinski isə hələ təcrübəsi və müvafiq akademik təhsili olmadan bütün müəllimlərdən ən bilikli hesab olunmuşdu. Biliklərə yorulmaz yangı, fasiləsiz özünütəhsil və hərbi təcrübə - ona kömək edən bunlar idi.

Artilleriya - zabitləri məktəbində Şıxlinski özünü qabaqcıl ideyaları təcrübədə tətbiq edən yenilikçi zabit kimi göstərirdi. Xidmətdə fərqləndiyinə görə, ona vaxtından əvvəl polkovnik rütbəsi verildi. O, 1912-ci ildə aeroplanların tətbiqi təcrübələrinin (hərbi aviasiyanın inkişafına təkan verən çox maraqlı təcrübələrin) işlənməsi üzrə komissiyanın üzvü, bir ildən sonra isə məktəb rəisinin köməkçisi (müavin Ş. N) oldu. Tezliklə, "Artilleriya - zabitləri məktəbinin xəbərləri" jurnalı çıxmağa başladı. Jurnalın səhifələrində generalın özü də çıxış edirdi.

1913-cü ildə məktəb Şıxlinskinin təklifi ilə bəndlənmiş aerostatdan atəşin, müşahidə və hədəfin kəşfiyyatı üzrə təcrübələrə, həmçinin, aerostata və təyyarələrə atəşin əsas müddələrinin işlənilməsinə başladı. Bu məsələ üzərində Əliağa artıq çoxdan işləyirdi. Hələ 1911-ci ildə, məktəbdə hava hədəfinə atəşin qaydaları məsələsi müzakirə olunarkən, alim hesabı (baxmayaraq ki, həmin dövrdə təyyarələr yalnız saatda 60 verst uçurdular) saatda 180 verstlə uçacaq təyyarələr

üzrə aparmağı təklif etmişdi. Artıq o vaxt Şıxlinski aviasiya və hava hücumundan müdafiənin perspektivini düzgün başa düşmüşdü.

Alim quru qoşunları artilleriyasının inkişafı üçün də çox işlər görmüşdür: O, aylara artilleriya hissələrinin daxil edilməsinə nail oldu. Doğrudur, bu yalnız 1924-cü ildə Qızıl Orduda həyata keçirildi və özünü tamamilə doğrultdu. Artilleriya atəşi təcrübəsinə daxil edilən mühüm yenilik "Şıxlinski üçbucağı" adlanan-hədəf göstərməsinin rəşional üsulu oldu. Bu üsul ilkin olaraq batareyaları elə tuşlayır ki, seçilmiş oryentirdən yayınan, istənilən nöqtədə görünən hədəflər asanlıqla, müəyyən düzəlişlərin köməyi ilə ilkin tuşlama əsasında artilleriyanın atəşinin altına düşə bilər. Bu, batareyanı vaxtında hədəfə tuşlamaq imkanı verirdi.

Birinci dünya müharibəsinin əvvəllərində Şıxlinski gəmilərdən alman desantçılarının çıxarılması ehtimalına qarşı Petroqrada artilleriyasının rəisi təyin edildi. O, şəxsən müdafiə xətti üzrə bütün cəbhəni gəzmiş, batareyaya qurğularının yerini və atəş mövqelərinin qurulması qaydasını müəyyənləşdirmişdir. O, aeroplanlardan müdafiəyə böyük diqqət yetirmişdir. Onun təşəbbüsü ilə Petroqrada ətrafında general Rozenberqin sistemi əsasında xüsusi platformalarda 1900-cü il nümunəli, 3 düyümlü tezatan top qurğuları ilə təyyarə əleyhinə müdafiə təşkil edildi. Tezliklə Şıxlinskinin Şimal-Qərb cəbhəsinin artilleriya müfəttişi vəzifəsinə keçirildi. Orada general tapşırıqların yerinə yetirilməsində artilleriya qruplarına şəxsən rəhbərlik etmiş, geniş miqyasda artilleriya hazırlığı həyata keçirilmişdir. Öz nəzəri işləmələrini döyüşün aparılması təcrübəsilə əlaqəndirərək yaradıcılıqla istifadə edir, hərbi elmə yeni töhfələrlə zənginləşdirirdi. O, tezliklə çəpərləmə (mancə) atəşi aparılması üçün təlimat işləyib hazırladı.

1917-ci il aprelin 2-də Ə. Şıxlinski general-leytenant oldu. O, sentyabrda Ümumqoşun 10-cu ordusuna komandanlıq etdi ki, bu da onun hərbi istedadına malik olmasının bir daha təsdiqi idi. Yeri gəlmişkən, bu barədə A. N. Stepanovun "Zvonaryevlər ailəsi" romanında oxuya bilərik.

General oktyabr inqilabının qəbul etmiş və alqışlamışdı. Nəhəng hərbi mütəxəssis, artilleriya işinin parlaq bilicisi kimi, o, Qızıl Ordunun quruculuğuna öz bilik və təcrübəsinə həvəslə verirdi. Ə. Şıxlinski FKQO ali hərbi-tədris müəssisələrində müəllim olmuş, Azərbaycanda Qızıl Ordu hissələrinin formalaşmasına köməklik etmişdir. Əsas fəaliyyətindən başqa çoxlu hərbi əsərləri Azərbaycan dilinə çevirmişdir. Respublikada Milli komandan kadrlarının hazırlanması üzrə Şıxlinskinin işini M. Frunze yüksək qiymətləndirmişdir.

Səhhətinə görə 1929-cu ildə Əliqə Şıxlinski Qızıl Ordu sıralarından tərxis olmağa məcbur oldu. Lakin hərbi-elmi fəaliyyətini dayandırmadı. "Mənim xatirələrim" kitabı üzərində işləməyə başladı. Bu əsər indiyə qədər tarixçilər üçün rus ordusunun keçmişi haqqında öz hərbi dəyərini itirməmişdir.

Döyüşçü-alim, beynəlmiləli və vətənpərvər 1943-cü il avqustun 18-də vəfat etmiş, Bakıda dəfn olunmuşdur. Onun kitabları döyüşçü borcuna və Vətəninə sadiqliyinə ən yaxşı abidəsi olmuşdur.

VƏTƏNİ CANDAN ƏZİZ TUTAN GENERAL (Sənədli hekayə)

Azərbaycan nişançı firqəsi gənkdir. Azərbaycan qızıl əsgərlərinin keçmiş təcrübəsi azdır. Ona görə də onlar öz hərbi biliklərini artırmaq üçün daha çox çalışmalıdırlar. Onların Hərb zamanında döyüşkən olacaqlarına tam əminəm. Azərbaycan qızıl əsgərinə səmimi salamlar.

*Bakı, 1925-ci il 18 aprel
Mixail Frunze*

1925-ci il aprelin 16-da SSRİ Hərbi və Dəniz İşləri Xalq Komissarı M.V.Frunze ikinci dəfə Azərbaycana gəldi. Qarnizon qoşunları Salyan qazarmaları önündə ona təqdim olundu. General Əliağa Şıxlinski Azərbaycan komanda heyəti məktəbinin rəis müavini vəzifəsində idi. Komissar generala köhnə tanış kimi (onlar 1916-cı ildə Qərb cəbhəsində tanış olmuşdular) səmimiyyətlə görüşdü və xahiş etdi ki, indi keçiriləcək müxtəsər təlim vaxtı onunla azərbaycanlı əsgərlər arasında tərcüməçi olsun. Azərbaycanlı əsgər və zabitlərin hərbi iş marağını, hərbi biliyini yoxlamaq üçün Mixail Frunze əvvəlcə sadə suallar verirdi. Cavablardan razı qalan komandan suallarını getdikcə çətinləşdirirdi. Üz-gözündən hiss olunurdu ki, topçuların həm təlim, həm də taktiki biliyi onu qane edir. Xoş əhval-ruhiyyə ilə şən-şən gülümsünən komandan aradabir onunla zarafatlaşırdı: “Nişanlın varmı, ona məktub yazırsanmı? Çalış, Azərbaycan gözəlinin gözünü yolda qoyma. Sən Vətəni, torpağı, ana-bacına görə qoruyursan, yoxsa sevgilin üçün?” – suallarına aldığı cavablara bəzən qəh-qəhə çəkib gülürdü.

Arabir də Türk-Qırğız dilində bildiyi sözləri işlədirdi: “Siz cigidsiniz, cigid qorxmaz!” – deyəndə topçu əsgərlər arasında pıçha-pıç düşürdü. Onların narahatılıqdan xilas etmək naminə Frunze özü haqqında fəxrli deyirdi: “Mənim əsl-nəcabətim Bessarabiyadandır. Orada da qohum-qonşumuz türklər və qırğızlar idi. Ötən il Türkiyədə olanda türkcə danışdığımı eşidənlər deyirdilər: Ələdüşməz qırmızı rus-türküdür bu!” Əliağanın sevinci Frunzeninkindən qat-qat artıq idi. Zarafat deyildi, komandan nə əsgərlərdə, nə də bir zabitdə qüsurlu olduğunu demədi halbuki qüsurlu vardı, istəsə deyirdi. Xırda-para qüsuru görürdüsə üstünü vurmurdu. Şıxlinski özü də hiss edirdi ki, komandan gəncləri orduya həvəsləndirir. Topçulara kağızsız qısa nitq söyləyən Frunze sonda fəxrli qeyd etdi ki, Azərbaycan diviziyasının əldə etdiyi müvəffəqiyyətlər xüsusilə gözə çarpır. Bu diviziyada nizami duruş və hərbi təlim tamamilə təqdirəlayiqdir. Sizin pis əsgər, zəif zabit olmağa haqqınız yoxdur. Çünki sizin xalqa, sizə örnək olan general Səməd bəy Mehmandarov və Əliağa Şıxlinski kimi şöhrətli sərkərdələriniz var. Çox sağ olun ki, onların adına layiq xidmət edir və onların yaxşı davamçılarısınız.

Təlimdən sonra Frunze general Əliağa Şıxlinskidən soruşdu:

- Siz nə fikirdəsiniz, batalyonlarda top tətbiq etməyə dəyərmi?

- Əlbətdə dəyər, - cavabını Verdi, general. Mixail Frunze:
- Bununla biz piyadanın yükünü artırmış olarıqımı?
- Yox, artırmırıq, çünki qoşunda top, cibdə qızıl kimi bir şeydir: o nə qədər çox olsa, sahibinin ruhu da o qədər yüksək və özü də o qədər ürəkli olar. Başqa cür desək, orduda top nə qədər çox olsa, o qədər cürətlə hücum edər. - Bir də ki, Mixail Vasilyeviç, - deyər general izahını davam etdi - "batalyon topları" sözü düzgün olmaz, çünki orada minaatanlar və əldə sürülən kiçik toplar da olacaq ki, bunlar əsl toplar deyil, onların yalnız surroqatlarıdır. Batalyonlara verilən minaatanları və kiçik topları top deyil, batalyonun atəş vasitələri adlandırmaq lazımdır.

Çox gözəl, çox yaxşı təkliflərdir, yoldaş general, - deyər ürəkdən səmimiyyətini bildirən M. V. Frunze - mən həmişə demişəm və yenə də deyirəm, Azərbaycanda general Şıxlinski üçün fəaliyyət sahəsi çox dardır. Sizin də, general Səməd bəy Mehmandarovun da iş yeri Moskvadır. Axı, Sizlər vaxtilə ordulara komandanlıq etmisiniz. 1921-ci ildə yoldaş Nərimanovun təkidli tələbi olmasaydı Sizi Azərbaycana qaytarmayacaqdıq... Yaxşı, nə üçün Moskvaya qayıdıb orada işləməyə, bizə kömək etməyə razılıq vermirsiniz?

General Əliağa Şıxlinski:

- Əvvəla arvadım xəstədir, yaş ötüb kövrəlib, qohum-əqrabadan ayrılmaq istəmir - dedi. Elə mən özüm də. - Qocalmışam sözünü dilinə gətirə bilmədi -1916-cı ilə baxmayın onda cavan idim. Vaxtilə rütubətli çəmənlərdə, su dolu səngərlərdə o qədər qalmışam ki, indi məndə şiddətli yel ağrıları baş qaldırır. Bu vəziyyətdə qorxuram ki, vicdanla işləyə bilməyəm. Sizin dəvətinizi topçu müfəttişi, keçmiş şagirdim Mixail Mixayloviç Ratkeviç mənə çatdırıb. Çox sağ olun ki, unutmamısınız. Yalnız səhhətimə və ailə vəziyyətimə görə dəvətinizi qəbul edə bilmirəm...

Mixail Frunze əlini generalın çiyininə toxundurub:

- Söz verirəm ki, Sizə çətin və məsuliyyətli iş tapşırmaq deyil. Mənzil və təqaüdlə də təmin edirik, sakitcə yaşayacaqsınız. Hərdən bir məsləhət üçün Sizə müraciət edəcəyik. Buna ehtiyacımız var.

Əliağa Şıxlinski fikirli-fikirli dedi:

- Mixail Vasilyeviç, axı Moskvada daha yaxşı hərbi mütəxəssislər var. Elə götürək mənim dostlarım general Aleksey Brusilovu, Yevgeni Barsukovu, bir də son vaxtları Vorosilov soyadlı generalı çox tərifləyirlər.

Frunze ehtiyatla ətrafına boylandı. Onlar əsgər və zabidlərin yığıldığı gür yerdən xeyli aralanmışdılar. Şıxlinski neçə dəfə ayaq saxlayıb geri dönmək istədisə hiss elədi ki, komandan nə dayanmaq, nə də geri qayıtmaq istəmir. Yanğı ilə danışa-danışa, asta-asta hey irəliləyirdilər. Onlar qarnizonun qərb tərəfinə doğru gedirdilər. Sonuncu qazarmanı keçib, geniş təlim-məşq meydanına çıxdılar. Yenicə susan Frunze dərddli adamlar kimi dərindən nəfəs aldı. Onun sifətində əzab nişanələri vardı. Topçularla görüşdəki şən-şux Frunzədən əsər əlamət yox idi.

- Əliağa, - dedi, sizin dostunuz general Brusilov qocalıb xəstəhaldır. Karlovı-Varıya istirahətə, müalicəyə getdi. Düzü, indiki hakimiyyətin də ona münasibəti sən deyən yaxşı deyil. Belə ağıllı, bilikli mərd bir generalı qəbul etmək istəmirlər, köhnəliyin qalığı deyə ona hədyanla baxırlar. Məhz ona olan pis münasibət onu ruhdan salıb qocaltdı. Ona görə də başını götürüb müalicə adı ilə aradan çıxdı və düz də elədi.

Yevgeni Barsukov isə bildiyiniz kimi sırf hərbi nəzəriyyəçidir, kəsəsi elm xadimidir. Praktiki işlərdə məharəti yoxdur. Adını çəkdiyiniz Voroşilovda isə mən yaltaqlıqdan başqa heç nə görmürəm. Nə hərbi elmində, nə də taktiki təcrübədə onun bacarığı yoxdur. Siz allah məni bağışlayın açıq danışdığım üçün...

- Sizi başa düşürəm, Mixail Vasilyeviç, düz sözə nə deyəsən. Mənə Voroşilovla nə işləmək, nə də tanışlıq qismət olmayıb.

Mixail Frunze dərhal:

- Yaxşı ki, qismət olmayıb. Bilirsiniz, bu saat Qızıl Ordu deyilən təşkilatda vəziyyət necədir? İndiki halda bu ordu döyüş qabiliyyətini tamamilə itirib, pərakəndə intizamsız quldur dəstəsini xatırladır. İnanın, mən sizə bu sözləri Baş Hərbi İdarənin başçısı kimi deyirəm. Sizi Birinci Dünya müharibəsindən yaxşı tanıdığımıza görə ürəyimdəkiləri açıb söyləyirəm. Yeni qurulan hökumətə belə ordu yaramır. Hakimiyyət orduya baxmır, yuxarı eşalon siyasi çəkişmələrlə məşğuldur.

- Mixail Vasilyeviç, yaxşı hərbi kadrların əksəriyyəti mənə çatan məlumata görə mühacirətə gedib. Onları çox nahaq buraxıblar.

Frunze:

- Buraxmaq yox, qovdular... Dərd burasındadır ki, 1918-1920-ci illərdə burada qalan bacarıqlı hərbi kadrların da əksəriyyəti güllələndi, yada bu saat türmələrdə çürüyürlər. Eloğlumuz Hüseyn xan Naxçıvanski yadınızdadırmı?

- Əlbəttə, əlbəttə çox böyük sərkərdə idi. Heyif ondan. Deyirlər Hüseyn xan güllələndəndən sonra ailəsi xaricə mühacirətə gedib.

Hüseyn xanı 1919-cu ildə "çarın qohumusan, ona məktub yazmısan ki, hakimiyyətdən imtina etmə" faktını bəhanə gətirib güllələndilər. Eləcə də süvari generalı Aleksey Kaledini, qardaşı general Vasili Maksimoviçi, Kolçakı isə İrkutskda güllələndilər. Denikini ölkədən didərgin saldılar. General Dmitri Baqratonu, Eris xan Əliyevi və onlarla belələrinə Lelinə sui-qəsdən sonra güllələndilər. İndi Qızıl ordu deyilən qurum fakt başsızdır. Ordu keçmiş praporşik və podpraporşiklərin ümidinə qalıb.

Əliağa Şixlinski onun səmimiyyətinə bir tərəfdən inanır, o biri tərəfdən qəlbinin dərinliyindən şübhə onu boğurdu. O da ürəyindəkiləri, Sovet hökuməti dövrünün beş ilində şahidi olduğu ədalətsizlikləri danışib yüngülləşmək istəyirdi. Amma ehtiyat edirdi...

Frunze papirosunu atıb ayağı ilə əzdi:

- Sizdə - dedi, görürəm ki, balaca respublika olsanız da vəziyyət ordu barədə pis deyil. İki gündür gəzib görürəm. Mənim bildiyimə görə çar və müsavət dövrünün zabitlərini, hətta sırası əsgərlərini də orduda saxlamısınız. Çox da yaxşı eləmişiniz. Bu yəqin ki, Səməd bəyin və Sizin təşəbbüsünüzdür. Bizdə isə deyirlər ki, fəhlə kəndli gəncləri orduya çağırın, qoy onlar komandanlıq etsinlər. Axı, istər kəndlinin, istərsə də fəhlənin peşəkar hərbiçi kimi yetişməsinə bir qərinə vaxt gərəkdir. Əvvəla onların əksəriyyəti sırf savadsızdır. Belə olan halda savadsız adamı komandir qoymaq olarmı. Əlbət ki, yox!

Mixail Vasilyeviç, bizdə hələ bundan qat-qat yaxşı ola bilərdi. Keçmiş Az. ÇK-nın sədri namərd Semyon Pankratov olmasaydı. O, bizə bizim orduya çox ağır zərbələr vurdu. İyirminci ildə yüzlərlə, minlərlə əsgər və zabitlərimizi, qabaqcıl ziyalılarımızı güllələtdi, didərgin saldı, Sibirə göndərdi. Müsavat generalı kimi yalnız Səməd bəylə mən qalmışam. Ona da Nəriman Nərimanov səbəbkar oldu. Düz üç dəfə bizi həbs etdi, sorğu-sual min cürbaş ağrısı. Bircə ona şükür etdik ki, anamız namaz üstə imiş, rəhmətlik Nəriman tez xəbər tutub bizi xilas etdi.

Qaç-a qaça gələn cavan bir kapitan onların beş altı addımlığında dayanda:

- İcazə Verin, yoldaş komandan, məruzə edirəm. Bizim komandir Sizi nahara dəvət edir.

Bikef Mixail Frunze:

- Gedin biz də indi gələrik, deyib üzünü yenidən Əliağaya tutdu. - Mən buradan başqa respublikalara da gedəcəyəm. Səfərim bir aya qədər davam edəcək. Xahiş edirəm, bu müddətdə götür-qoy edəsiniz. Moskvaya qayıdanda bu məsələ barədə yenə düşünməli olacağam.

- Fikirləşərəm, bəlkə bir çıxış yolu tapdım. Hələlik söz vermərəm...

Frunze gülə-gülə:

- Siz evdəki "generalla" oturub yaxşı yaxşı düşünüb bir qərara gəlin. Mən öz adımdan da xanımınıza Can sağlığı arzu edirəm. Ümidim var ki, Moskvada yenidən görüşəcəyik...

Təəssüf ki, həmin il oktyabrın otuz birində komandan M. V. Frunze qəflətən müəmmalı şəkildə vəfat etdi. Cərrahiyyə əməliyyatı apararı Mərkəzi Komitənin həkimi, milliyətçə erməni Poqosyants bicliklə məhz Frunzenin bədənini tab gətirmədiyini anestaziya² tətbiq etmişdi. Komandan cərrahiyyə stolunda keçindi. Bu ölümün qəsdən edildiyini dəqiqləşdirən Frunzenin arvadı Sofiya Alekseyevna intihar etdi. Yazıçı Boris Plinyak bu faciədən otuzuncu illərdə "Söndürülməmiş ay dastanı" əsərini yazdı. Həmin povest ona baha başa gəldi. Onu 1937-ci ildə güllələdilər. General Əliağa Şıxlinski isə ömrünün axırına kimi (1943-cü il avqustun 18) candan əziz bildiyi vətəni Azərbaycanda qalib işlədi.

2 Anestaziya - keyləşmə.

DİLÇİ-ALİM-GENERAL

Məşhur generalımız Əliğa Şıxlinski hərbi elmi ilə müntəzəm məşğul olan yeganə sərkərdəmizdir. O, ötən əsrin sonlarından başlayaraq Rusiyada dərc olunan müxtəlif qəzetlərdə, "Artilleriya Zabitləri Məktəbinin xəbərləri"³ jurnalında hərbi elmi-publisistik məqalələrlə çıxış etmişdir. 1910-1914-cü illərdə Luqa şəhərində nəşr olunmuş "Sehra toplarının cəbhədə işlədilməsi", "Divizion miqyasında topçu manevrlərinin təşkili üçün təlimat", "Topçu zabitləri məktəbində Əliğa Şıxlinski tərəfindən oxunmuş mühazirələrin xülasəsi", "Öz qoşunlarının başı üstündən top atışı haqqında", kitabları Port Artur qəhrəmanı Əliğa Şıxlinskiyə şan-şöhrət gətirmişdir.

1918-1920-ci illərdə və Sovetlər dövründə də general Əliğa Şıxlinski hərbi elmi mövzusunda silsilə məqalələrin və hərbi kitabların müəllifi olmuşdur. Onun 1926-cı ildə "Azərbaycan hərbi redaksiyası" tərəfindən nəşr olunmuş 300 səhifəlik "Rusca-türkcə qısa hərbi lüğət"i hərbi nizamnamələrin, hərbi elmi ədəbiyyatın tərcümə olmasında böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir. Nadir nüsxəyə çevrilən lüğət bu gün də misilsiz dəyərə malikdir.

1920-ci ildə onun təşəbbüsü ilə yaranan Bakı qarnizonunun Hərbi Elmi Cəmiyyəti, "Hərbi bilik" jurnalı və "Hərbi nəşriyyat" bizə "Əliğa Şıxlinski Azərbaycanda hərbi elminin banisidir" - Sovetlər dövründə onun XI Orduda məcburi xidmət etməsi, bolşeviklərin ona çar və müsavət generalı kimi mənfi münasibəti onun əlyazmalarında, müasirlərinin xatirələrində açıq-aydın bilinir. Totalitar rejimin "gözükölgəli" etdiyi general Əliğa Şıxlinski ona görə də bu illərdə bütün gücünü, biliyini hərbi elmi ilə məşğul olmağa daha çox sərf etmişdir. Onun "Hərbi bilik" jurnalında və "Kommunist", "Bakinski raboçi" qəzetlərində "Gələcək müharibədə toplar", "Topların piyada və süvarilərlə qarşılıqlı əməliyyatı", "Toplar dağlıq yerlərdə atəş xüsusiyyəti haqqında", "Alay topları haqqında" silsilə məqalələri dərc olunmuşdur.

Bu günlərdə "Kommunist" qəzetinin 1926-cı il fevral ayı nömrələrini vərəqləyərkən məşhur sərkərdəmizin indiyədək bizə məlum olmayan dəyərli bir məqaləsinə rast gəldik. "Darılmaq istəməz" adlı məqalə tam artilleriya generalı Əliğa Şıxlinski bu gün də vacib olan dilimizin saflığından, istər danışığımızda, istərsədə yazılarımızda türkləşməni, türk hərbi istilahlarını daha vacib bilir.

O yazır: "Dili türkləşdirmək istəyənlər Azərbaycanın uca dağlarında, dərin dərələrində yaşayan kəndlərə, yenə kəndlərə getməlidirlər. Şəhərlərdə türk sözü qalmamışdır. Onların yerərini ərəb, fars, rus sözləri tutmuşdur. Xüsusən, hərbi istilahlər üçün kəndə üz çevirməlidirlər. Çünki topoqrafiya istilahları və hər dərəcə silaha aid sözlər orada işlənilir. Şəhərdə isə işlənən sözlərin çoxu dükən-bazar, arşın-girvənkəyə aiddir. Biz kəndlərimizdə saxlanmış sözləri tapmalı, yığmalı və

3 Bu hərbi jurnal 1912-ci ildə Əliğa Şıxlinskiyə təşəbbüsü ilə Sankt-Peterburqda nəşr olunmuşdur - Ş. N.

yaşatmalıyıq. Unudulmuş türk sözləri yalnız danışmaq üçün deyil, ən gərəkli kitablarımıza yazılmalıdır ki, bu sözləri öyrənmək oxuyanların yarağı olsun".

General Əliağa Şıxlinskiinin yetmiş dörd il əvvəl qələmə aldığı "Darılmaq istəməz" məqaləsinin üslubuna, cümlə quruluşuna toxunmadan təqdim edirəm.

DARILMAQ İSTƏMƏZ

"Müvəqqəti topçu təlimnaməsi"nin (atış qaydalarının) tərcüməsi Səttarov yoldaşı çox acıtmışdır (Kommunist № 81). Yoldaşın tənqidi kəskin, fəqət büsbütün haqsızdır. Məqalə yeni araya çıxmış təlimnaməni görməyən gənc topçularımızın ürəklərini qopara bilər. Buna görə də cavab verməyi özümə borc bildim.

Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığı yanında düzəlmiş "İslahat" komisiyonu dilimizdən yad sözlərin çıxarılmasını və yerlərinə mümkün olduqca türk sözlərin qoyulmasını qarara almışdır. Hərbi nəşriyyat komisiyonu da bu yol ilə getməyə çalışır. Əlbəttə, yanlışımız olmaya bilməz. Yanlışsız kim işləyə bilər? Təlimnamə müvəqqətidir. Bir ya iki ildən sonra dəyişdiriləcəkdir. O vaxtdək komandalarımızın sınağı (təcrübəsi) və yazıçılarımızın tənqidlə yanlışlarımızı düzəldə bilərik, fəqət tənqidi də bilikli adamlar etməlidirlər. Bir çoxları hər il istilah dəyişdirilməyəcəyini söyləyə bilərlər. Ancaq öz dilini ədəbiyyat və elmi uydurmaq üçün uzun-uzun illər çalışmalı və götürülmüş münasibətsiz sözlər daha uyarları ilə dəyişməlidirlər. Tərcümə etdiyimiz rus təlimnamələrində də 200 ildən artıq işlənən islahatlann çoxu inqilabdan sonra dəyişdirilmişdir. Bəzi istilahlər 1922-ci ildən indiyədək 2-3 dəfə dəyişdirilmişdir. İndi Səttarov yoldaşın anlamadığı və tənqid etdiyi sözlərə keçəlim. Təlimnamədə yazılmış:

1) "Gecikdirənli və gecikdirənsiz - toqquşmalı tapası və həmçinin ölçümləli tapası olan qunbara". Bunun tərcüməsi belədir:

"Qranata s vnzvateləmi s zamedleniem i bez zamedlenie, a takje s distansionnoy trubkoy".

Bunlar topçu istilahlarıdır. Kim olursa-olsun, topçuluq işi ilə tanış deyilsə - bu istilahları anlamaz.

2) "Danə" fars sözüdür. Və əsl mənası taxıl toxumudur. Osmanlı türkləri bu sözü (400-500 il bundan əvvəl) "atdığına" uyduranda topun gülləsi yumru və bütün idi, Bu güllələrə rusca (qranata) deyil, (yadro) deyilir. İndiki top gülləsinin içi bantı ilə doldurulmuş...⁴ yenə ona qumbara deyilir. Osmanlılar əski adı (danəni) - yeni gülləyə də qoymuşlarsa bizə bu, əl verməz.

3) Təpə. İnsan və heyvan bədəninə yuxarisına, dağın başına.

⁴ illərin sarılıb-solmuş sətirlərində bu cümləni oxumaq mümkün olmadı - Ş.N.

Şəmsəddin Sami (1850-1904). Məşhur türk leksikografı və yazıçısı, Şərqdə altı cildlik "Qamus ul-ələm" ensiklopediyasını, iki cildlik "Qamusi-fransəvi" və yenə iki cildlik "Qamusi-türki" kimi qiymətli türk dillərinin izahlı lüğətinin müəllifidir. Şəmsəddin Saminin əsərlərində Azərbaycana dair məlumatlar vardır. Onun "Dəmirçi Gava" pyesi 1920-ci il aprel çevrilişindən əvvəl Azərbaycan səhnəsində tamaşaya qoyulmuşdur - Ş. N.

Hər bir şeyin yuxarı ucuna və bir də kiçik dağa deyilir. Təpəyə rusca bir neçə mənə verilə bilər. (Temya)-xolma, verşina. Təpə, yaxud tipa şüşənin ağzını qapayan tıxaca deyilir ki, ruscası (propkadır). (Şəmsəddin Samini sözlüyünün 370-878-ci səhifələrinə baxın). Topçuluqda təpə top gülləsinin ağzına burulan və yeri gələndə onun iç bandına od verən alətə deyilir ki, ruscası (trupkadır). Bununla təpə ilə tipanın arasında böyük fərq vardır.

4) Mərmi. Ərəb sözüdür. Mənası da "Atılan şey" deməkdir. "Roma atdı, tulladı "atdıq" isə türk sözüdür: "Atdıqdan" yaranıb. Dilimizin qanuni üzrə uydurulmuş sözüdür ki, mənası mərmidir. "Atdıq" istilahnın doğrulduğunu göstərmək üçün iki cümlə alalım: "Atdığınız nədir?" - Qumbaradır. Qonşu batareyanın atdığı nədir? - Şrapnelidir".

5) Rusca (vzrıvatel) və ya (udarnaya trubka) dəniloni. Osmanlılar "musadəmali" yerinə biz türk sözü "toquşmalı" işlədirik.

6) "Təyyarə" osmanlılar uçar şeyə deyirlər. Uçaya təyyarə deyirlər. Maarif komissarlığının istilahl komisyonu və hərbi nəşriyyat komisyonunun qəbul etdiyi üsula görə bütün Avropa və Amerikada işlənən texniki istilahl - məsələn: ayropları, avtomobil, lokomotiv və sonra - türkcəyə çevrilməlidir. Fəqət rusun (letçik)inə - "uçucu" və (samolet)una - "uçqaç" deməyi biz "təyyarə" və "təyyar"dan daha yaxşı sanırıq.

7) Şöbə ərəb sözüdür və əsl mənası türkcə - butaqdır. (Osmanlı ləhcəsində "dal", "budaq", Ş. Sami sözlüyünün 778-ci səhifəsinə baxın). Ruscada (otdel) sözünün əsl mənası ayrılmış şişin adıdır. Türkcə "butaq-butaq ayrılmaq" təbiri çox işlənir. Ərəbcə "şöbə" deməkdən isə öz dilimizcə "butaq" deyə bilərik.

8) Nişangah - fars sözüdür. Əsl mənası "nişan qoyulan yer"dir. Türkiyə ordusu Azərbaycana gəlincəyə qədər heç kəs top və tufəngi nişana doğrultmaq üçün olan alətə nişangah deməzdi. Deyilməməlidir də, çünki bu, yanlış bir istilahlıdır.

Nişangah yerinə biz "tuşlamağ" yazdıq. Fəqət bu söz Səttarov yoldaşı çox acıtmışdır. Və öylə acıtmışdır ki, özü də bizim ağır günahlarımıza uğradan sözümdən yeni söz çıxarmışdır (düzümləmə). "Tuşlamağ"ı biz "tuşlama" sözümdən düzəlttik. "Tuşlama" isə "navodka", "priselivanie" sözlərinə ən yaxın türk sözüdür.

9) Tuşlama - yeni tuş qoyma, quş tutma. "Tuş" isə "muzey" sözü, yaxud bəzi qəzalarda işlənən sözlərdən deyildir.

Azərbaycanın Qazax, Gəncə, Ağdam, Cəbrayıl və başqa qəzalarında, Gürcüstanın Borçalı, Sığnaq qəzalarında, Ermənistanın İrəvan, Yeni Bəyazid, Sürməli və başqa qəzalarında bu söz bəllidir. "Tuş" sözü yalnız Zaqafqaziya "muzeylərində" deyil, başqa türk ölkələrində də işlənir. Cığatay ləhcəsində: "tuş" - tərəf, "səmt" deməkdir: "Tuşlamağ", "Tuşlamaq", "Duşlatmaq" - qarşı-qarşıya gəlmək. "Hər tuşda" - hər səmtə deməkdir. "Tuş çağı" - günorta, yəni gün baş üstündə olan çağ deməkdir.

Qırğız ləhcəsində: "tuşda" - qarşıda. "Tuşuna" - üz-üzə. "Tuşçu" - qarşılayıcı deməkdir.

Başqır ləhcəsində: "Tuşyanı" - "Günorta səmti" deməkdir. Altay ləhcəsində: "Tuşdamaq qarşılamaq, qabaq-qabağa deməkdir.

Səttarov yoldaş tuşlamaq yerinə düzənəmək deyir. Türk dilində belə söz yoxdur, ola da bilməz.

"Düzən" əsl türk sözüdür, mənası da ərəbcə tərtib, nizam (Ş. Sami 626-cı səhifə), rusca isə (poryadok)dur. Səttarov yoldaş göstərdiyi "qayda" (pravilo) deməkdir.

Səttarov yoldaşın arzusu çox böyükdür: Onu yaratmaq mümkün deyildir. Yoldaş Səttarov kənddən yeni gələn əsgərlərin və bütün xalqın topçu təlimnaməsini görən kimi anlamasını istəyir. Bütün xalqa bu heç lazım deyildir. Topçu əsgərlərinə də bu təlimnaməyə öncə komandanlar ağızdan və göstərişlə öyrədirlər.

Ancaq bundan sonra istilahları öyrənmiş savadlı əsgərlər təlimnaməni özləri oxuyub anlaya bilərlər. Yalnız Azərbaycanda deyil, bütün ölkələrdə bu böylədir.

Elm, fənn və sənət kitablarını anlamaq üçün ya bir işlə tanış olmaq və ya bir öyrədiciyə müraciət etmək lazımdır. Əsgərlərə o komandanları öyrədir.

Yeni çıxmış təlimnamənin istilahlарına alışanadək komandanlarımız da bir qədər çətinlik çəkəcəklər. Fəqət bu çətinlik 2-3 həftədən artıq sürməyəcəkdir.

Səkkiz il bundan əvvəl Azərbaycana gələn türk ordusu içimizə bir neçə ərəbcədən alınmış hərbi istilahlар atıb getmişdir. Nədən isə biz bu yad sözləri atmaq istəmirik. Bizə deyirlər ki, eşidilməmiş türk sözlərini ortalığa çıxarmayın. Fəqət Türkiyə ordusu gəlməmiş ərəbcə hərbi istilahlар hansı Azərbaycanın qəzalarında eşidilmirdi?

Dili türkləşdirmək istəyənlər Azərbaycanın uca dağlarında, dərin dərələrində yaşayan kəndlərə, yenə kəndlərə getməlidirlər, şəhərlərdə türk sözü qalmamışdır. Onların yerlərini ərəb, fars, rus sözləri tutmuşdur. Xüsusən, hərbi istilahlар üçün kəndə üz çevirməlidirlər. Çünki topoqrafiya istilahlарı və hər dürlü silaha aid sözlər orada işlənilir. Şəhərdə isə işlənən sözlərin çoxu dükan-bazar, arşın-girvənkəyə aiddir. Biz kəndlərimizdə saxlanmış sözləri tapmalı, yığmalı və yaşıtmalıyıq. Unudulmuş türk sözləri yalnız danışmaq üçün deyil, ən gərəkli kitablarımıza yazılmalıdır ki, bu sözləri öyrənmək oxuyanların yarağı olsun.

Danə, mərmi, təyyarə, şöbə, nişan alma, tərtib və bunlar kimi ərəb, və ya fars sözlərini öyrənə bilən türklər qumbara, atdıq, uçqaç, budaq, tuşlama, düzən və bu kimi türk sözlərini də öyrənə bilməzlərmi?

**(“Kommunist” qəzeti, № 38-39,
14-15 fevral 1926-cı il).
Əliağa Şıxlinski**

İLK HƏRBİ MEMUARIMIZ

General Əliağa Şıxlinski içərisindən çıxmış olduğu Azərbaycan xalqına bütün varlığı ilə sadıq olub, onu sonsuz dərəcədə sevib. Əliağa Şıxlinski "Xatirələrim"i son dərəcə maraqlı və ibrətlidir. Bunu bütün vətənimizin geniş oxucu dairələrinə tövsiyə etməli, ordunun komanda heyəti onunla tanış olmalı, topçular isə öyrənməlidirlər.

Əliağanın aldığı hərbi tərbiyə, təhsil, orduda xidməti, şanlı döyüş fəaliyyəti və keçdiyi yol elə bir həyat nümunəsidir ki, öz Vətəninin şərəf və namusunu, azadlıq və istiqlaliyyətini qorumaq kimi müqəddəs bir vəzifəyə layiq olmaq istəyən hər bir kəs ondan nümunə götürməlidir.

*Yevgeni Barsukov,
general-mayor, hərbi elmləri doktoru,
professor, Dövlət mükafatı laureatı*

Dürğunluq dediyimiz illərdə şöhrətli sərkərdəmiz Əliağa Şıxlinski "Xatirələrim" hərbi memuarına izahlar və qeydlər fəslə əlavə etməklə yenidən nəşrə hazırladım. (1982-1984). Kitabı hansı nəşriyyata təqdim edirdimsə bir-iki aydan sonra özümə qaytarırdılar ki, çar və müsavət generalı olub, nəşr edə bilmərik. Nəhayət, mərhum xalq yazıçımız İsmayıl Şıxlıya müraciət etdim. Daha doğrusu, ondan kömək istədim. Qovluğu götürüb İsmayıl müəllimlə birgə nəşriyyata getdik. Mübahisələr, yersiz iradlar başlandı, nə başlandı...

Vüqarla əyləşib, səbrlə bu nadanları dinləyən İsmayıl Şıxlının əvəzinə mən əsəbləşirdim. Yerimdə otura bilmirdim. Onun səbrinə heyran qalmışdım. Dinib cavab vermək istəyirdim. Düzü, İsmayıl müəllimdən çəkinirdim. O biri tərəfdən də burdakıların hamısı məndən yaşca çox böyük idi.

Qocalar o qədər "alovlu" danışdı ki, biri asqırdı, biri öskürdü, üçüncüsünün səsi xırıldalayanda İsmayıl Şıxlı eynilə qəhrəmanı Cahandar ağa sayacağı sərt səslə:

Qurtardınız? - dedi. Sizin üçünüzə bircə sualım var. Bu kitabı 1944-cü ildə hamımızın yaxşı tanıdığı filosof-alim Heydər Hüseynov yazdırıb, cəmiyi yeddi min nüsxə nəşr etdirib. Elə bir vaxtdakı Mircəfər Bağirovun qılıncının dalı da kəsirdi, qabağı da. Təbiidir ki, Stalin də hakimiyyətdə idi. İndi deyin görüm, Siz ağıllısınız, vətənpərvərsiniz yoxsa Heydər Hüseynov? Nə deyirsiniz?.. Aparaq bu kitabı rusca, ermənicə çap etdirək? Öz nəşriyyatımız, öz dilimiz ola-ola...

Üçlərdən heç biri dinmədi. Otağa ağır, çox ağır bir sükut çökmüşdü. Mən fəxrlə, həm də böyük qürur hissiylə döyüşdən qalib çıxmış sərkərdə - kişi kimi əyləşən İsmayıl Şıxlıya baxdım. Baxırdım və düşünürdüm ki, ürəyi, varlığı Azərbaycan üçün yanib-yaxılan İsmayıl Şıxlılar niyə azdır... Amma öləri də olsa

gördüm ki, əzəmətli İsmayıl Şıxlının yaraşığıl üzünün əti əsəbdən titrədi. O, şümşad barmaqları ilə eynəyini düzəldib:

- Gedək, Şəmistan, - deyib ayağa durdu. Bir-iki addım atar-atmaz başda əyləşən qoca yumşaq səslə:

- İsmayıl, qoy qovluq qalsın, baxarıq, yuxarılarla məsləhətləşərik, dedi:

İsmayıl müəllim sərt hərəkətlə geriyyə dönüb:

- Yuxarıları bəhanə gətirməyin, - dedi. Siz kitabı plana salın, yuxarılarla özüm danışaram...

1984-cü ildə general Əliağa Şıxlinskiyin "Xatirələrim" kitabı uzun əziyyətdən və mübahisələrdən sonra "Azərnəşr"də rus və Azərbaycan dillərində altmış min tiracla nəşr olundu.

Yeni nəşr olunmuş "Xatirələrim" kitabından üç nüsxəni Moskvaya, Hərbi Sovet Ensiklopediyasının baş redaksiyasına göndərdim. Əlavə məktub da yazıb baş redaksiyaya iradlarımı da bildirdim ki, rus general-mayorları və polkovnikləri haqqında ensiklopediyamızda məqalələr var. Amma general-leytenant Səməd bəy Mehmandarov, nə də Əliağa Şıxlinski haqqında sətir belə yoxdur. Bunu necə başa düşək? Nə üçün belə şöhrətli generalların haqqında səkkiz cidlik "Hərbi Sovet Ensiklopediyası"nda qısaca bir məqalə verilməyib. Əgər general Şıxlinski haqqında məlumatınız yoxdursa, onun haqqında yazıb sizə bildirirəm. Həm də generalın kitabından üç nüsxə Sizə göndərirəm, ordan daha geniş məlumat ala bilərsiniz.

Düz bir aydan sonra "Hərbi memuar ədəbiyyatı" redaksiyasının baş redaktoru V. Makeyevdən cavab məktubu aldım. O, yazırdı ki, məktubunuzu və general-letenant Əliağa Şıxlinskiyin kitablarını aldım. Generalın kitabını rəy üçün SSRİ Müdafiə Nazirliyinin Hərbi tarix İnstitutuna göndərdik. Yaxın günlərdə onlardan aldığımız rəyi sizə bildirəcəyik.

Nəhayət, 1986-cı il iyulun 26-da "Hərbi nəşriyyat"dan sevindirici cavab aldım. Bu dəfə hərbi-memuar redaksiyasının baş redaktor əvəzi A. Kryukov yazırdı ki, general-leytenant Əliağa Şıxlinskiyin kitabını redaksiyada oxuduq və onun yenidən çapını hərbi-tarixçi alimlərlə məsləhətləşdik. Kitab onların da çox xoşuna gəldi, institut əməkdaşları "Xatirələrim" kitabının çox qiymətli olmasını xüsusi qeyd etdilər. Lakin kitabın yenidən çap olunması üçün azı beş il növbəyə durmaq lazımdır.

Baş redaktor A. Kryukov mənə göndərdiyi cavabında M. V. Frunze adına Hərbi Akademiyanın Hərb-sənəti tarixi kafedrasının baş müəllimi, polkovnik L. Zaytsevin general-leytenant Şıxlinski kitabının yeni nəşri üçün yazdığı rəyi də göndərmişdi.

Düzü rəyi oxudum fərəhdən heyrətə gəldim. Ona görə ki, polkovnik L. Zaytsev böyük bir ürəklə və hərarətlə yazdığı altı səhifəlik makina yazısında Əliağa Şıxlinskiyini xalqın həqiqi qəhrəmanı, alovlu vətənpərvəri adlandırdı. Port-Artur, Birinci Dünya müharibəsindəki və artilleriya sahəsindəki misilsiz

xidmətlərini xüsusi qeyd edirdi. Kitabın yenidən çapına tam məsuliyyətlə redaktor kimi cavabdeh olduğunu bildirdi. Təəssüflənirdi ki, nə üçün kitab respublikamızda çox az - cəmi 30 min (ruscası) tirajla nəşr olunub. Bunları ona görə qeyd edirəm ki, "Azərənşr"də mənim kitaba yazdığım izahlar və qeydlər fəslində məhz bu sözləri "xalqımızın qəhrəman oğlu, igid general"ı ixtisar etmişdilər.

Əlavə olaraq polkovnik L. Zaytsev bildirdirdi ki, "Birinci Dünya müharibəsi" adlı iri həcmli xatirələr, repartiojlar, oçerk və sənədlər məcmuəsini nəşrə hazırlayıyıq. Sizin göndərdiyiniz general Əliağa Şıxlinski kitabından "1916-cı ilin yayında Qərb cəbhəsində" fəslini bütövlükdə mən həmin məcmuəyə daxil etdim. Kitab 1989-cu ilin tematik planına daxil edilib.

Həmin ili 607 səhifəlik məcmuədə Əliağa Şıxlinski xatirələrindən bir parça bu kitabda dərc olundu. Lakin Sovet hakimiyyəti dağıldığına görə generalın kitabı Moskvada işıq üzü görmədi...

M. V. Frunze adına Hərbi akademiyanın hərbi-sənəti tarixi kafedrasının baş müəllimi, polkovnik L. Zaytsevin şöhrətli generalımız Əliağa Şıxlinski kitabı haqqında 3 iyun 1986-cı ildə yazdığı rəyin oxucuların xoşuna gələcəyinə əminəm. Ona görə də möhtərəm oxuculara təqdim edirəm.

ƏLİAĞA ŞIXLİNSKİNİN “MƏNİM XATİRƏLƏRİM” KİTABI HAQQINDA RƏY

Ədəbiyyatın spesifik sahəsini özündə təmsil edən hərbi memuarlar, Silahlı Qüvvələrin əsgərlərinin xüsusilə, böyüməkdə olan gənc nəslin, keçmişdə baş vermiş hadisələri daha dərin öyrənilməsi üçün böyük əhəmiyyətə malikdir.

Keçilən çətin yollar, çox ağır sınaqlar haqqında danışarkən, keçmiş tarixi hadisələrin, xüsusilə müharibə kimi hadisələrin məzmununu və mənasını şərh edən memuarların müəllifləri keçmişin həqiqi mənzərəsini yaratmağa kömək edir, keçmiş ilə bu günkü gün arasına körpü yaradır, gənclərdə öz Vətənləri uğrunda iftixar hissini inkişaf etdirir, onları yeni qəhrəmanlıq işlərinə çağırır.

Hərbi memuarlar kütlələrin siyasi tərbiyəsi və tarixi maariflənməsi sahəsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Böyük elmi dərkətmə və tərbiyəvi əhəmiyyətə malik olmaqla, memuarlar faşizmin və müdafiəçiləri ilə, hərbi tarixinin burjuva saxtakarlıqları ilə mübarizədə mühüm ideya silahıdır.

Ölkəmizdə nəşr edilən və oxucu kütləsinə çatdırılan hərbi memuarların sayı daim artır. Lakin, bir qayda olaraq, son illərdə nəşr edilən memuarların əksəriyyəti Böyük Vətən müharibəsi haqqındadır. Vətəndaş müharibəsi tarixi ilə, inqilaba qədər baş vermiş hərbi hadisələr ilə bağlı xatirələr çox az hallarda nəşr edilir. Bu o qədər də təəccüblü hal deyildir. İllər keçir və keçmiş tarixi hadisələrin şahidlərinin sayı günü-gündən azalır. Ona görə də bu cür memuarlar nadir tapılan kitablara çevrilirlər.

Bizim Vətənimizin daha uzaq keçmişdən həsr edilmiş bu cür əsərlərin az tapılması ilə əlaqədar olaraq nəşriyyatlar, o cümlədən hərbi nəşriyyat özünün tarixi-idraki qiymətini saxlamış, kitabxana rəflərində və kitab mağazalarında çox çətin tapılan, keçmişdə nəşr olunmuş hərbi memuarları təkrarən nəşr etməyə məcburdurlar.

Oxucular və tədqiqatçılar üçün böyük marağa səbəb olan bu cür əsərlərdən biri də general Əliağa Şıxlınskinin 1942-cü ildə yazdığı, 1944-cü ildə Bakı şəhərində nəşr olunmuş və həmin nəşriyyat - Azərnəşr tərəfindən 1984-cü ildə, cəmi 30 min nüsxə tirajla yenidən çap edilmiş "Mənim xatirələrim" kitabıdır.

Əliağa Şıxlınski öz xatirələrini Böyük Vətən müharibəsi günlərində yaratmışdır. Əsəri tamamlayarkən o, yazır: "Mən Azərbaycan xalqının qardaş xalqları ilə çiyin-çiyinə öz vətəni qoruduğunu və bizim ölkəni əsarət altına almağa çalışan faşist dəstələrinə məhvedici zərbələr vurduğunu düşündükcə qürur hissi keçirirəm. Mən tamamilə əminəm ki, dahi Stalinin rəhbərliyi altında Qələbə bizim olacaqdır. Əgər gənc nəsil, o cümlədən də zabitlər, mənim xatirələrimdə düşmən ilə əzəmətli döyüşdə onlara kömək edə bilən bəzi məlumatlar əldə edə bilsələr, mən özümü xoşbəxt sanaram" (səh.187).

Bu sözlərdə Vətənin qorunmasını özünün müqəddəs borcu hesab edən, öz ölkəsinin əsl vətənpərvərlərinin surəti dəqiq təsvir edilir.

Bu sözlər Rus-Yapon və Birinci Dünya müharibəsində həqiqi qəhrəmanlıq göstərmiş, rus ordusunun general-leytenant rütbəsini qazanmış və ədalətli inqilab mübarizəsinə qalxmış öz xalqının tərəfini saxlamış şəxs tərəfindən yazılmışdır.

Qeyri-adi topçu Əliağa Hacı İsmayıl oğlu Şıxlınskinin adı həm keçmiş rus ordusunda, həm də Rusiyanın xaricində məşhur idi.

Bu haqda SSRİ dövlət mükafatı laureatı, hərbi elmləri doktoru, professor Y. Z. Barsukovun, rus ordusunun artilleriyasında birgə xidmətdə şəxsən tanıdığı Şıxlınskinin kitabına yazdığı müqəddimədə tam doğruluqla məlumat verilmişdir.

Barsukov yazır: "Bu maraqlı kitabın müəllifinin adı daima böyük nüfuz və rəğbətə malik olmuşdur, o, təkcə rus topçularına deyil, rus ordusunun keçmiş dairələrində çox yaxşı tanınmışdı və son dərəcə məşhurlaşmışdı. Onu 1904-1905-ci illər Rus-Yapon müharibəsi, 1914-1918-ci illər Dünya müharibəsi iştirakçıları, xüsusilə Ə. A. Şıxlınskinin qəhrəmanlıq göstərdiyi məşhur Port-Artur epopeyasının iştirakçıları yaxşı tanıyırdılar" (səh. 3). Topçu Şıxlınskinin nüfuzunun beynəlxalq aləmdə də tanınması, onun 1912-ci ildə Fransa hökumətinin Fəxri "Legion ordeni" və "Legion xacı" ilə təltif olunması bir daha təsdiq edirlər.

Azərbaycan xalqının şanlı oğlu general Əliağa Şıxlınskinin xatirələri - onun özünün məktəb skamyasından başlayaraq, ordu komandanı vəzifəsi ilə başa çatan, müxtəlif hadisələrlə zəngin, peşəkar hərbi həyatını təsvir edən sadə, başa düşülən maraqlı üslubda yazılmış avtobiografik əsərdir.

General Əliağa Şıxlınskinin ömür yolunda onun qeyri-adi şəxsiyyət olduğunu təsdiq edən çoxlu dəlilləri var. Onlardan bir neçəsini misal gətirək. O,

gimnaziya oxumağa başlayarkən iki illik kursu yeddi ay ərzində başa çatdırmışdır. Tiflis hərbi gimnaziyasını tamamlayarkən bütün fənnlərdən əla qiymət almışdır. O, 1886 -cı ildə Mixaylov adına topçuluq məktəbini qurtaran ən yaxşı üç tələbədən biri olmuş və hətta məktəbdə oxuyarkən əldə etdiyi müvəffəqiyyətlərə görə pul mükafatı və qızıl saat da almışdır. Məktəbdə oxumaq ilə yanaşı, o, müstəqil olaraq məktəb proqramına daxil olmayan, ehtimal nəzəriyyəsini də öyrənmişdir. Mühəndislər Akademiyasında oxunan məruzələri, Baş Qərargahın Akademiyasında general M. İ. Draqomirovun məruzələrini dinləyirdi.

Məktəbi qurtardıqdan sonra podporuçik Əliağa Şıxlinski 39-cu topçu briqadasında xidmət edir və əla xidmətinə görə ona iki orden verilir. 1904-1905-ci illərdə onun Rus-Yapon müharibəsindəki iştirakı, birinci minomyot yarıdanlardan biri, məşhur rus topçusu, kapitan Qobyato ilə birlikdə döyüşlərdən başlamışdı.

General Əliağa Şıxlinski mühasirəyə alınmış Port-Artur döyüşlərində fərqləndi. O, bu döyüşlərdə o zaman üçün yenilik sayılan, artilleriya toplarından şrapnellə "kombinasiya edilmiş atəş" üsulunu ixtira işləyib hazırladı və geniş tətbiq etdi. Elə orada da yaralanmışdı. Port-Artur təslim edildikdən sonra Şıxlinski yaponlara qarşı gələcək döyüşlərdə iştirak etməmək haqqında yazılı iltizamnamə vermədi və Rusiyaya gəldikdən sonra o, yenidən Mancuriyaya cəbhəyə getmək xahişi ilə müraciət etdi. Rus-Yapon döyüşlərində iştirakına dövrə o, altı mükafat və polkovnik-leytenant rütbəsi aldı.

Rus-Yapon və Birinci Dünya müharibəsi arasında olan müddətdə Şıxlinski Artilleriya Zabitləri məktəbində işləyərək, general-mayor rütbəsini aldı. O vaxt o, polkovnik rütbəsindən general rütbəsinə qədər cəmi 4-il xidmət etmişdi, halbuki, adətən bu müddət 10 il, xüsusi fərqlənmələr üçün isə 8 il davam edir. Əliağa Şıxlinski müharibə getməyən ölkədə çox qısa müddətdə general-mayor rütbəsini qeyri-adi hərbi biliyinə və bacarığına görə almışdır. Bu zaman Əliağa Şıxlinski öz qoşunlarının başı üstündən atış və təyyarələrə atəşəçmə üsulu daxil edilməklə, artilleriyanın atışı və döyüşdə tətbiq məsələləri ilə bağlı bir sıra kitabçalar, təlimatlar, konseptlər yazdı. Məşhur "Şıxlinski üçbucağı"ndan Fransa, Avstriya, Norveç və digər ölkələrin topçuları tərəfindən istifadə edilirdi. Əliağa Şıxlinski döyüşlərdə artilleriyanın piyadani müşayət etməsi məsələsini də qaldırdı ki, bu ideya da alay və tabor artilleriyasının yaranmasına səbəb oldu.

Birinci Dünya müharibəsi illərində general Əliağa Şıxlinski fəaliyyətdə olan rus ordusunda Peterburqun (Petroqradın) müdafiə artilleriyasının rəisi, 5-ci ordunun, Şərq-Sibir cəbhəsinin artilleriya inspektoru (indiki komandan), 10-cu ordunun komandanı kimi yüksək vəzifələri daşımışdı. O, dəfələrlə mükafata layiq görülmüş, general-leytenant rütbəsini almışdı.

Çar hökuməti devrildikdən və hakimiyyətə müvəqqəti hökumət gəldikdən sonra Şıxlinski orduda xidmət etməyi davam etdirdi. O, Minski milisinin birinci

rəisi M. V. Mixaylovun⁵ üzv olduğu Minski ilə sıx əlaqədə işləməli oldu. M.V. Mixaylov ilə onun arasında səmimi münasibət yaranmışdı. Qeyd etmək lazımdır ki, Şıxlinski öz xatirələrində, o zamankı məşhur siyasi və hərbi xadimləri ilə görüşləri haqqında yazır və onların haqqında, bəzən çox qısa, lakin dəqiq xarakteristika verir.

1917-ci ilin noyabrında Şıxlinski səhhətinə görə ordudan azad olunmağa və Bakıya qayıtmağa məcbur oldu. 1920-ci ildə Qafqazda bir sıra əksinqilabi çıxışlar baş verdiyi zaman Bakı inqilab komitəsinin sədri general Şıxlinski və general Mehmandarovu, onlardan mərkəzi hərbi aparatda, dəyərli hərbi mütəxəssis kimi istifadə etmək üçün, Moskvaya, Leninin yanına göndərmək qərarına gəldi. Əliağa Şıxlinski Ali Artilleriya məktəbində müəllim və Artilleriya Nizamnamə Komissiyasının tərkibində işləyirdi.

1921-ci ildə o, Bakıya qayıtdı və Bakı qarnizonunun hərbi-elmi cəmiyyətində sədr müavini vəzifəsini tutdu. 1921-1929-cu illər o, artilleriyanın döyüşdə tətbiqi məsələləri haqqında çoxlu çıxışlar etmiş, qarnizonun topçularının praktiki hazırlıqları ilə məşğul olmuşdu. General Əliağa Şıxlinski Azərbaycanda, onun fəaliyyətini yüksək qiymətləndirən M. V. Frunzenin qarşısında Qızıl Orduda alay və tabor artilleriyasının yaradılması məsələsini qaldırmışdı.

1929-cu ildən sonra Şıxlinskinin səhhəti birdən-birə pisləşdi, onun görmə və eşitmə qabiliyyəti zəiflədi. O, 1943-cü ildə vəfat etdi. Ölümündən qabaq diktə etdiyi "Mənim xatirələrim" kitabı bütün həyatı boyu qulluq etdiyi rus ordusunun artilleriya tarixinə general Əliağa Şıxlinskinin son əmanəti oldu.

Kitab sadə, asan, anlaşılan dildə yazılmış və rahat oxunur. Ayrı-ayrı stilistik nöqsanlar kitabdən alınan ümumi təsəvvürü korlamır, elə bil ki, onlar təsvir edilən hadisələrin zamanı ilə bu günkü gün arasında olan fərqi göstərir.

Oxucu üçün əhəmiyyətə malik olmayan bəzi şəkilləri kitabdən xaric etmək olar. Bizim fikrimizə görə Əliağa Şıxlinskinin həyat yoldaşının şəkillərindən birinin generallardan S. S. Mehmandarovun, N. Q. Stoletovun, A. A. Brusilovun portletlərinin bu kitabdən çıxarılması yaxşı olardı.

NƏTİCƏ: Məzmununa, tarixi əhəmiyyətinə, faktiki materialların bolluğuna, rus ordusunun, xüsusilə onun artilleriyasının döyüş fəaliyyətinin və həyatının geniş işıqlandırılmasına görə general Əliağa Şıxlinskinin "Mənim xatirələrim" kitabı yenidən nəşr edilməyə layiqdir.

GENERAL ƏLİAĞA ŞIXLİNSKİNİN ŞERLƏRİ

Əliağa Şıxlinski Tiflisdə gimnaziyaya girdiyi ilk gündən elmləri mənimsənilməkdə böyük səy göstərmiş, iki illik kursu yeddi ay ərzində başa çatdıraraq yeganə şagird olmuşdur. Hətta o, 1876-cı ildə daxil olduğu kadet

⁵ Görkəmli sərkərdə və dövlət xadimi M.F.Frunzenin (1885-1925) inqilabından əvvəlki gizli imzasıdır – Ş.N.

korpusunun 1883-cü ildə qurtarınca qədər birinciliyi əldən verməmişdir. Peterburqda Mixaylov topçuluq məktəbində Əliağa dərslərində müvəffəqiyyətinə görə ilk üç əlaçı kursantlardan biri olaraq diqqəti cəlb etmişdir.

Tam artilleriya generalı Əliağa Şıxlinski təkcə hərbi olaraq qalmamışdır. O, hərbi-elmi publisistik məqalələrin, artilleriyaya aid dərslərin də müəllifi olmuşdur. Onun "Divizion miqyasında topçu manevrlərin təşkili üçün təlimat", "Dağ və səhra artilleriyası üçün məsələ və misallar məcmuəsi" (1913-cü ildən 1916-cı ilədək üç dəfə nəşr olunub), 1910-cu ildə "Səhra toplarının cəbhədə işlədilməsi" və "Topçu zabidləri məktəbində polkovnik Şıxlinski tərəfindən oxunmuş mühazirələrin xülasəsi" kimi səmali kitabları Peterburq və Luqa şəhərində çap olundu. Həmin əsərlərin surətini 1983-cü ildə Sankt-Peterburqdakı Saltıkov-Şedrin adına kütləvi kitabxananın nadir fondundan çıxarıb gətirmişəm. Əsərlər tərcümə olunub şəxsi arxivimdədir.

1906-cı ildən 1914-cü ilə kimi Əliağa Şıxlinski Çarskoe-Selodakı Artilleriya Zabidləri məktəbində müəllim və rəis müavini işləyib. 1912-ci ildə generalın təşəbbüsü ilə "Artilleriya Zabidləri məktəbinin jurnalı" nəşr olunmuşdur.

1913-cü ilin payızında artilleriya Zabidləri məktəbinin rəisi, artilleriya generalı A. N. Sinitsin qocalığına görə istefaya çıxır. Jurnal bu münasibət ilə Sinitsinin portretini və ikinci səhifədə haqqında böyük bir yazı verir.

Həmin ilin payızında 1914-cü ilin oktyabr ayına kimi Artilleriya Zabidləri Məktəbinin rəisi vəzifəsi general-mayor Əliağa Şıxlinski aparmışdır.

General Şıxlinski bədii yaradıcılıqla da məşğul olmuşdur.

Çoxlu şerlər tərcümələr və bədii parçalar müəllifi olan bu təvazökar insan heç vaxt onları dərc etməmişdir. Azərbaycan Tarix Müzeyindəki şəxsi qovluğunda və Respublika Mərkəzi Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivində, akademik Heydər Hüseynovun şəxsi fondunda general Əliağa Şıxlinskiyə məxsus çoxlu sənəd və materiallar var.

Beş yüz on dörd nömrəli fondda generala məxsus bir dəftər də saxlanılır. Muzeydə və arxivdə saxlanan Şıxlinskiyə "Zabitin yaddaşı" dəftərində şerlərə, bədii parçalara, tərcümə və qeydlərə rast gəldik.

1900-cü il oktyabrın 21-də tərtib olunmuş "Zabitin yaddaşı" dəftərindəki qeydlərdən aydın olur ki, görkəmli dramaturqumuz Cəfər Cabbarlının yaradıcılığına generalın xüsusi məhəbbəti olub, Cəfər Cabbarlının vaxtsız ölümü onu hədsiz dərəcədə kədərləndirib. General ədəbiyyatımızın görkəmli nümayəndələri Səməd Vurğunun "Böyük ədib" və Osmanlı Sıravilərinin "Yaşar" şerlərini məhərdlə rus dilinə tərcümə edib.

General Əliağa Şıxlinskiyə şəxsi fondunda şair Osman Sarıvəlliyə yazdığı məktublarda surəti və poçt qəbzi saxlanılır. O, şair Osman Sarıvəlliyə yazır ki, mən cəsərdət edib böyük dramaturq Cəfər Cabbarlıya yazdığınız "Yaşar" və "Ölüm" şerlərini türkcədən rusçaya tərcümə etdim. Xahiş edirəm, tərcümə ilə tanış olun, xoşunuza gəlsə dərc etməmək üçün rüsxət verin.

Generalın şəxsi fondundakı məktublar arasında şairin heç bir cavabına rast gəlmədim. Ona görə də 1980-cı ilin qışında Osman müəllimin görüşünə getdim. Yazılan məktublارın tarixini, ilini ona xatırlatdım.

- Osman müəllim, - dedim Sizin cavablarınızı tapa bilmədim. Bəlkə generalın məktubları Sizə çatmayıb. Osman Sarıvəlli bir xeyli narahatçılıqla:

- Mənim - dedi, generalın məktublarını almağım yadıma gəlir. Tərcümələrini də oxuyub bəyənmişdim. Sən nə danışırsan, a bala, mən o vaxt çar və müsəvat generalına hansı cəsarətlə məktub yazırdım. Axı, o vaxtlar otuzuncu illərin repressiyası tüğyan eləyirdi... Sonra təəssüflə - heyf ki, generalın mənə yazdığı məktubları da elə o vaxtlarda cırıb atmışam... Onlar çox məzmunlu və zərifi xətlə yazılmışdı.

Generalın "Zabitin yaddaşı" dəftərində onun həyat və məslək yoldaşı, ilk azərbaycanlı hərbi şəfqət bəy Nigar xanım Mirzə Hüseyn Əfəndi qızına yazdığı "Ey sevdiyim, ey dilruba", "Ana və onun əziz Nigarına", "Adi povest", "Vitse admiral Makarovun xatirəsinə", VII əsr yapon şairi Ş. Munetodan "Sən mənə vəhşi dedin" şeirlərinin rus dilinə tərcüməsi və başqa parçalar saxlanılır.

1948-ci ilin noyabrın 28-də gecə saat ikidə dünyadan köçən dahi bəstəkarımız Üzeyir bəy Hacıbəyovun pianosunun üstündə bitməmiş bir not qalıb. Üzeyir bəy general Əliğa Şıxlinskiyin həyat yoldaşına 1912-ci ildə yazdığı altı bəndlik "Ey sevdiyim, ey dilruba" şeirlərinin yalnız iki bəndində romans yazırdı. Ömür ancaq buna vəfa edib...

Klassik şairlərimiz Molla Vəli Vidadinin (1707-1808), Mustafa ağa Arif (1781-1842) və Kazım ağa Salik Şıxlinskiylərin (1781-1842) nəvəsi olan tam artilleriya generalı Əliğa Hacı İsmayıl oğlu Şıxlinski iki dildə - rus və Azərbaycan dillərində şeir yazmaq, tərcümə etmək qabiliyyətinə malik olub.

SANKT-PETERBURQDA İYİRMİ İKİ GÜN

Əliğa Şıxlinski heç bir zaman mənsəb dalınca düşməmişdir, onun heç bir himayəçisi olmamışdır. Xidmətdə irəli getmək üçün o, heç bir intriqaya əl atmamışdır: mənsəb özü onun ayağına gəlmiş və o, köhnə ordunun topçuluğunda yüksək vəzifə qazanmışsa, bu cəhətdən tamamilə özünə borcludur.

*Dövlət mükafatı laureatı, general-mayor,
hərb elmləri doktoru, professor
Yevgeni Barsukov*

Leninqradın həmişə gur olan Sadovaya küçəsində qədim bir bina var. Məşhur rus yazıçısı Saltıkov-Şedrinin adını daşıyan kütləvi kitabxana burada yerləşir. Məni bu kitabxanaya məşhur general Əliğa Şıxlinskiyin inqilabdan əvvəl

çıxmış kitabı və Peterburq jurnallarında dərc olunmuş məqalələri ilə tanış olmaq arzusu gətirmişdi.

Axtarışa "Rus jurnalı şöbəsi"ndən başladım. 1912-ci ildən fəaliyyətə başlayan "Artilleriya zabitləri məktəbinin xəbərləri" jurnalının elə üçüncü nömrəsində Əliağa Şıxlinskiyin "Öz qoşunlarının başı üstündən top atəşi" adlı iri məqaləsi dərc olunub. Rus-yapon müharibəsindən sonra bu atəş üsulu məxtəlif fikirlərə səbəb olubmuş. Bir çoxları deyirmiş ki, hücum edən piyada qoşununu himayə etmək üçün bəzən onun başı üstündən atmaq lazımdır. Ali rütbəli zaitlərin bir qismi bu atəş üsulunun öz qoşunlarına zərər verəcəyindən ehtiyat edir, daha doğrusu, ondan istifadə etmək istəmirdilər.

Polkovnik Əliağa Şıxlinski isə bu məqaləsində hesablama və sxemlərlə sübut edirdi ki, bu üsul, qoşunlar düzəngahda dayanıb hədəfə ancaq yüz sajen qalanda qorxuludur. "Bu məsafəyə qədər, heç bir şeydən ehtiyat etmədən atəş açmaq olar. Düşmən üzü bizə tərəf olan yamacı tutduqda, bu məsafə otuz-otuz beş sajen azalır. Düşmən bizimlə üzbəüz olan başqa bir yamacı tutduqda isə biz hücum edən hissəmizi süngü vuruşması başlayana qədər top atəşi ilə himayə edib qoruya bilərik". Həmin jurnalın 1914-cü il fevral (22) nömrəsində "V. İ" imzalı bir müəllif bu üsula yüksək qiymət verərək artilleristlərə tövsiyə edir ki, Port-Artur döyüşlərinin iştirakçısı Şıxlinskiyin toxunduğu bu məsələni dərinədən öyrənsinlər...

Bu yeniliyə dənə-dənə qayıdan jurnal özünün "Redaksiyadan" adlı qeydlərində göstərir ki, Şıxlinskiyin məqaləsi topçu qoşun komandirlərinin görüşlərində böyük və əsaslı dəyişiklik yaratdı.

General Əliağa Şıxlinski 1942-ci ildə qələmə aldığı "Xatirələrim" adlı hərbi memuarında bu barədə yazır: "Hələ 1924-cü ildə Qızıl Ordu məcmuələrinin birində bu məsələyə istinad edilmişdir. Bu cür atəşdən qorxan skeptiklər* şübhəsiz ki, indi də vadır".

İllərin zərrəcə saraldıb-soldura bilmədiyi jurnalı yenidən vərəqləyirəm. Yüksək keyfiyyətli kağızda çap olunmuş məqalələrlə, ölkənin ayrı-ayrı hərbi dairələrində qulluq edən artilləriyaçılar haqqında verilən xəbərlərlə yanaşı Şıxlinskiyin müxtəlif şəkillərinə də rast gəldim. Onun ordugahda məşq zamanı, tələbə və zabit heyətilə birgə təsvir olunmuş şəkillərini nə şəxsi arxivində, nə də qohumlarında görmüşdüm.

Jurnalın 1914-cü il fevral nömrəsində "1913-cü ildə artilləriya zabitləri məktəbinin yerinə yetirdiyi kursun hesabatı" verilib. Qırx iki səhifəlik hesabat yeddi fəsilədən və bir epiloqdan ibarətdir. Onu artilləriya zabitləri məktəbinin rəisi, artilləriya generalı Aleksandr Nikolayeviç Sinitsin, məktəbin rəis müavini general-mayor Əliağa Şıxlinski və Sergeyev, hərbi təlim meydanının rəisi podpolkovnik İvanov imzalayıblar.

* Skentik – hər şeyə şübhə ilə baxan adam.

Jurnalın səhifələrindən öyrənirəm ki, 1913-cü ilin payızında artilleriya zabıtləri məktəbinin rəisi, artilleriya-generalı A. N. Sinitsin qocalığına görə stefaya çıxır. Jurnal bu münasibətilə Sinitsinin portretini ikinci səhifədə dərc edir, haqqında böyük bir yazı verir. Əliağa Şıxlinskiyin bu münasibətilə yazdığı iki bənd şər də dərc olunur.

A. N. Sinitsin istifaya çıxdıqdan sonra düz bir il (1913-cü ilin payızından 1914-cü ilin oktyabr ayına kimi - Ş. N.) artilleriya zabıtləri məktəbinin rəisi vəzifəsinin general-mayor Əliağa Şıxlinski aparmışdır. 1914-cü ilin oktyabr nömrəsində jurnal "Redaksiyadan" adlı məqaləsində yazır:

"Artilleriya zabıtləri məktəbinin rəisi vəzifəsinə ifa edən general-mayor Əliağa Şıxlinski hazırkı müharibənin iştirakçılarında məktəblə müraciət edərək döyüşçülərin, artilleriyanın fəaliyyəti barədə bildiklərini təfsilatı ilə yazmalarını və lazım olan ünvana göndərmələrini xahiş etmişdir".

1914-cü ilin dekabr nömrəsində jurnal məktəbin qırx səhifəlik illik hesabatını dərc edib. Həmin hesabatı da məktəbin rəisi vəzifəsinə ifa edən general-mayor Əliağa Şıxlinski və Sergeyev, hərbi təlim meydanının rəisi podpolkovnik İvanov hazırlayıblar.

Çox keçmir ki, yuxarı dairələrdə, baş topçuluq idarəsində məktəbə təzə rəis təyin olunması məsələsi müzakirə olunur. Böyük knyaz bu vəzifəyə general-leytenant Qaitinovu məsləhət görür. Lakin o, bu işə hazır olmadığını bildirir.

Böyük knyaz cavabında deyir:

- Mən sizi ancaq bir illiyə təyin edirəm. 1914-cü ildə orduda islahat aparmaq üçün böyük proqramın həyata keçiriləcək, onda siz Odessa hərbi dairəsinin topçu rəisi vəzifəsinə təyin olunacaqsınız. Məktəbə rəhbərlik isə Şıxlinskiyə tapşırılacaq. Şıxlinski məktəb müdiri müavini vəzifəsində az işlədiyinə görə hazırda hərbi məsləhətçilərimi razılığa gətirə bilmirəm.

General -leytenant Qaitinov soruşur:

- Bəs bu bir ilin ərzində mən nə edə bilərəm, əlahəzrət?
- Sizin işi yaxşı bilən Şıxlinski kimi köməkçiniz olacaqdır.
- Onda icazə verin, əvvəlcə onunla danışım.
- Danışm...

* * *

"Məni telefona çağırıdılar. Gəldim. Həyəcanlı bir səs eşidildi.

- Salam, Əliağa, sizinlə danışan Qaitinovdur.
- Salam, Valeri Mixayloviç, mənə aid qulluğunuz?
- Mən əlahəzrətin kabinetindən danışırım. Mənə təklif edilər ki, sizin məktəbdə rəis işləyim. Sizdən çox xahiş edirəm ki, saat beşdən ordu və donanmanın klubuna gələsiniz. Həm bir yerdə yemək yeyək, həm də məsləhətləşək.

Mən oraya getdim. Qaitinov rəhbərliyi öz üzərinə götürdü, mənim isə məşğələləri aparmağıma razı olub-olmadığımı soruşdu. Razılıq verdim. -Təşəkkür edirəm, - dedi...

Yeni rəis general-leytenant Qaitinov daima auditoriyalara baş çəkir, baş qərargah zabitlərinin rəhbərliyi altında mühazirə və taktiki məşğələlərə gəlir, lakin bu məşğələlərin gedişatına qarışmır, bunların hamısını öz müavininə (Şıxlinskiy - Ş.N.) tapşırırdı".

Bu kiçik epizod "Xatirələrim" kitabındandır. Şıxlinskini dəmir yaddaşı çox şeyi olduğu kimi hiyf edib saxlanmışdır. Məsələn, vaxtilə (1907-ci ildə) məktəbin rəisi onu ikinci Konstantin topçu məktəbinə batareya komandirliyi vəzifəsinə namizəd göstərəndə Baş topçu idarəsinin rəisi general Kuzmin Karavayev gözlənilən təklifi rədd edərək demişdir ki, "bu vəzifəyə "tatar" (azərbaycanlı - Ş.N.) yox, rus tapmaq lazımdır.

Bütün bunlara baxmayaraq, çar hökuməti, çar ordu heyəti general Əliağa Şıxlinskiyin əvəzsiz xidmətinə laqeyd qala bilməmişdir...

1912-ci ildə artilleriya məktəbinə müavin təyin edilən Şıxlinskiyin müvəffəqiyyətinə sevinənlər az deyildirlər. Ona Rusiyanın, hətta xarici ölkələrin adlı-sanlı topçuları təbrik teleqramları göndərmişlər. Baş Qərargah Akademiyanın professoru general-mayor A. A. Neznamov yazırdı:

"Sizi və rus artilleriyasını təbrik edirəm!".

Fransa topçu zabitləri məktəbinin müdiri Nolle isə ürək sözlərini belə ifadə eləmişdi:

"Rus topçu məktəbinin ikinci şefi (məktəb müdirinin müavini ikinci rəhbər hesab olunurdu - Ş. N)" təyin edilməyinizi eşitdim. Sizin simanızda rus artilleriyasını təbrik edirəm!".

Jurnalın nömrələrini vərəqlədikcə məlum olur ki, əsrin əvvəllərində "Şıxlinski üçbucağı" adlı hərbi nəzəriyyə müəllifinə böyük şöhrət gətiribmiş. Bu nəzəriyyə təkcə Rusiyada dərc olunan hərbi dərsliklərə salınıb istifadə olunmurdu. Ədəbiyyatlardan məlum olur ki, "Şıxlinski üçbucağı" Fransa və Avstriyada da geniş yayılıbmış. Məsələn, Fransa topçu divizionunun komandiri mayor laver Şıxlinski ilə söhbətlərindən birində demişdir:

"Fransaya elm üçün çox əhəmiyyətli olan xeyli material aparıram. Bunun üçün sizə minnətdaram".

1913-cü ilin yayında general Joffre fransız ordusunun on yeddi nəfərlik zabit heyəti ilə Rusiyaya gəlir. Onlar bir neçə gün artilleriya zabitləri məktəbinin proqramı ilə maraqlanırlar.

Fransızlar qısalüləli topdan örtülü atəş üsulu ilə bir komandirin rəhbərliyi altında batareyadan necə atəş açıldığını göstərməyi xahiş edirlər. Bütün atəş üsulunun təşkilinə komandirlik Əliağa Şıxlinskiyə həvalə olunur. General Şıxlinskiyin təşkil etdiyi dəqiq atəş üsulu və qısalüləli ağır top atışı fransızları heyrdətdə qoyur. Onlar qısalüləli atəş üsulunu (o vaxta qədər fransızlarda qısalüləli

top atəşindən istifadə olunmuş - Ş. N.) özlərində tətbiq etməyi elə oradaca qət edirdilər.

Bir il sonra Rusiyaya gələn Fransa prezidenti Paunkare Raymon rus artilleristlərinin general Joffreyə və onun heyətinə göstərdikləri hörmət müqabilində mükafatlar gətirir. Bu mükafatların arasında generallara məxsus cəmi iki fəxri "Legion ordeni" də vardı. Onun biri süvari generalı Bezorazova, ikincisi ilə Əliağa Şıxlinskiyə təqdim olunur.

Əliağa Şıxlinskiyin hərbi və pedaqoji fəaliyyəti ilə yaxından tanış olduqda bu mahir sərkərdənin misilsiz istedadına qibtə etməyə bilmirsən.

1897-ci ildə gənc Əliağa Şıxlinski ilə söhbət edən iyirminci topçu briqadasının baş həkimi Zelenski ondan soruşur ki, belə bir istedadınız olduğu halda niyə akademiya getmədiniz?

Əliağa Şıxlinski isə cavabında "iş belə gətirdi" - deyər təvazökarlıqla cavab verir. Bu görüşdə iştirak edən general Baumqarten də söhbətə qoşulur: "Akademiyanı neyləyir, akademiya onun basıdır".

Doğrudan da keçmiş rus ordusunda ikinci elə bir şəxs yoxdur ki, qeyri millətdən ola-ola, ali hərbi təhsil almadan qısa bir vaxtda dörd il otuz altı gündən sonra general-mayor rütbəsinə yüksəlsin.

Əliağa Şıxlinski hərbi xidmətdə beb tez, həm də böyük sürətlə irəliləməsinin ilkin səbəbini Rus-Yapon müharibəsinin iştirakçısı olmasında, bir də Topçu Zabıtləri Məktəbindəki hərbi - pedaqoji fəaliyyətində görürdü.

Əliağa Şıxlinskiyin 1908-ci il noyabrın 26-dan 1914-cü il iyulun 8-dək topçu zabıtləri məktəbində olan elmi-pedaqoji fəaliyyəti çox yüksək qiymətləndirilmişdir. O. üçüncü dərəcəli "Müqəddəs Vladimir", eləcə də fransızların zabıtlərə məxsus fəxri "Legion ordeni" nə layiq görülmüşdür.

"Artilleriya zabıtləri məktəbinin xəbərləri" jurnalının səhifələri, orda verilmiş ayrı-ayrı elanlar təsdiq edir ki, Əliağa Şıxlinski məktəbdə qoşun bölmələrində və Peterburqun müxtəlif elmi yığıncaqlarında hərbi mövzuda silsilə mühazirələr oxumuşdur. Bu mühazirələr Baş Qərargahın əmrilə kitabça şəklində çap olunmuşdur. Onun "Divizion miqyasında topçu manevrlərinin təşkili üçün təlimat", "Dağ və səhra artilleriyası üçün məsələ və misallar məcmuəsi", (1913-cü ildən 1916-cı ilədək üç dəfə təkrar nəşr olunub - Ş. N.) "Səhra toplarının cəbhədə işlədilməsi" və "Topçu zabıtləri məktəbində podpolkovnik Şıxlinski tərəfindən oxunmuş mühazirələrin xülasəsi" kimi sanballı kitabları çap olunmuşdur. Xüsusilə, sonuncu kitab topçular arasında çox böyük şöhrət qazanmışdır. Onu da deyək ki, artilleriya zabıtləri məktəbinin mətbəəsində çap olunan bu kitab məktəbə xeyli mədaxil gətirir. Həmin gəldirdən Əliağa Şıxlinskiyə qızıl pula 500 manat müəllif haqqı verilir...

Bizə Əliağa Şıxlinskiyin indiyədək bircə kitabı məlumdur. O da 1944-cü ildə SSRİ Elmlər Akademiyasının Azərbaycan filialı tərəfindən rus və Azərbaycan dilində çap olunmuş "Xatirələrim"dir. Vəssalam. Bəs, yuxarıda adını çəkdiyimiz

kitabların taleyi nə yerdədir, harda, kimdə, necə saxlanılır? Bax, bu suallara cavab tapmaq lazımdır.

KİTAB AXTARIŞINDA

Anketlərin ağ səhifəsini doldurmaqdan yorulurdum. Dalbadal general Əliağa Şıxlınskinin kitablarını sifariş verirdim. Səhərisi cavabı üçün gələndə eyni sözləri oxuyurdum. "Belə kitab yoxdur. Mənbəni dəqiqləşdirin".

Məni təəccüb bürümüşdür. Axı, müəllif özü yazır ki, belə bir kitabım çıxıb. Onu da bildirim ki, Əliağa Şıxlınski "Xatirələrim" hərbi memuarını ancaq yaddaşına güvənib yazmışdır. Özü də yetmiş səkkiz yaşında! "Xatirələrim"i yenidən çapa hazırlayanda düzü şübhələndim: axı ola bilməz ki, bu yaşda adam bu qədər faktı yadında saxlaya, rəqəmləri, tarixi hadisələri dəqiq deyə bilsin. Ona görə də kitabda adı çəkilən şəxsiyyətlərin фамилия və rütbəsini, ayrı-ayrı hadisələri bir daha hərbi ensiklopediya ilə yoxlayıb tutuşdurdum. Zərrəcə səhv tapa bilmədim. Ona görə də mən general Əliağa Şıxlınskinin yazdığı hər bir fakta tam inamla yanaşırdım. Altıncı günü anketimə baxan növbətçi qız dedi ki, sizi bibliografiya fondunun baş mühafizəçisi çağırır. Dəftər-qələmimi yığışdırıb onun yanına getdim. O, məni "hücumla" qarşıladı:

- Hələ sizin kimi inad adama rast gəlməmişəm. Bütün azərbaycanlılar belədirlər?

- Xeyir, - dedim, - əlimizdə əsaslı fakt olmasa, biz heç vaxt yersiz inad göstərmərik.

- Axı sizə dönə-dönə deyirlər ki, belə bir kitab yoxdur, siz isə yenə də yazırsınız. Heç olmasa anketlərə heyfiniz gəlsin. Özünüz fikirləşin, olmayan şeyi sizə hardan və necə verə bilərik?

Mən yenə də əl çəkmədim:

- Siz inanın, - dedim, - artıq on beş ilə yaxındır ki, Şıxlınskinin həyat və fəaliyyəti ilə məşğul oluram. Onun rus və Azərbaycan dilində xatirələrini çapa hazırlamışam. Yazdığı yüzlərlə faktı dönə-dönə yoxlamışam, bir işıq ucu qədər yanlışlıq görməmişəm. O, özü yazır ki, 1910-cu ildə Luqa şəhərində belə bir kitabım çıxıb. Özünüz fikirləşin, bundan sonra mən neyləməliyəm?

- Bilmirəm, - cavan oğlan, - dedi, - onun haqqında bizdə bircə kitab var. O da Sabir İbrahimovun "General Əliağa Şıxlınski" monoqrafiyasıdır. Sizi qane edirmi? Böyük Vətən müharibəsi illərində Luqa şəhəri faşistlər tərəfindən dağıdılmışdır. Bəlkə kitab o vaxt məhv olub, bizə gəlib çatmayıb?

Kor-peşman qayıdıb oxu zalına gəldim, buraxılış vərəqəsi almaq üçün. Qəfildən ağıma bir fikir gəldi. Təzə anket götürüb doldurdum. Kataloqda inqilabdan əvvəl Luqada nə qədər artilleriyaya aid kitab və kitabça çıxıbsa, sifariş verdim. Yarım saatlıq fasilədən sonra stolunun üstündə ondan çox kitab vardı. Bir-bir vərəqləyib onların axıncı səhifəsində verilən elanları oxudum. Üz qabığı qalın,

həcmcə o qədər də böyük olmayan, 1911-ci ildə çap olunmuş "Artilleriya zabitlər məktəbinin anbarına satış üçün qəbul olunmuş kitablar".

Yeddinci kitab Əliağa Şıxlınskinin "Səhra toplarının cəbhədə işlədilməsi" əsəri idi. Sevindiyimdən gözlərimə inanmadım. Dönə-dönə baxdım. Açıq-aydın yazılmışdır. "Şıxlinski Ə. 1910-cu il, qiyməti 70 qəp. Luqa şəhəri, V.M. Kuroçkinin yeni mətbəəsində çap olunub". Ayağa qalxdım. Növbətçi qızın yanına gedib yazını ona göstərdim. Ordan birbaşa fondun baş mühafizəçisinin yanına qaçdım.

-Baxın,baxın...

Baş mühafizəçi məni sakitləşdirdi:

- Özünüə gəlin, qoyun əməlli-başlı baxım. O, eynəyi çıxarır, oxuyur, özü də bərkdən. "Ə. Şıxlinski". Bəli, biz təslim olduq, cavan oğlan, indi bildim haradadır. - Nina Qriqoryevna, - deyə yaxınlıqdakı bir qadını səslədi. Bir baxın, bu azərbaycanlı bizi təslim etdi. Demək, belə bir kitab varmış.

Nina Qriqoryevna:

- Bu kitab olsa olsa hərbi dərsliklər şöbəsində olacaq, - dedi. Sifariş təzələyin...

* * *

Artıq bir həftədir ki, Santk-Peterburq bəyaz havasına oxşar binada məni bir yazı stolu gözləyir. Beş ya da on dəqiqə, lap uzağı iyirmicə dəqiqə geciksəm gərək kiminsə durmağını gözləyəm. Nahara qədər də öz "isti yuvasını" tərk edən adam çox çətin tapılar. Ona görə də səhər saat doqquz tamamda kitabxananın qarşısında olmağa adət eləmişəm.

Mənə müvəqqəti verilmiş vəsiqəmi təqdim edib soruşuram.

- Zəhmət olmasa, K-9178 nömrəli sifariş yoxlayın.

- Sizin istədiyiniz kitab tapılıb, amma bir qədər gözləməli olacaqsınız...

- Yəni nə qədər?

- Dəqiq deyə bilmirəm... Bəlkə bir gün, bəlkə üç gün, bəlkə bir həftə...

Ona görə də hər gün gəlib yoxlamalıyıq.

* * *

Sankt-Peterburq ətrafındakı iki şəhər Əliağa Şıxlınskinin hərbi fəaliyyəti ilə bağlı olub. Onlardan biri Luqa, digəri isə Çarskoye Selo (indiki Puşkin şəhəri - Ş. N.) şəhəridir. Əliağa Şıxlinski xatirələrində bu yerləri böyük məhəbbətlə yad edir. İnkılabdan əvvəl artilleriya zabitlər məktəbi Çarskoye Seloda, bütün Avropada ən nümunəvi hərbi təlim meydanı isə Luqa düzənliyində yerləşirmiş. Ona görə də fürsətdən istifadə edib Çarskoye Seloya getmək - Şıxlınskinin yaşayıb-ışlədiyi şəhəri görmək arzusu məni rahat buraxmırdı...

AZƏRBAYCANLI, YOXSAX POLYAK?

İstirahət günü olduğundan Litsey-muzeyə baxmağa gələnlər daha çox idi. Hava dumanlı və yağışlı olsa da, böyük növbə var idi. Şəhərin qədim və zəngin tikililəri, təkrarsız gözəlliyi-sarı xəzəlli cökə xiyabanları, uzaqdakı dumanlı meşələr, "Səssiz" gölün cilvələnen ləpələri doğurdan da insanı valeh edir. Yanımda dayanan eynəkli kişi əlindəki qəzeti büküb gileylənməyə başladı:

- Başa düşürəm ki, bu boyda binaya niyə az adam buraxırlar. Ötən il də burada olmuşam, onda belə deyildi.

- Əgər ötən il olmusunuzsa, bu il nəyinizə gərəkdir? - deyər mən söhbətə qoşuldum.

- Elə deməyin. Gərək tarixə dönə-dönə baş çəkəsən... Bağışlayın, hardansınız?

- Azərbaycanlıyam...

- Mən də Tambovdanam. Gəlin tanış olaq: biologiya elmləri namizədiyəm.

Mən də özümü təqdim etdim. Buraya nə məqsədlə gəldiyimi dedim. O, tələsik soruşdu:

- Yaxşı, ay dost, bir dayan, Litsey hara, Azərbaycan hara? Məgər burda azərbaycanlılar da oxuyub?

- Düzü, bu haqda heç nə bilmirəm. Amma bir faktı dəqiq bilirəm ki, xalqımızın general oğlu Əliəğa Şıxlinski burda, keçmiş Çarskoye Seloda xidmət edib. Mən onun soracağı ilə gəlmişəm. Vaxtdan istifadə Litsey-muzeyə də baxmaq istədim. Nikolay Xaritonoviç heyrət və təəccüblə:

- Məgər general Şıxlinski sizin xalqın oğludur?

- Bəli, necə məgər?

- O, ki, polyakdır.

Mən acı-acı gülümsünürəm. Eyni zamanda fikirləşirəm ki, bunun günahı özümüzdədi. Biz xalqımızın şöhrətli oğlunu yaxşı tanımırıq. Üstəlik bəzi qələm sahiblərimiz yerli-yersiz ona çar generalı damğası vurublar. Elə burda, bu dar macalada, necə deyirlər, dəridən-qabaqdan çıxıb müsahibimi başa salıram ki, o, polyak deyil, azərbaycanlıdır.

Mən ona Dövlət mükafatı laureatı, general-mayor, hərbi elmləri doktoru, professor Yegeni Zaxaroviç Barsukovun sözlərini xatırladım:

"Əliəğa Şıxlinski içərisindən çıxmış olduğu Azərbaycan xalqına bütün varlığı ilə sadıq olub, onu sonsuz dərəcədə sevib, eyni zamanda bütün Rusiyanın və bütün Sovetlər ölkəsinin də qızğın bir vətənpərvəri kimi həmişə Vətən yolunda canından keçməyə hazır idi".

Nikolay Xaritonoviç:

- Oxumuşam, - deyir, - onun haqqında. Mən bioloq olsam da, tarixlə maraqlanıram. Lovğalıq olmasın, az-az tarixi roman və yaxud elmi-tarixi əsər

olar ki, oxumamış olam. Aleksandr Steponovun "Port-Artur"u, "Zvonyovlar ailəsi" romanları stolüstü kitablarıdır. Orada kapitan Şıxlinski, general Şıxlinski qoçaq adam kimi təsvir olunur, fəxr etməyə dəyər. Təsəvvür edin ki, çar, Port-Arturda uduzan rus generallarını - Stesseli, Foku, Smirnovu və başqalarını məhkəməyə verdi. Şıxlinskinin isə əksinə, (1906-cı ildə - Ş. N.) məşhur Georgi ordeni ilə təltif etdi.

- Azərbaycanlı general Şıxlinski-qəsdən "azərbaycanlı" sözünü tez-tez işlədirəm ki, həmsöhbətimin yadında yaxşı qalsın, bundan sonra heç vaxt çəşməsin, - öz xatirələrini yazıb. Heç şübhəsiz ki, oxumamısınız.

- Xeyr oxumamışam. Nəyə rast gəlməyib.

- Bizim Azərbaycanda nəşr olunub. Hökmən göndərərəm...

- Yadıma düşdü, - deyə Nikolay Xaritonoviç sevinclə bildirir. Onun familiyasına "Rus artilleriyası Birinci Dünya müharibəsində" adlı kitabda da rast gəlmişəm. Amma yenə deyirəm, mən bu günədək onu polyak bilmişəm. İndi siz deyirsiniz azərbaycanlıdır. Bunu sübut edən əsaslı bir faktı varmı?

İlişmişdim, özü də möhkəmcə. Yaxşı ki, əl çamadanımda Əliağa Şıxlinskiyə, onun həyat yoldaşı Nigar xanıma aid materialları, fotoşəkilləri özümlə götürmüşdüm.

- Litsey-muzeydən çıxanda hara gedəcəksiniz? - deyə soruşdum. - Sankt-Peterburqa, orda qalırım, "Sovetski" mehmanxanasında.

- Nə xoş təsadüf, mən də orda qalırım, on üçüncü mərtəbə, on doqquzuncu otaq. Axşam qonağımızsınız, ətraflı söhbət edərik...

* * *

Sankt-Peterburqda ən çox sevindiyim 1984-cü ilin bir oktyabr günü oldu. İntizarında olduğum kitab nəhayət, tapıldı. "Səhra toplarının cəbhədə işlədilməsi", müəllifi polkovnik Şıxlinski, Luqa şəhəri. 1910-cu il.

Artilleriyanın, xüsusən Rus-Yapon müharibəsində, səhra artilleriyasında döyüşdə istifadə olunması qaydaları konkret şəkildə işlənib hazırlanmış və elmi cəhətdən əsaslandırılmışdır. Kitab altı fəsildən ibarətdir.

Bu uğurlu gündə V. Bertelsin 1912-ci ildə Varşvada çap etdirdiyi "Quru qala qoşunları və ağır səhra artilleriyası tərəfindən atəş açılmasında artilleriya cihazlarından istifadə edilməsi haqqında məlumatlar" kitabını əldə edib, hər ikisinin surətini çıxartdırdım. V. Bertels kitabının ikinci hissəsində polkovnik Şıxlinski "Üçbucağı"nın artilleriyada böyük, əvəzsiz əhəmiyyətindən bəhs edir: "Artilleriya atəşinin aparılmasında "Şıxlinski üçbucağı" böyük rol oynamışdır. "Üçbucağın" ətraflı şəhri və yazılışı ilk dəfə 1912-ci ildə çap olunmuşdur.

"Şıxlinski üçbucağı" təkcə rus artilleriyasında deyil, Fransa, İsveçrə, Norveç və Avstriya artilleriyasında da böyük şöhrət qazanmışdır".

ÖMRÜN SON GÜNLƏƏRİ

(Sənədli hekayə)

Təbiət Əliağaya böyük bir ağıl, müstəsna bir qabiliyyət və hərbi istedad, mərdlik və nəcib sifətlər, Vətən müdafiəsi üçün çoxfaydalı olan fəaliyyət ehtirası ilə dolu coşğun bir enerji vermişdir.

*Yevqeni Barsukov,
artilleriya generalı, professor*

Görünür qismətədi, bəlkə də bu taleyin hökmüdür. Hər nədisə, əlli beş il bundan əvvəl görülən iş Azərbaycanımızın hərbi tarixinə əvəzsiz töhfədir. Əgər 1942-ci ildə məşhur filosof alim Heydər Hüseynov ömrünün son illərində dünya şöhrətli sərkərdəmiz Əliağa Şıxlinski ilə görüşməsəydi, Azərbaycan hərbi memuarının təməl daşını qoyan "Xatirələrim" kitabı da yaranmayacaqdı. Generalın xatirələri ölümündən bir il sonra 1944-cü ildə cəmi yeddi min beş yüz tirajla nəşr olundu. Nadir nüsxəyə dönən bu qiymətli kitab 80-ci illərdə tapılmadı. Bu dövrdən başlayaraq hərbi tariximizə general Əliağa Şıxlinski xatirələrinə oxucu "aclığı" güclənmişdir. Respublika Müdafiə Nazirliyinin baş zabiti, polkovnik-leytenant Şəmistan Nəzirli, mərhum xalq yazıçısı İsmayıl Şıxlının qayğısı ilə generalın aydan arı - sudan duru xatirələrini 1984-cü ildə kütləvi tirajla (60 min) yenidən Azərbaycan və rus dilində nəşr etdirdi. Kitabı izahlar, qeydlər və əlavələrlə nəşr etdirən Şəmistan Nəzirli topladığı yeni faktlar əsasında "Ömrün son günləri" adlı sənədli hekayə yazıb.

* * *

General qocalmışdı, elə qocalmışdı ki, nə gözü əməlli-başlı görürdü, nə də qulağı eşidirdi, yerşi də o yerş deyildi. At belində, piyada cəbhələr gəzən batalyonlara, alaylara, orduya sərkərdəlik edən generalın indi tərpanməyə halı qalmamışdı. Dövlətin ona verdiyi bir neçə otaqdan özü üçün ancaq birini saxlamışdı. Onda da tək tənha yaşayırdı. Oğulsuz-qızımsız, nəvəsiz-nəticəsiz. Tale onu bu nemətdən məhrum etmişdi. Həyat onun üçün hələ adiləşməmişdi. Nikbin baxışı, əzəmətli vüqarı, yaşamaq ehtirası və dərin ağılı tam üstündə idi. Kim onu küçədə, bayırda görürdüsə, fəxrlə tanımayanlara göstərirdi. - "Port-Artur qəhrəmanı, artilleriyanın allahı Əliağa Şıxlinski!". Bu adı 1906-cı ildə qazanmışdır. Hər yerdə onu belə nişan verirdilər.

... İndi uzaqlarda toplar dinir, tufənglər atılır, insanlar qırılır, kəndlər, şəhərlər dağılırdı. Onun topçuluq və artilleriya haqqındakı təklifləri bu müharibədə də əsgərlərimizin köməyinə gəlirdi. Rus topçuluq elmindəki kəşflərindən xüsusən "Şıxlinski üçbucağı"ndan və "Şıxlinski formulu"ndan geniş istifadə olunurdu. General isə dəmir darvaza arxasında saxlanan pələng kimi tək-tənha qalmışdı.

Yetmiş səkkiz illik ömür yolunda general yaşamağına, dünyaya gəlməsinə zərrəcə heyfslənmirdi. Keçmişdən söhbət düşəndə o, fəxrlə deyirdi:

... Mən öz keçmişimə sakit bir vicdanla nəzər salır və müasirlərimin gözlərinə cürətlə baxıram. - Stola söykəlib qalın bıqlarını eşər, xeyli süküt etdikdən sonra gülümsünən general - bu günlər də bizim ömrümüzün qocalıq çağına düşdü, - deyərdi.

Altmış ildən çox nümunəvi hərbi qulluğu ona şan-şöhrət gətirmişdi. Uzaq Şərqdəki xidməti, Rus-Yapon və Birinci Dünya müharibələrində, 1918-1920-ci illər də Milli Ordudakı misilsiz fəaliyyəti bütün hərbiçilərə nümunə göstərirdi.

Bunların hamısı Vətənin azadlığı naminə görülən ən xeyirxah, yaddançıxmaz xidmətlər idi. General xidmət illərini xatırlayanda qəlbi nurla dolur, gözünə işıq gəlir. Bu anlarda sanki uzaqlarda atılan qələbə soraqlı topların səsini belə eşidirdi.

Onu yalnız tənhalıq sıxırdı. Bu anlarda dünyada ən çox sevdiyi bir adamla səssizcə danışmaq ona təsəlli verirdi. Bu adam şəkil olub divardan asılmışdı. Düz on iki ildən çox idi şəkllə dönən insan onun pıçıltılarına cavab vermirdi. Onunla danışanda generalın səsi boş otaqda əks-səda verib özünə qayırdı.

O, özü kimi qoca kreslodə sakitcə əyləşmişdi. Ötən günləri qovub xəyalından, yaddaşından silmək istəyirdi. Keçmişə qayıtmaq istər-istəməz əziz Nigarını xatırlamaq demək idi. O, bunsuz keçinə bilmirdi. Bu mümkün də deyildi. Bütün xidməti boyu Nigar onunla qoşa addımlamışdı. Səhsiz-hesabsız əsgərlərə zərif əllərilə şəfa verib həyata qaytarmışdı.

Otaq buz kimi soymuşdu. Bakıya, qatı duman gəlmişdi. Gözə-görünməz çisəkdən nəmlənmiş asfalt parıldayırdı. Küçələrdən gedix-gəlix kəsilmişdi. Cəbhə həyatı keçirən şəhər sanki köçmüşdü. Bayaqdan pəncərə ağzında quruyan generalın yadına Sovet Məlumat Bürosunun hər saat radio ilə verilən xəbərləri düşdü. Yaxasından gödəkçəsinin cibinə sallanan qədim saatın zəncirini çəkib onu işığa tutdu. Səkkizə beş-üç dəqiqə qalırdı. Küçədə telefon dirəyindən asılmış reproduktorun altına xeyli adam yığılmışdı. General pəncərəyə yaxın oturub, buradan aydın eşidilən cəbhə xəbərlərini dinlədi.

... Bu gün Qızıl Ordu hissələrimiz Stalinqrad ətrafı döyüşlərdə faşist generalı Fridrix Paulyusun və Feldmarşal Fon Manşteynin ordusunu darmadağın etmişdir. Xilaskar Qızıl Ordu hissələri müvəffəqiyyətlə hücumu davam etdirir...

İndi qələbə tam bizimlədir. Quduz qəsbkarın yuvası dağılacaq...

Daha heç nəyi eşitməyən general evin içində sürətli addımlarla gəzinirdi. Qalın cod bıqları sevincdən titrəyirdi. Sevincini bölüşməyə adam axtarırdı. Geriyə dönüb şəkllə baxa-baxa:

- Gözün aydın, Nigarım, Vətən oğulları qırdı düşmənin belini.

Şair Vidadinin nəvəsi olan general bütün həyatı boyu bir neçə şer yazmışdı. Həmin şerlər iyirmi iki il bir yastığa baş qoyduğu ömür-gün yoldaşı Nigara həsr olunmuşdu. İndi ona elə gəlirdi ki, qulağı da eşidir, gözü də görür.

Qapı döyüldü. O, cəld irəliyə doğru getdi. Fikirləşdi ki, yəqin qonşum Bahadurla Varvaradır, gəzməkdən qayıdırlar. Fikrindən keçdi ki, bu qələbə münasibətilə hər ikisini öpsün. Soruşmadan qapını açdı. Cavan, yad bir adamı qapıda görüb özünü itirən kimi oldu. Gecdən-gec:

- Kimi istəyirsiniz? - deyər həyacanla soruşdu. Qapıda dayanan cavan oğlan dedi:

- General Əliağa Şıxlinski sizsinizmi?

- Bəli, buyurun içəri keçin. Qonaq irəli bir addım atıb əl uzatdı:

Akademiyanın elmi işçisiyəm. Məni vitse-prezident Heydər Hüseynov Sizin yanınıza göndərib. Tapşırıb ki, xatirələrinizi yazmaqda Sizə kömək edim.

- Yaxşı eləyib gəlmisən, oğul, düzü mənim üçün çox çətindir. Belə ki, əllərim əsir, gözüm pis görür, qulaqlarım da yaxşı eşitmir. Ancaq hafizəm, yaddaşım hələ qalıb. Hər bir hadisəni, əhvalatı gününə, hətta saatına qədər də xatırlayıram. - Sonra buz kimi soyuq, kimsəsiz otağı göstərdi. - Nə bilim, bu şəraitdə mümkündürmü?..

Səhərisi akademik Heydər Hüseynovun özü qoca generalın görüşünə gəldi. Görkəmli alim qarşısında dayanan ucaboy, enlikürək generala heyranlıqla baxırdı. Sanki onun sağlığına inana bilmirdi. Professor Barsukovun kitablarında Əliağa Şıxlinskinin adına dönə-dönə rast gələndən sonra şəxsən alim özü elmi işçi Avedyayevi məcbur eləmişdi ki, qapı-qapı gəzməli olsa da, generalı tapmalıdır.

Alimlə general üzbəüz oturdu. Ötəri də olsa, evə göz gəzdirən alim, burada kitablardan və qədim mebellərdən başqa qiymətli heç nə görmədi.

Ağzı yarıaçıq qalan şkaftan bir dəst general mündiri asılmışdı. General əli əsə-əsə stolun üstündəki solğun gülün əyilmiş budağını düzəltdi. Qonaq titrək səslə:

- Yoldaş general, - dedi - bizim akademiya general - professor Yevgeni Barsukovun yenicə nəşr olunmuş əsərlərini alıb. Professor dörd cildlik "Rus artilleriyası Birinci Dünya müharibəsində" əsərində Sizin yalnız rus topçuları arasında deyil, həm də rus ordusunun geniş dairəsində hörmət və nüfuzunuzu, Port-Artur epopeyasında son dərəcə böyük şöhrətinizi məhəbbətlə, ehtiramla xatırlayır.

Bayaqdan susan, qonağını dinləyən general təvazökarlıqla:

- Hə, - dedi, - az-çox cavanlıqda Vətən qarşısında xidmətimiz olub. Yevgeni Zaxaroviçlə təxminən iyirmi il birgə qulluq etmişik. Topçu zabıtları məktəbində, Luqa şəhərində, topçu general müfəttişliyində işləmişik.

Heydər Hüseynov onu tapdığına uşaq kimi sevinirdi. Fikrində, ürəyində özünü danlayırdı ki, xalqımızın belə şöhrətli oğulları çoxdur. Amma biz onları itirib axtarmırıq. Bu gün görkəmli rus professoru onun əvəzsiz xidmətini nahaqdan xatırlamır. Özü də bir-iki yerdə yox. Düz qırx bir dəfə öz elmi əsərində onun hərbi üçbucağından, Birinci dünya müharibəsindəki fəaliyyətindən ağız dolusu danışır.

O, özü ilə gətirdiyi kitabı stolun üstünə qoydu. Səhifələrin arasında qoyulan nazik kağız parçalarını götürüb dedi:

- İcazənizlə bir epizod oxuyum, yəqin ki, Sizin üçün maraqlı olacaq.

- Buyurun, - deyib - ağır eşidən general stulunu bir az da yaxına çəkdi. Damarı çıxmış iri əllərini dizləri üstünə qoydu. - Məmunyyətlə qulaq asıram.

- "General Əliağa Şıxlinski 1916-cı ildə Krevo yaxınlığında alman mövqelərinin yarılması əməliyyatına, Qərb cəbhəsinin onuncu ordu cəbhəsində 1917-ci il iyul əməliyyatının topçuluq cəhətindən hazırlanmasına rəhbərlik etmişdir. Əliağa Şıxlinski həmişə ön mövqələrdə görmək olardı. O, topçu hissələrinin yerlərini yoxlayır, topları daha düzgün yerləşdirmək üçün göstərişlər verir, onların döyüş əməliyyatlarını izləyir və rəhbərlik edirdi".

Heydər Hüseynov səhifəni axıra qədər oxuyub vərəqi çevirdi. Sakitcə oturub onu dinləyən generala baxdı. O, keçmişdən gələn şan şöhrətinə diqqətlə qulaq asırdı. Dumanlaşmış eynəyini çıxarıb ehmalıca sildi. İri sifətdəki batıq orduları həyəcədən titrədi.

- Bu səhifədə isə Sizin onuncu ordunun komandanı olan vaxt yazdığınız bir raportun mətni verilib.

- Maraqlıdır, mən yüzlərlə raport yazmışam. Görəsən, hansı əməliyyatdır ki, bir tarixi fakt kimi hətta kitaba belə düşüb? Oğul, zəhmətdən keçib, rica edirəm, onu da oxuyun, - deyərək, general nəzakətlə xahiş etdi.

"Topçu hazırlığı başlandı. Müharibənin üç ili ərzində mən topçuların bu qədər gözəl bir əməliyyatını görməmişdim. Qoşunların ruhu yüksəlməyə başladı. Hətta topçulara çox böyük tələblər verən piyada da razı qalmışdı. Otuz səkkizinci korpusda piyadalar hazırlığı tamamilə bitmiş hesab edib, hətta onu davam etdirmək təklifindən əl çəkdi. Hissələr hücumə keçdilər, onlar təntənə ilə yürüyərək düşmənin iki-üç sıra səngərini aşıb, onun batareyalarına çatdılar, düşmən toplarının nişangahlarını götürüb gətirdilər"...

- Hə, yadıma gəldi, - deyib, general sinədolusu nəfəs aldı. Çox sağ ol, oğlum...

- Hələ qurtarmamışam, yoldaş general, - deyib, Heydər Hüseynov yenidən oxumağa başladı. O, generalı sevindiriyinə özü də hədsiz dərəcədə şad olmuşdu.

- Əliağa çox tələbkar və zabitəli komandır olmaqla bərabər, eyni zamanda ədalətli, xeyirxah, özünə tabe olanların qeydinə qalan bir adam idi. Onlar Əliağaya hörmət edər və onu son dərəcə sevərdilər...

- Bəsdi, oğul bəsdi, - deyib, general alimin biləyindən tutdu. Dosta üzgöranlik eləyib Yevgeni Zaxaroviç məni lap çox tərifləyib.

- Zənnimizcə elə xidmətiniz müqabilində də Yevgeni Zaxaroviç tərif yazıb. Amma siz nədənsə, elə tərifdən qaçırsınız.

- Axı, ay oğul, biz o işbri tarifi naminə görməmişik. Bu hər birimizin borcu idi, onu da pis-yaxşı yerinə yetirdik.

- Yoldaş general, borca qalanda... - Susdu, cəsərət eləməyib elə-belə kitabı vərəqlədi.

- Hə, buyur, oğul, nəse sözlü adama oxşayırsan, de, utanıb çəkinmə...

- Sizdən bir təvəqqəm var, amma gərək yox deməyəsiniz...

- Oğul, bir de görüm əlimdən gələn işdimi. - Kövrək-kövrək, məgər bu əldən-ayaqdan düşmüş qoca da kiminsə işinə yarıyar?

- Yaxşı olar ki, Siz də xatirələrinizi yazasınız. Sizin xatirələr bu gün faşizmə qarşı ölüm-dirim mübarizəsi aparan əsgər və zabitlərimiz üçün ən gözəl töhfə olardı.

General kitabı əlinə alıb, eynəyini gözüne taxdı. Kitabın ilk səhifəsinə elə-belə göz gəzdirib:

- Ay, oğul, - dedi, - dünən Sizin bir elmi işçinizdə gəlmişdi ona da dedim. Bu elə çətin işdi ki, tək mən öhdəsindən gələ bilmərəm. Belə ki, lap uşaqlıqdan hərbi işə olan marağım, hərbi gimnaziyada, Peterburqdakı Mixaylov adına Topçuluq Məktəbində oxumağım, hamısı Rus-Yapon müharibəsindəki xidmətim, cahan müharibəsində və inqilab illərində olan bütün hadisələr təsərrüatı ilə yaddaşımda qalıb. Bu, görünür, ömrümdə bir dətə də olsun araq içməməyimdən, ət yeməməyimdən irəli gəlir. Ümumiyyətlə, uşaqlıqdan məndən qumara və insana məxsus olmayan əyləncələrə qarşı nifrət var. Boş vaxtımı at sürməkdə, kitab mütaliəsində keçirmişəm. Bəlkə ona görə də yaddaşdan yaxşıyam. Amma qulaqlarım və gözlərim mənə vəfəsizlik edir. Bu da görünür qocalıqdandır. Axı, zarafat deyil, bu yolu mən ötən əsrin ortalarından gəlirəm.

Alim sevinclə:

- Eybi yoxdur, yoldaş general, - dedi, - generalın xatirələrini yazmağa razılıq verməyi onun hədsiz sevincinə səbəb oldu. - Mən sizə köməkçi verərəm. Hiss eləyirəm nasazsınız, əgər etiraz etməsəniz Sizə bir nömrəli xəstəxanada otaq ayırdıq. Orada həm müalicə olunardınız, həm də xatirələrinizi diktə edərdiniz. O adam gecə-gündüz sizinlə bir otaqda yaşayacaq.

- Mən etiraz etmirəm, - deyə general qocalara məxsus xoş təbəssümlə gülümsündü. - Onsuz da evdə tək-tənha darıxıram. Həkimlər mütaliəni də mənə çox gördülər. Amma bir şeyi də demək istəyirəm. Sizin o alim yoldaşın günahı nədi, sap-sağlam ola-ola xəstə...

- Siz onun üçün narahat olmayın. O özü buna ürəkdən razıdır. Başa düşür ki, bu xatirələrin hər bir epizodu xalqın azadlığı yolunda əzab-əziyyətlərə dözən, odlu səngərlərdə "Vətən uğrunda!" deyib hücum keçən əsgər və zabitlərə hava, su qədər gərəkli dir.

- Mən hazırım, - deyə general ürəkdən razılıq verdi. Gur səslə, - bir şərtlə ki, lap uşaqlıqdan başlayacağam. Çünki uşağlığım mənim üçün çox əzizdir, - dedi. Sizə onu da xatırladım ki, kiçik bir mülkədar olan atam İsmayıl ağa Əli Qazax oğlu Şıxlinski, əsli 1537-ci ildən başlayan igid bir nəslə mənsub olub. Bizim ulu babamız Ağdolaq Məmmədağa Qazax qəzasında igidliyi ilə ad-san

qazanmış. Onun iki oğlu olub. Böyük oğlu Şıxı çox ağıllı və sakit, kiçiyi Əli Qazax isə çox igid, amma dəlisov bir adam imiş. Mən Əli Qazaxın nəslindənəm. Əvvəllər ikisi də Qazaxlı kəndində yaşayıblar. Şıxlının övladları artıb böyüyəndə görünür, torpaq sahəsi azlıq edib. Ona görə də onlar bir qədər də Qərbə köçüb biri Sınıq körpünün yanında, o biri də Kürün sahilində kənd salıblar. İndiki Şıxlı kəndləri mənim ulu babamın adını daşıyır.

- Eşitdiyimə görə Sizin böyük şair Mola Vəli Vidadiyə də qohumluğunuz çatır?

- Çatır, oğul, - general fəxrlə izah etdi. - Mənim anam Şahyəmən xanım Vidadinin dost-doğma nəvəsidir. O dövrün iki məşhur şairi də bizim nəslin yetişdirməsidir. Kazım ağa Salik və Mustafa ağa Arif Şıxlinskilər eşitmisənmi?

- Bəli, ədəbiyyat tarixində beb şairlər var. Amma heyf ki, çox az şerləri bizə gəlib çatıb. O da Firidun bəy Köçərlinin xidməti sayəsində...

Alim hiss edirdi ki, danışmaq, o illəri xatırlamaq general üçün çətin də olsa xoşdur. Səhhəti ona imkan vermirdi. Həyəcanlanmış general durub rəfdən qalın bir kitab gətirdi. Vərəqləyib istədiyi səhifəni tapdı. Kreslodə əyləşib dərinədən nəfəs aldı.

- Rəhmətlik Firidun bəy Köçərli gör nə qədər cümlərdə, boxçalarda itib - batmaqda olan Azərbaycan şairlərinin şerlərini üzə çıxartdı. Yəqin ki, bu kitabı oxumusunuz. Görürsünüzmü, Kazım ağa Salikin, Mustafa ağa Arifin neçə şeri verilib. Ömrünü Rusiyada sürgündə keçirən mayor Mustafa ağa da bizim nəslə mənsubdur. Mustafa ağa ilə Kazım ağa deyilənə görə qardaş, ya da əmioğlu olublar.

... Söhbət elə şirinləşdi ki, qonaq getməyi general isə xəstəliyini unutmuşdu. Sanki onlar bir-birini neçə illər idi tanıyıb sevirdi. Alim ürəyində deyirdi: "Hər xalqın təlxəyi də var, məşhur sərkərdəsi də. Ağıllı xalq şübhəsiz ki, sərkərdəsi ilə fəxr edir. Biz isə belə sərkərdəni itirib-axtarmırıq. Vaxtilə rus artilleriyasının "allahı" sayılan, xalqımızın hər b tarixinə şanlı səhifə yazsa biləcək insan Cəfər Cabbarlı adına küçənin on dörd nömrəli evində tək-tənha ölümünü gözləyir".

- Bəs hər bəci necə? Nəslinizdə Sizdən əvvəl hər bəci olubmu?

- Bizim nəsil cəngavərliyi, tünd məcazlığı ilə tanınıb. Ona görə də bizi qəzadə "dəliqazaxlı" adlandırılıblar.

Əli Qazaxoğlu nəslində birinci savadlı adam mənim atam olub. O, 1804-cü ildə Rusiya-İran müharibəsində süvari dəstənin tərkibində vuruşmuşdur. Atam İsmayıl ağa döyüşdə xüsusi ilə fərqlənən, təltif olunanlar sırasında olub.

Şıxlinskilər nəslində Avropa üsulu ilə tam təhsilli birinci Adam isə mən olmuşam.

Atam rus dilini bilməsə də, görünür ona böyük hüsn-rəğbəti olub. Məndən iyirmi beş yaş böyük qardaşımı çar konvoyuna göndərib. Qardaşım atamdan aldığı

maddi yardımla özünə müəllim tutub rus dilini öyrənir. Üç ildən sonra zabitliyə imtahan verib, süvari zabiti adını alır.

Mənə isə Avropa üsulunda hərbi təhsil vermək atamın ən böyük arzusu idi. Ona görə də mənə götürüb özü ilə Tiflisə apardı. Anamın əmisi oğlu o vaxt çox məşhur olan, savadlı, bir çox azərbaycanlıların təhsil almasına yaxından kömək edən Mirzə Hüseyn Əfəndi Qayıbzadəyə tapşırırdı. Bundan sonrakı bütün fəaliyyətim üçün həm müəllimim, həm də qaynatam Mirzə Hüseynə borcluyam.

General susdu. Gödək saqqalını, qalın bığını fikirli-fikirli sıgalladı. Qonağın sorğu-sualı onu həyatının ilk gənclik çağına qaytarıldığından ürəyindəki, qəlbindəki nisgili də tərpətməmişdi. Görüşdüyü saysız-hesabsız əsgərləri, dostları, tanışları, hamısını elə bil qonaq özü ilə gətirmişdi. "Qaymatam" deyəndə, istər-istəməz, Nigarını xatırladı. Başını söykəncəyə dirədi. Dünyanın ağrısı-acısı köksünü didirdi.

- Hə, oğul, - deyəsən kitabın bir fəslini yazıb bitirdik. Alim onun bərk yorulduğunu görüb ayağa durdu. Sağollaşib ayrıldı. Söhbətdən sonra xeyli vaxt özünə gələ bilməyən general nahar etməyi də unutmuşdu. O, fikrə getdi. Ötən günlər onu bərk yaxalamışdı. Diqqəti məchul bir nöqtədə ilişib qalan ev sahibi fikrən hadisələri ilbəl bir-birinin yanına düzürdü.

... 1908-ci il iyirmi beş noyabr. Çarskoye-Seloda müqəddəs Qeorqi Pobedonosev ordeni günü bayram edilirdi. Podpolkovnik Şıxlinskiyə əla xidmətlərinə görə polkovnik rütbəsi verilir. O, on illik xidməti borcunu üç ildə yerinə yetirmişdi. Bu bərədə yuxarı dairələrdə də, orduda da çox nadir bir hadisə kimi danışılırdı. Sülh vaxtı bu, ağlasığmaz təltifat idi.

Əliağanı məşhur Şibka qəhrəmanı, piyada generalı Nikolay Qriqoryevic Stoletova burada təqdim etdilər. Hərbi sovetin üzvü N. Q. Stoletov çatılmış qaşları altından iri mavi gözlərini Əliağaya dikib, təmiz Azərbaycan dilində dedi:

- Tanışlığımıza çox məmnunam, cənab polkovnik.

Əliağa donub qaldı. Ona elə gəldi ki, qulağı səsə düşüb. Generalın qarşısında hərbi qaydada fərəhat dayanıb təəccüblə: - Məndə həmçinin səsi qırıldı.

- Qulluğunuz necə keçir, füsunkar Qafqaz üçün darıxmırsınızmi?

- İşin çoxluğu bəzən buna imkan vermir. Lakin vətən həmişə vətən olaraq qalır. Məgər onun üçün darıxmamaq olarmı ?

- Çoxdanmı ayrılımsınız Qafqazdan?

- Artıq səkkiz il keçir cənab general. İcazənizlə soruşmaq istərdim, əgər sirr deyilsə, bizim dili belə təmiz kimdən öyrənmisiniz?

General gülümsünüb ərklə əlini Əliağanın çiyninə qoydu:

- Bu dili mən sizinkilərdən öyrənəndə yəqin ki, sən onda uşaq idin.

1860-ci ildə Tiflisdə hərbi xidmətdə olmuşam. Sevastopol kompaniyasından sonra mənə ştabs-kapitan rütbəsi verib, Qafqaz ordusunun baş gərargahına göndərdilər. Onda cavan bir azərbaycanlı ilə tanış oldum. Bu adam ərəb, fars dilində yaxşı təhsilə malik olsa da, rus dilini çox zəif bilirdi. Bu dilə isə güclü marağı var idi. Biz onunla dostlaşdıq, belə qərara gəldik ki, mən ona rusca, o da mənə azərbaycanca

dərs keçsin. Azərbaycan dilini bilməyən adam Qafqazda çətin hərəkət edə bilər. Bunu Martmov qülləsinin günahsız qurbanı, böyük şair Lermontov da etiraf etmişdir.

Onu da deyim ki, Sizin Azərbaycan dili bir neçə dəfə Şibka döyüşlərində də köməyimə çatıb. Son həmlələrin birində əsir aldığımız məşhur türk sərkərdəsi Hacı Osman Paşanı mən Azərbaycanda danışdıranda onun gözü kəlləsinə çıxdı. Dodaqaltı deyib, hirs gözələrini üzümə bərəldi:

- Gavura satılan qafqazlı, - deyə məni təhqir etdi.

- Lütfən deyib, cənab general, o dərs aldığınız adamın adını xatırlamırsınızki...

- Əlbəttə, xatırlayıram, Mirzə Hüseyn Əfəndi - general ani olaraq fikrə getdi.

Əliağa Şıxlinski dərhal sevinclə soruşdu:

- Qaibzadə, eləmi?

- Bəli, məgər Siz də onu tanıyırsınız?

- Necə tanımayım. Hüseyn Əfəndi mənim anamın doğmaca əmisi oğludur. Həm də mənim qaymatamdır. Mən də ondan dərs alıb bu rütbəyə çatmışam.

- Görürsünüz, tanış çıxdıq. Bu çox yaxşı oldu. Axtarılsa, siz qafqazlılar hamınız bir-birinizə qohumsunuz. Vaxtınız olanda bizə buyurun, cənab polkovnik, Sizi Qafqaz çayına qonaq edərik.

- Cənab general, icazə versəydiniz mən də Sizi keçmiş dostunuzun qızı Nigar xanımın bişirdiyi Qafqaz plovuna dəvət edərdim...

- Böyük məmuniyyətlə...

Əliağa Şıxlinski Uzaq Şərqdəki xidmət illərini, Çinə səfərini, Rus-Yapon və Birinci Dünya Müharibəsindəki iştirakını, Azərbaycanda xidmətini, Nəriman Nərimanov, general Səməd bəy Mehmandarov, Məmməd bəy Sulkeviç, Həbib bəy Səlimov, Mixail Frunze, Əbdülhəmid bəy Qayta başı kimi dövlət xadimi və məşhur sərkərdələrlə görüşlərini xatırlayıb, titrək qələmi ilə xırdaca qeydlər edirdi.

O gündən unudulmuş qoca generala fərdi təqaüd kəsildi. Həkimlər həyəcanlanmamağı tapşırırdılarsa da, bu, mümkün olmurdu. Daim ön xətlərdə, müharibə meydanlarında döyüş əməliyyatlarının mahir sərkərdəsi həyəcənsiz danışa bilmirdi.

1943-cü ilin aprelində kitabın son səhifələrini diktə edən general vətəndaşlıq borcunu xatırlayaraq deyirdi: "İçərisindən çıxdığım xalqıma və onun özü üçün seçmiş olduğu hökumətə həmişə sədaqətlə xidmət etmişəm, edirəm və edəcəyəm".

Bütün varlığı ib xalqını sonsuz ehtiramla sevən generala nə kitabının çıxmasını, nə də xalqımızın cahanşümül qələbəsini görmək qismət oldu. Gələcək nəsillərə onun böyük bir əmanəti qaldı. İbrətəməz həyat yolunu, hərbi xidmətini ayna kimi göstərən məşhur "Xatirələrim" kitabı ölümündən bir il sonra işıq üzünə

gördü. Topçu hissələri ilə tankların açıq üsulu kimi ağıllı təklifləri düşməni məhv etməkdə döyüşçülərimizin köməyinə gəldi.

Dövlət mükafatı laureatı, hərbi elmlər doktoru, artilneriya taktikası professoru Yevqeniy Zaxaroviç Barsukov kitaba yazdığı müqəddimədə bunu bir daha təsdiq edirdi:

"Qızıl Ordunun artilneriyası özünün möhtəşəm qüvvəsini yaradarkən təkcə bu günün nailiyyətlərindən istifadə etməmiş, təkcə gələcəyə baxmamış, eyni zamanda keçmişdən bütün faydalı və lazım olanları da götürmüşdü. O, köhnə rus ordusunda olan ən yaxşı döyüş ənənələrini mənimsəmişdir.

Döyüş ənənələri və köhnə rus artilneriyasında yaxşı nə varsa, hamısı general-leytenant Əliağa Şıxlinski ilə əlaqədardır".

1944-cü ildə isə professor respublika Elmlər Akademiyasına göndərdiyi məktubda yazırdı:

"Hörmətli yoldaş Hüseynov! Əliağa Şıxlinskiyə kitabından altı nüsxə göndərdiyiniz üçün səmimi qəlbdən təşəkkür edirəm. Həmin kitabları marşal Voronova, Yakovleva, Proçkoya, Xoxlov və Samsonov yoldaşlara vermişəm.

Bundan əlavə, əgər mümkünsə, SSRİ EA Tarix İnstitutunun direktoru, akademik Qrekova, bizim şanlı Qızıl Ordunun komandanlığının Əliağa Şıxlinskiyə "Xatirələrim" kitabı ilə maraqlanan bəzi üzvlərinə verməkdən ötrü daha altı nüsxə göndərməyinizi sizdən xahiş edirəm".

GENERAL ƏLİAĞA ŞIXLİNSKİNİN MÜDRİK FİKİRLƏRİNDƏN

- Adi bir insan özünü dahi hesab edərsə, demək o, ən küt bir adamdır.
- İnsan nə mələkdir, nə də heyvan; ancaq özünü məhk hesab edəndə, heyvan vəziyyətinə düşür.

* * *

1920-ci ildə iyirmi səkkiz aprel çevirilişinin səhəri həbs olunan general Əliağa Şıxlinskiyə bolşevik çəkisti belə bir sual vermiş:

- Hansı siyasi partiyanın və ya inqilabın mənafeyini müdafiə edirsiniz? General Əliağa Şıxlinskiyə cavabı:

- Hər bir inqilaba əks-inqilab kimi yanaşıram, heç vaxt belə şeylərə qoşulmamışam, qoşulmazdım da...

* * *

1918-ci ildə general Əliağa Şıxlinski Gəncədə yeni yaratdığı Əlahiddə Azərbaycan Korpusunun əsgərləri qarşısında çıxış edərək demişdir:

- Azərbaycanlılar birdəfəlik bilməlidirlər ki, doğma ordu əsla tənəlxana deyil və onun mövcudluğu hər hansı bir azərbaycanlının maddi rifahını daha da yaxşılaşdırmaq üçün yaranmayıb. Ordu xalqın istinadgahıdır - bura xalqın bəyqətli oğulları gəlməlidir.

* * *

İyirminci ilin aprel çevrlişi günlərində Müsavat hökumətinin Daxili İşlər nazirinin müavini Şəfi bəy Rüstəmbəyov Əliağa Şıxlinskidən soruşmuşdur:

- Hə, cənab general, qaçmırsınız mı?
- Öz vətənimdən niyə qaçım ki?
- Sizi öldürərlər.

Ağır təbiətli general təmkinini pozmadan cavab vermişdir:

- Gələnlər ağıllı adam olsalar, mənə öldürməzlər, çünki mən onların işlərinə yararam. Axmaqlardan isə, heç yerdə canını qurtara bilməzsən. Buna görə də, vətənimin adama ehtiyacı olduğu bir zamanda, mən onu qoyub heç yerə getməərəm.

* * *

1880-cı ildə Tiflis kadet korpusunda təhsil alan kursant Əliağa Şıxlinski bir gün dostları ilə şəhərə gəzməyə çıxır. Kursantlar güclərini sınamaq üçün güc tərəzisinə yaxınlaşırlar. Hamı bir-bir öz gücünü göstərir. Əliağaya da təklif edirlər. O, deyir ki, gəlsəniz mən bunu divardan tamam qopardam (O vaxtlar güc sınaq tərəzi yumruqla vurulmurdu. Divara bərkidilirdi, güc sınaqçılar onu özlərinə tərəf dartırdı).

Yoldaşları deyir:

- Əliağa, zərəfat eləmə, altıya, yeddiyə qədər çəkə bilsən qalibsən.

Tərəziçi:

- Bala, əvvəl çək, sonra öyün, - deyib ona kinayə ilə baxır.

Əliağa var qüvvəsi ilə elə çəkir ki, güc sınaqçılar tərəzi divardan yerli-dibli qopur.

Tərəziçi:

- Bala, - deyir, sən doğrudan da güclü imişsən, bu güclə öyünməyə haqqın var. Beşə qədər çəkənə altı manat düşür. Sən isə onu yerli-dibli qopardım. Al, mükafatın on manatdır.

Əliağa:

- Mənə on manat lazım deyil. Mən istədim biləsiniz ki, tərəzinizi dibindən çıxardan oğullar da var - deyər cavab verir.

MƏXFİ: DANIŞAN SƏNƏDLƏR

AZƏRBAYCAN KÖRPUSU KOMANDİRİNİN MƏLUMATI

№ 67 13 dekabr 1918-ci il, Gəncə şəhəri

Azərbaycanın müstəqil respublika elan edilməsi mənə may ayının 27-də qəzətlərdən aydın oldu.

Mən mayın 28-də yeni dövlətin hər b nazirliyinin layihəsini artıq hazırlamışdım; layihə arxasında izahedici qeyd olan müfəssəl sxem əlavə edilmişdi.

Bu layihədə, ümumi şəkildə aşağıdakılar deyilirdi:

I. Hərb nazirliyinin idarə və müəssisələri ordunun təşkilat, tədris, tərbiyə və təminatı üçün heç bir şeyi əsirgəməməlidir.

Aşağıdakıların təşkil edilməsi zəruridir:

- 1) nazirliyin dəftərxanası;
- 2) Ali Baş Qərargahın idarəsi (elə özü də baş qərargah);
- 3) İntendantlıq;
- 4) Artilleriya idarəsi;
- 5) Qoşunların yerlədirilməsi təminatı üzrə şöbə ilə hərbi texniki idarə;
- 6) Məhkəmə və sanitar qüvvələri və sairə.

Bundan başqa hərbi naziri - əgər o mülki şəxsdirsə - onda o özünün yanında səlahiyyətli şəxslərin çox kiçik sayından hərbi şura yaratmalı və qoşunların təlim və tərbiyəsinə bilavasitə nəzarət etmək üçün köməkçi təyin etməlidir. Artıq məsul vəzifələrə mənə şəxsən tanış olan şəxslər təyin edilmişlər. Yeri gəlmişkən, dəftərxana rəisi vəzifəsinə Koll dəvət edilmiş və o da tam razılıq vermişdir. Rus hərbi nazirliyinin dəftərxanasında uzun müddət xidmət etmiş və bu müəssisənin iş fəaliyyəti ilə əlaqəli olan Genşelman müşavir vəzifəsinə təyin edilmişdir.

II. Şöbə rəislərinin hamısı çox yüksək maaş alan əlahiddə korpusun iri qərargahları və idarələri ləğv edilsin və hərbi nazirliyinin idarə və müəssisələrinin qurulmasında həmin rütbəli şəxslərdən istifadə edilsin.

Diviziyalar bilavasitə hərbi nazirinə və ya onun köməkçisinə təbə edilsin. Gözəl təlim və tərbiyə almış, Mancuriyada müvəffəqiyyətlə döyüşən, yüksək döyüş qabiliyyətli Yapon ordusunun korpus təşkilatı haqqında təsəvvürü belə yox idi.

Bundan başqa heç bir hərbi-dairə idarəsi nəzərdə tutulmurdu.

Hərb nazirliyinin idarə və müəssisələri öz növbələrində gənc və son dərəcə kiçik olan dövlətin vasitələri və onun qoşunlarının sayına müvafiq olaraq-ziyalı qüvvələrə artıq dərəcədə qənaətlə yanaşmağı təşkil etməlidirlər.

III. Bu əsas layihə ilə yanaşı olaraq mən başqa ehtimalı da nəzərdə tuturdum:

1) hərbi naziri (onda bu vəzifəyə mülki şəxs təyin edilmişdi) onun korpus komandirinə verəcəyi tapşırıqlar müqabilində özünün şəxsi yazışması üçün çox az sayda yavərlər və karguzarlar ştatı alır.

2) Əlahiddə korpus idarəsi demək olar ki, qalır, gənclərin hərbi qulluğa səfərbərliyi və qoşunların yerləşməsinin təminatı üzrə olan orqanlarla tamamlanır.

3) Korpus komandiri hökumətin müzakirə etdiyi hərbi məsələlərin hamısında nazir ilə bərabər səs hüququna malikdir.

IV. Birinci layihə (qismən və 2-ci ehtimal şübhəsiz olaraq aşağıdakı faydaları verə bilər);

1) Bizdə həddən artıq az olan, zabıt və hərbi məmurların xüsusilə Ali Baş Qərargahın zabıtlərinin və hərbi mühəndislərin-ziyalı qüvvələrin qənaət edilməsi;

2) Çoxlu pul qənaəti;

3) İdarənin bəsitləşməsi, belə ki, müasir şəraitdə qətiyyətlə lazım olmayan bir instansiya azalacaqdır.

V. Hökumət Gəncə şəhərinə köçən kimi (iyun ayının əvvəlində) mənim layihəm hərbi nazirliyi müəssisələrinin müfəssəl sxemi şəklində Nazirlər Sovetinin sədrinə təqdim edilmişdir.

Ehtimal edilirdi ki, hökumətə tam məlumatı, yəqin ki, Nazirlər Sovetinin müvafiq iclasına dəvət ediləcək korpus komandiri şəxsən özü təqdim edəcək. Lakin mən heç bir yerə dəvət edilməmişəm və layihə haqqında heç bir xəbərdarlıq almamışam. Güman edirəm ki, layihə heç müzakirə edilməmişdir, çünki Bakı quberniyasının bolşeviklərdən təmizlənməsi və bunun üçün lazım olan xarici kömək ilə əlaqədar olaraq yaranmış xüsusi şəraitə görə hökumət hərbi naziri təyin etməkdən imtina etmişdir.

Mən bu sadə məsələnin üstündə ona görə çox dayanıram ki, mən çox zəif olduğuma görə bizim hamımızın həyəcanına səbəb olan mövzu haqqında qəti danışa bilmirəm və şəxsən məlumat vermək imkanından məhrumam.

VI. Bizdə hərbi nazirliyin yaradılması və yuxarıda göstərdiyim prinsiplərin siz cənab zat-ali bəyənəcəyinə tam əmin olaraq aşağıdakı vəsatətləri edirəm:

1) Azərbaycanın korpus qərargahı dərhal ləğv edilsin;

2) Onun şəxsi heyətindən qalan və onun təşkili üçün dəvət olunmuş şəxslərdən hərbi nazirliyin idarə və müəssisələrinin yaradılmasında istifadə edilsin.

General-leytenant Əliağa Şıxlinski

* * *

VAHİD TÜRK TERMINOLOGİYASI ÜZRƏ NƏTİCƏ

Türk xalqları üçün hərbi terminologiyanın birləşdirilməsi, aşağıdakı iki əsasla görə əhəmiyyətli sayıla bilər:

1) Hərbi terminologiyada müxtəlif fikir ayrılığı nə qədər az olarsa, ordu üçün o qədər yaxşıdır.

2) Terminologiyanın birləşdirilməsi türk dilinə daxil olmuş xarici sözlərin hamısının da olmasa, çoxunun (əsas etibarilə ərəb və fars sözlərinin) əvəz edilməsi üçün lazım olan miqdarda əsl türk sözlərini toplamaq imkanını verə bilər. Xarici sözlərin axını, bu və ya digər dərəcədə unudulmuş, ya da ki, türk mənşəli müxtəlif xalqların saymadıqları ana sözlərinin ədəbi türk dilindən "qovub", çıxarmışlar.

Bir çox əsl türk sözləri var ki, onlar Azərbaycanda çox geniş işləndiyi halda, Tatarstanda, Özbəkistanda və sairədə işlənmiş və əksinə, o respublikalarda işlənməyən sözlər Azərbaycanda işlənmişdir.

Vahid türk hərbi terminologiyasının praktiki olaraq həyata keçirilməsi üçün aşağıdakıları etmək olar:

1. Marağı olan respublikaların nümayəndələrindən ibarət komissiya təşkil etmək. Komissiyaya rus və türk dillərinin (öz xalqlarının ləhcəsini) mükəmməl bilən və hərbi işlə əsaslı surətdə tanış olan şəxslər daxil olmalıdır.

Komissiyanın yeri Bakı şəhərində müəyyən edilməlidir, çünki şəhər həm coğrafi mövqeyinə görə uyğun gəlir, həm də orada komissiyanın kooptasiya edə bilən, türk dilini yaxşı bilən şəxslər çoxdu. Komissiyanın tərkibinə daxil edilmiş şəxslərin sayı az olmalıdır.

2. Terminoloji lüğətin tərtib edilməsi üçün komissiya Orduda qəbul edilmiş terminlər məcmuəsini vermək lazımdır. Məcmuə təcili surətdə Moskvada hazırlanmalıdır. Məcmuəyə köhnə hərbi terminlər (avanqard, aryerqard, zastava və s.) kimi tarixi əhəmiyyəti olan və bugünkü gündə də öz əhəmiyyətini itirməmiş köhnə hərbi məcmuələrdə saxlanmış sözləri də daxil etmək lazımdır.

3. Komissiya öz işində həddən artıq ehtiyatlı olmalıdır, heç bir dilə üstünlük verməməlidir ki, heç bir şübhə, narazılıq yaranmasın.

Xalqların siyasi həyatında dil çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Bunu Fridrix Engelnin aşağıdakı sözlərlə çox əla ifadə etmişdir: "Dövlətlərin təbii sərhədləri Dil və simpatiyalar ilə müəyyən edilir".

Komissiya bütün türk xalqları üçün absolyut vahid terminlərin yaranmasına çalışmalıdırlar.

Əgər onlardan hər biri, digərindən xarici sözləri və ya boş söz yerlərini əvəz etmək üçün əsil türk sözü qəbul edərsə - bu əsas hal kimi qəbul edilməməlidir - və yaxud öz sözünün əvəzinə daha münasib əsil türk sözü seçərsə bu kifayətdir. Bu hallar vacib deyildirlər, söz seçmək, səs çoxluğundan asılı olmayaraq, könüllüdür.

Azərbaycan Hərbi Redaksiya Nəşriyyat Komitəsinin və Azərbaycan SSR-nin Maarif Xalq Komissarlığının elmi-terminoloji Komissiyasının təqdir etmiş, mənim tərtib etdiyim "Qısa hərbi lüğət" türk hərbi terminologiyasının birləşdirilməsi komissiyasının işi üçün kifayət qədər material verə bilər.

**AZƏRBAYCAN REDAKSIYA-NƏŞRİYYAT
KOMİSSİYASININ SƏDRİ
Əliağa Şıxlinski 2 iyun 1925-ci il**

Əlahiddə Azərbaycan Korpusunun komandiri general-leytenant Əliağa Şıxlinski Hərbi nazirin müavini təyin edilməsi haqqında Səməd bəy Sadıq bəy Mehmandarovun Fətəli xan Xoyskiyə

Təqrir

№ 799, Gəncə

Gəncə 25 noyabr 1918-ci il

Müsəlman hərbiçiləri arasında ziyalı zümrənin kasadlığını nəzərə alaraq general-leytenant Əliağa Şıxlınskinin təqirini təqdim etməklə, mən, onun Hərbi nazirin müavini təyin edilməsi barədə vəsatət verirəm. Bu vəsatət bir də o mülahizədən doğur ki, mənə yaxın zamanlarda müxtəlif hissə, idarə və anbarları yoxlamaq üçün tez-tez getməli olacağam, buna görə də Yelizavetpolda (Gəncədə - Ş. N) müavininin olması zəruridir. Bundan başqa, general Əliağa Şıxlınskiyə mən bütün texniki və hərbi tədris müəssisələrinə rəhbərliyi həvalə etmək fikrindəyəm.

Tam artilleriya generalı:

Səməd bəy Mehmandarov

Baş Qərargahın rəisi, polkovnik:

Həbib bəy Səlimov

Azərbaycan Redaksiya - Nəşriyyat Komissarlığının sədri Əliağa Şıxlınskiyə

***NKP YANINDA ELMİ TÜRK
TERMINOLOGİYASININ TƏRTİB
EDİLMƏSİ KOMİSSİYASI
20 AVQUST 1925-Cİ İL***

Sizin 2 iyun 1925-ci il sorğunuza cavab olaraq Elmi-Türk Terminologiyasının Komissiyası bildirir ki, SSRİ -də vahid terminologiyamı tərtib edilməsi siyasi məsələ olduğu üçün, bu məsələyə dair Komissiyanın fikir söyləməyə hüququ yoxdur. Yalnız onu əlavə edə bilərik ki, Komissiyanın razılığı ilə Əliağa Şıxlinski ASSR üçün üç min sözdən ibarət olan Hərbi Lüğət tərtib edilmişdir, lakin o hələ çapdan çıxmamışdır.

Komissiyanın sədri - imza

Katib - imza Əsli ilə düzdür: Az. M. İ.K. - nin iş icraçısı - imza və tanış olub: Əliağa Şıxlinski.⁶

Çox hörmətli və əziz Əliağa!

Mən bu gün keçmiş rus ordusunda öz xidmət yoldaşım və dostum kimi tam artilleriya generalı Səməd bəy Mehmandarova məktub yazmışam. Əliağa, eyni

⁶ General Əliağa Şıxlınskinin tərtib etdiyi 280 səhifəlik "Rusca - Türkçə qısa hərbi lüğət" əsəri 1926-cı ildə "Azərbaycan Hərb redaksiyası" tərəfindən Bakıda nəşr olundu. Həmin əsərə görə Əliağa Şıxlinski SSRİ Hərbi İnqilab Şurasının 23 fevral 1928-ci il tarixli qərarı ilə Fəxri Fərmanla təltib edilmişdir. Ş.N.

duyğularla sizədə, məktub yazıram. Habelə mənə Azərbaycan Cümhuriyyəti qoşunlarında hər hansı bir vəzifə verilməsi xahişi ilə müraciət edirəm. Mən könüllü ağ qvardiya Ordusunda Kazak briqadası komandiri kimi kiçik bir vəzifə tuturdum. Sonra qısa müddətdə Kuban ordusu qərargahı yanında tapşırıq generalı oldum.

Ailəmin yaşayışını təmin edə bilməkdən ötrü istənilən vəzifəyə qane olacağam. Siz məni tanıyırsınız. Mən istənilən vəzifədə Azərbaycan Cümhuriyyətinə faydalı olacağam. Xidməti /hərbi/ sədaqət andı içməyə hazırım. Arvadım və uşaqlarım - qızlarım Vera və Nadejda Sizə, Əliağa və Nigar xanıma səmimi salamlarını göndərilər.

*Sizə səmimi sədaqət və səmimi hörmətlə
V.İrmanovlar ailəsi.*

31 mart 1918-ci il Kutaisi səhəri⁷

1914-cü il sentyabrın 8-də General-mayor Əliağa Şıxlinskiyin Baş Artilleriya idarəsinə ərizəndən:

"Uçan aparatlarla mübarizədən ötrü, ordumuzu xüsusi səhra topları ilə təchizin təxirəsalınmaz zəruriliyi məni əlbəəl, uçan aparatlara atəş açmaq üçün 3 düyməli toplarla silahlanmış 4 top avtomobil batareyasının yaradılması barədə vəsədət qaldırmağa sövq edir. Deyilən batareyanın formalaşdırılmasının və ona komandanlığın qvardiya ştabs - kapitanı Tarnovskiyyə həvab olunmasını vacib sayıram. Zira, əvvəla, təklif olunan toplar Putilov zavodunda ştabs-kapitan Tarnovskinin niyyətinə görə və nəzarəti altında hazırlanır və zabitlərdən heç biri təklif olunan topla hal-hazırkı vaxtda qvardiya ştabs-kapitanı Tarnovski qədər tanış ola bilməz. Və sonras, həmin batareyaya komandanlıq ona, döyüş təcrübəsi əsasında öz sistemini gələcək təkmilləşdirmə üçün çoxlu qiymətli məlumat gətirər..."⁸

General Əliağa Şıxlinski Avropaya oxumağa gedən azərbaycanlı tələbələr haqqında deyir:

"Üç ildir tələbələr Darülfünunsuz qalmışdır. Amerikaya tələbə göndərilir. Qərbə qoşulub müasir həyata hazır qayıtmalı. Qərbə yüksək idealla getməli. Avropa və Amerikaya gedənlər bilməlidirlər ki, niyə və nə üçün gedir. Rusiyada təhsil alanlar milli həyatla yaşamaladırlar. İlyaslar - İlya, Məhəmmədlər - Mişa,

⁷ İrmanov Vladimir Aleksandroviç - (18.10.1852 - 27.04.1931) tam artilleriya generalı. Port-Artur və Birinci Dünya Müharibəsində Əliağa Şıxlinski və Səməd bəy Mehmandarovla çiyin-çiyinə döyüşlər aparmışdır. Oktyabr inqilabından sonra ağqvardiyaçıların könüllü ordusunda birinci Qafqaz-kazak korpusunun komandanı olmuşdur. Ağ qvardiyaçıların məğlubiyyətindən sonra Yuqoslaviyaya mühacirətə getmiş 1931-ci ildə Novi-sad şəhərində vəfat etmişdir. - Ş.N.

⁸ Sənəd 2003-cü ildə (dekabr ayı) Moskvada çıxan, "Texnika i voorujenie" jurnalından götürülüb. Jurnalda "Rus zenit artilleriyasının yenilikçisi" adlı məqalə və general Əliağa Şıxlinskiyin foto-şəkli də verilmişdir. Ş. N.

Vəlilər - Vasya və Vladimir olmamalıdır. Onlar Vətənə yüksək idealla, milli hisslərlə ziyalı kimi qayıtmalıdır".

"AZƏRBAYCAN" QƏZETİ, 1919-CUİL, 24 YANVAR

ƏLİAĞA ŞIXLİNSKIYƏ VERİLMİŞ VƏSİQƏ

31 iyul 1920-ci il.

Bu vəsiqəni təqdim edən Əliağa Şıxlinski yoldaş Azərbaycan İnkilabi Komitəsi tərəfindən gələcəkdə döyüş cəbhəsinə yola düşmək üçün Moskvaya - RSFSR İnkilabi Hərbi Şurasının sərəncamına göndərilir.

Bütün hərbi və mülki idarələr, ayrı-ayrı şəxslər yol boyu Əliağa Şıxlinski yoldaşa mənzil başına maneəsiz çatmağa və ona qanuni kömək göstərməyə çağırılır.

Əliağa Şıxlinski yoldaşda olan əşyalar və ərzaq məhsulları müsadirə və rekvizisiya oluna bilməz.

Xalq Xarici İşlər Komissarı

N Nərimanov

İdarə işlər naziri

İmza

Qafqaz cəbhəsi Qoşunlarının Baş Komandanı vəzifəsini icra edən general Y. V. Lebedinskiyə

Raport

İndiki zamanda geyim formasının dəyişdirilməsi, o cümlədən, mövcud çiyin paqonların klapanlarla (petlisa-Ş. N.) əvəzlənməsi ordumuza yeni zərbə vurur və hardasa azacıq qalan milli ruhun daha da aşağı düşməsinə aparıb çıxarar.

Yenidən formalaşdırılan Müsəlman Korpusu üçün ləğv fəlakətli rol oynaya bilər. Buna görə də Müsəlman Korpusundan ötrü geyim formasının təsdiqi haqqında təkidlə xahiş edirəm.

Ümumi cizgilərlə bu forma belə layihələndirilmişdir:

- Baş geyimi-papaq; kokarda əvəzinə - beş guşəli ulduz;
- Çərkəzi paltar və başlıq;
- Ərəb əlifbası ilə "Müsəlman" şifrlı və hərbi hissənin nömrəsi olan çiyin

paqonları.

Geyim formasının ətraflı təsviri əlavə təqdim olunacaqdır.

Müsəlman Korpusunun Komandiri

general-leytenant Əliağa Şıxlinski⁹
9 fevral 1918-ci il

TAM ARTİLLERİYA GENERALI ƏLİAĞA ŞIXLİNSKİYƏ

Telegram

Gəncədən

Hərbiyyə naziri Səməd bəy Mehmandarovun və şəxsən öz adımdan tam artilleriya generalı rütbəsi ilə təltif olduğunuza görə sizi ürəkdən təbrik edirik.

General-mayor

Həbib bəy Səlimov¹⁰

QAZAX GENERAL-QUBERNATORU HÖRMƏTLİ CƏNAB, ƏMİRXAN¹¹

№ 179

12 fevral 1920-ci il

Bakı şəhəri

Qəzetlərdə məzmunu təxminən aşağıdakı mövzuda olan yazılar peyda olub:

“Qazaxdan təxribat xarakterli xəbərlər gəlir ki, guya General Əliağa Şıxlinski, Daxili İşlər Naziri Məmməd həsən Hacınski, doktor Qarabəy Qarabəyov və Qarabağ General- qubernatoru (Xosrov bəy Sultanov - Ş.N) hakimiyyəti ələ almaq niyyətilə hərbi çevriliş eləməyə hazırlaşırlar”.

Aparılan sorğulardan məlum olur ki, siz bu barədə Ömər Faiq Əfəndiyə (Nemanzadə Ş.N) və parlamentin üzvü Mustafa bəy Vəkilova demisiniz.

Siz bilirsiniz ki, yüksək vəzifədə olan hərbcinin sui-qəsdə iştirak etməsi necə böyük bir cinayətdir.

⁹ Bu zaman Azərbaycan Hərbiyyə nazirliyi yaranmışdır. 1918-ci il noyabrın birində Hərnə Nazirlik, noyabrın 15-də isə Ümumi Qərargah, 1919-cu ilin mart ayında Baş Qərargahın Baş İdarəsi təşkil edildi – Ş.N.

¹⁰ Bu tarixsiz teleqram fonda (F. 2898, iş. 2,11, səh. 221-də) əlyazması halındadır. Əliağa Şıxlinski bu ali rütbəyə 28 iyul 1919-cu ildə Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin 339 sayılı əmriylə təltif olunmuşdur. Ş.N.

¹¹ Əmirxan Cahangir xan oğlu Xoyski (1888-1954) 1919-cu il oktyabrın 13-dən 1920-ci il aprelin 27-dək Qazaxda Qubernator olub. Xarici İşlər Naziri Fətəli xan Xoyskinin qardaşı oğlu idi. Bolşevik-daşnaq təzyiqindən iyun ayından bacısı Sarabəyimlə Türkiyəyə qaçdı. 1954-cü ildə İstanbul şəhərində vəfat etmişdir. Məktub-teleqram elə bir vaxtda yazılmışdır ki yerli bolşeviklər və Rusiyadan gələn təxribatçılar həm Milli orduda, həm də yüksək rütbəli ziyalılar arasında şaiyə yayıb onlarda Azərbaycan Hökumətinə qarşı inamsızlıq yaradırdılar. Daha doğrusu hökumət orqanlarının və şəxsiyyətləri biribirinə vuruşdurmaq məqsədi güdürdülər. Məktubun surəti Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin arxivində (iş. № 4344, səh.137) saxlanılır Ş.N.

Yalnız birçə dəfə mənə Sizi görmək nəsb olub. Mən inanıram ki, ciddi səbəb olmadan Siz məni günahlandırarsınız: görünür siz, özünüz inandığınız adamdan bu barədə eşitmisiniz.

Xahiş edirəm, tezliklə mənə bu ağ yalanı Sizə çatdıran adamın kim olduğunu bildirəsiniz ki, bu bədxah şər kələfəni açaraq günahkarı məsuliyyətə cəlb edə bilim.

Sizə hörmət edən: Əliağa Şıxlinski.

VAXTİLƏ GENERAL ƏLİAĞA ŞIXLİNSKİNİN KURSANTI OLMUŞ, MƏRHUM GENERAL-MAYOR AKİM ABBASOVUN (1911-1992) XATİRƏ ÇIXIŞI:

- Ömrümün qırx ildən çoxu Ordu sıralarında keçib. Bir zabit kimi yetişməyimdə 30-cu illərin hərbiçi gəncləri məşhur generallarımız Əliağa Şıxlinskiyə, Səməd bəy Mehmandarova borcluyam. Bakıda yerləşən Serqo Orcenikidze adına Zaqafqaziya hərbi hazırlıq məktəbində general Əliağa Şıxlinski bizə artilleriya taktikasından dərs deyirdi. O, dərslərdə ciddi və tələbkar idi. Biz gənclərə atalıq qayğısı ilə təlim - tərbiyə verir, yaxşı bilik almağımıza səy edirdi.

Bu gün fəxrli deyə bilərəm ki, Əliağa Şıxlinski vaxtilə dərs dediyi kursantlar sonralar Böyük Vətən müharibəsi illərində mərdliklə vuruşaraq xalqın sevimli qəhrəmanları olublar. Bu qəbildən mən iki dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı tank qoşunları general-mayoru Həzi Aslanovun, iki Sovet İttifaqı Qəhrəmanı polkovnik Həbibulla Hüseynovun, polkovnik Aslan Vəzirovun və başqa şöhrətli oğullarımızın adını çəkə bilərəm.

General Əliağa Şıxlinski 50 ildən çox ordudakı xidməti və hərbi-elmi pedoqoji fəaliyyəti ilə xalqımızın adını ucaltmışdır. Bu gün biz xalqımızın sevimli oğlu ilə fəxr edirik. Şəxsən mənim üçün iki qat sevincdir. Əziz generalımızın, sevimli müəllimimizin xatirəsini əbədləşdirdiyi üçün qədirbilən Azərbaycan xalqına minnətdaram.

"QÜDRƏTLİ FİLOSOF, GÖZƏL İNSAN" məqaləsindən: ... O vaxtkı qaydaya görə Akademiyanın bütün institutlarının kadr məsələlərinin tam həlli axırıncı olaraq prezidentin birinci müavini kimi Heydər Hüseynovdan keçirdi. Onun köməkçisi məqsədimi bildikdən sonra səhəri gün qəbuldan bir saat qabaq gəlməyimi məsləhət gördü və söz verdi ki, onun yanına buraxmağa çalışacaq. Köməkçi qadın öz sözüə əməl edərək səhəri gün Heydər Hüseynovdan icazə alıb məni qəbul vaxtından bir saat qabaq içəri buraxdı. Heydər Hüseynovdan başqa kabinetdə mərhum yazığımız Mehdi Hüseyn də əyləşmişdi. Onlar çox səmimi söhbət edirdilər. Salam verdikdən sonra heç bir söz demədən ərizəni təqdim etdim. Ərizəni makinada yazdırmışdım. Heydər müəllim ərizəni diqqətlə oxudu və mənə əyləşməyi təklif etdi. Stul çəkib əyləşdim. O, birdən gülümsəyərək mənə

müraciətlə dedi: "Əgər əsl tarixçi olmaq istəyirsənsə, söhbətə qulaq as, sonra sənın xahişinə baxarıq".

Onlar Azərbaycanın məşhur generalı Əliğa Şıxlinski haqda söhbət edirdilər. Birdən Heydər Hüseynov qəflətən məndən soruşdu ki, Əliğa Şıxlinski tanıyırsanmı? O, kim olub? Xatirələrini oxuyubsanmı? Mən cavab verməkdə çox tələsdim və dedim ki, xatirələrini oxumamışam, ancaq eşitməşəm ki, çox yaxşı topatan olub. Onlar hər ikisi, xüsusən, H. Hüseynov qəhqəhə ilə gülərək, "Onun yaxşı top atan olduğunu kimdən eşitməsin?" - deyərək soruşdu. Mən qulaqlarımın ucuna kimi qızardım. Hiss elədim ki, yersiz danışmışam.

Heydər Hüseynov general-leytenant Əliğa Şıxlinski ilə görüşlərindən çox fərəhlə danışdı. O, dedi ki, general Şıxlinskiyin yaşının 80-ə yaxınlaşmasına baxmayaraq, 1942-ci ildən onun yanına gedib, hərbi vətənpərvərlik işini gənclər arasında yaxşı təbliğ etmək üçün xatirələrini yazmasını xahiş etdim. General gözünün çox zəif görməsinə və qulağının ağır eşitməsinə baxmayaraq mənim xahişimi yerə salmadı. Həqiqətdə onun yazdığı xatirələri biz müharibə illərində həm Azərbaycan, həm də rus dillərində çap etdirdik və bu çox yaxşı səmərə verirdi.

Heydər Hüseynov general Şıxlinskiyin həyat yoldaşı Nigar xanım haqqında danışaraq göstərir ki, yaxşı savadlı və Şıxlinskiyin dediyinə görə çox mehriban bir qadın olub. Birinci Dünya Müharibəsi illərində şəfqət bacısı kimi yaralı döyüşçülərin müalicə edilməsində yorulmaz fəaliyyət göstərmiş. Bu zaman Mehdi Hüseyn dilləndi: "Professor, mən təəccüb edirəm, necə olub ki, yaxşı ziyalı ailəsində böyüyən və şəxsiyyətə gözəl olan belə cavan qız 50 yaşlı generala ərə getməyə razı olub". Heydər Hüseynov bir az duruxub cavab verdi: "Məsələ elə deyil, əvvəla, Şıxlinski evləndən zaman 50 yox, 44 yaşında olub, ikincisi isə general Şıxlinski Nigar xanımın ikinci ərəli olub, onun birinci ərəli¹² vəfat etdikdən sonra dul qadın kimi Şıxlinskiyə ərə gedib". M. Hüseyn onunla razılaşıdı, daha bir söz demədi.

H. Hüseynov sözünə davam edərək dedi ki, Şıxlinskiyə başqa köhnə rus ordusunda general-leytenantlar Səməd bəy Mehmandarov, Hüseyn xan Naxçıvanskiyin də xidməti böyükdür. Lakin xalqımız onları yaxşı tanımır. Müharibə illərində onun Əliğa Şıxlinski haqqında qəzet və jurnallarda xeyli yazıları çap olunmuşdur, ancaq bu çox azdır. Onlar haqqında siz yazıqlar də gərək öz sözünüzü deyəsiniz, bədi ədəbiyyatda onları işıqlandırarsınız, bu çox vacib və əhəmiyyətlidir. Mərhum Mehdi Hüseyn gülümsəyərək cavab verdi ki, işıqlandırmaya işıqlandırırıq, ancaq qorxuram sonra keçmiş idealizə etdiyimiz üçün bizi partiya məsuliyyətinə cəlb edəsiniz.

Heydər Hüseynov xeyli durxdı, sonra dedi ki, sən müəyyən dərəcədə haqlısan, təəssüf ki, bizimlə qonşu xalqlara nisbətən bu sahədə biz çox məhdud

¹² Nigar xanımın birinci ərəli milliyətə acar olan Dərviş bəy Məmmədbəy oğlu Palavandov idi. Dini müsəlman idi. (- Ş. N.)

hərəkət edirik. Ancaq əminəm ki, vaxt gələcək, bu məhdudiyət aradan götürələcəkdir.

Bununla da onların söhbəti qurtardı. Mehdi Hüseyn durub getmək istəyirdi ki, Hüseynov gül-gülə dedi: "Mehdi müəllim, tələsmə, qoy bu yaxşı top atan yoldaşın ərizəsinə də baxaq, sonra gedərsən". Sonra məndən zaçot kitabçamı istədi və tələsmədən onu vərəqləyib qiymətlərimi nəzərdən keçirərək üzümə baxıb: "Sən lap yaxşı oxuyansan ki", - dedi. M. Hüseyn söhbətə qarışdı: "Professor yəqin yaxşı oxuyur ki, Sizin yanınıza gəlib, pis oxusa, çətin ki, cürət edə bilərdi".

*Talıb Əliyev,
Mərkəzi Müəllimləri Təkmilləşdirmə
İnstitutunun baş müəllimi.*

"DİLİN SAHİBİ XALQDIR" MƏQALƏSİNDƏN:

... Bu yaxınlarda Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Əlyazmaları İnstitutunda xalqımızın fəxri, böyük hərbi sərkərdə Əliağa Şıxlinskiyin 1940-cı ildə çapdan çıxmış "Azərbaycan rusca lüğət" (Heydər Hüseynovun redaktəsi ilə) haqqında yazdığı rəyin əlyazmasına rast gəldim. Həmin materialdan faydalanmaqla bərabər, müəllifin Azərbaycan xalq dilinin sirlərinə nə qədər dərinədən bələd olduğuna heyran qaldım. Dilimizin necə də gözəl, necə də mənalı sözləri varmış. General Azərbaycan dili barədə, onun lüğət tərkibinin zənginliyi barədə çox maraqlı fikirlər söyləməklə yanaşı, lüğətin tərtibçilərinin bir sıra sözlərin məna çalarlarını nəzərə almaqda, nəticədə onların rusçaya da düzgün tərcümə etməkdə təqsirləndirmişdir.

Bizim indiki hərbi mütəxəssislərimizə, hərbi sərkərdələrimizə, hərbi jurnalistlərimizə tövsiyə etmək istərdim ki, ana dilinə münasibəti, ana dilini sevməyi general Əliağa Şıxlinskiyə öyrənsinlər; heç olmazsa "dislokasiya" (qoşun diskolaksiyaları, dislokasiya etmək) kimi qəliz terminlərin azərbaycanlaşdırılmasına çalışsınlar. Təxminən yetmiş il bundan əvvəl Əliağa Şıxlinskiyin Azərbaycan dilində yaratdığı hərbi terminlərə də onların münasibətini bilmək istərdik. Mənə belə gəlir ki, vaxtilə generalın yaratdığı hərbi terminlərdən bu gündə istifadə etmək olar.

*Məmməd Qasımov
Filologiya elmləri doktoru, professor.
"ƏDƏBİYYAT QƏZETİ" , 2 sentyabr 1998-ci il*

* * *

“Rus ordusu generallarından azərbaycanlı Əliağa Şıxlinski çar Rusiyasının Avropa cəbhəsində xidmət etmək üçün Qafqaz müsəlmanlarından təşkil etmiş olduğu "Vəhşi diviziya"ya mənsub əsgər və zabitlərdən "Tatar alayı" adı ilə altı

yüzə yaxın süvari toplayaraq, erməni qırğınlarının qarşısını almağa cəhd göstərdi. Bu qoşunda bir neçə rus zabit idə vardı”.

"Birinci dünya hərbində türk hərbi, Qafqaz cəbhəsi, üçüncü ordu hərəkatı" tarixi əsərindən. Əsər 1993-cü il Türkiyə Silahlı Qüvvələri Baş Qərargahının nəşriyyatında çap olunmuşdur".

* * *

GÖRKÖMLİ ADAMLAR GENERAL ƏLİAĞA ŞIXLİNSKİ HAQQINDA

Hərb elminin araşdırıcıları qəlbən etiraf edə bilərlər ki, bizdə tam artilleriya generalı Əliəğa Şıxlinskidən başqa ikinci hərbi alimimiz yox dərəcəsinədir. Xüsusilə, artilleriyadan söhbət düşəndə Fransa və Rus hərbi alimləri, görkəmli sərkərdələri eloğlumuzun misilsiz xidmətlərindən iftixarla söhbət açrlar.

Hərb elmləri doktoru professor general-mayor, Dövlət mükafatı laureatı Yevqeni Barsukov:

-Əliəğa Şıxlinski taktika sahəsində dərin nəzəri və əməli bilikli sayca çox olmayan topçulardan biri olub. O, hərbi elmini təcrübədə tətbiq etmək sahəsində nadir bir istedadla malik idi. Əliəğanın qəhrəmanlığı öz vətəninin şərəf və azadlığını müdafiə edən hər bir şəxs üçün nümunə olmalıdır.

V. Bertels 1912-ci ildə Varşavada nəşr etdirdiyi "Quru qala" qoşunları və ağır səhra artilleriyası tərəfindən atəş açılmasında cihazlardan istifadə edilməsi haqqında məlumatlar kitabında onun elmi fəaliyyətinə yüksək qiymət verərək yazmışdır:

- "Şıxlinski üçbucağı" təkcə rus artilleriyasında deyil, Fransa, İsveçrə, Norveç və Avstriya artilleriyasında da böyük şöhrət qazanmışdır.

Yazıçı Aleksandr Stepanov:

-Əliəğada general təkəbbüründən əsər əlamət yox idi... Şıxlinski hərbi akademiyanı bitirməsə də, fitri zəkası, praktik fəhmi topçuluq elmində ona böyük nüfuz qazandırmışdı.

Moskva Dövlət Universitetinin professoru Arkadiy Sidorov:

-Keçmiş ordunun general-leytenantı məşhur artillerist Əliəğa Şıxlinski adını artilleriya elmində həmişə hörmətlə çəkilir.

Akademik Heydər Hüseynov:

-Əliəğa Şıxlinski dünyada şöhrət qazanmış topçuluq elmi sahəsindəki nəşrləri və fəaliyyəti ilə yanaşı, dil və ədəbiyyat məsələləri ilə də məşğul olurdu. Əliəğa Şıxlinski ilə yaxında tanış olanlar, onun maraqlı söhbətlərinə qulaq asanlar bilirlər ki, bu təvazökar və səmimi insan nə qədər ağıllı və ibrətli bir şəxs idi.

Xalq şairi Səməd Vurğun:

-Azərbaycanlılar birinci dəfə deyil ki, vuruş meydanlarında (1945-ci ildə olan Sovet-Yaponiya müharibəsi - Ş. N.) Yaponlarla qarşı-qarşıya gəlirlər. Mən

Port-Artur uğrunda gedən döyüşlərdə fərqlənmiş məşhur topçu Əliağa Şıxlinskiyin adını çəkə bilərəm. Bu ad rus hərbi elmi tarixində böyük şöhrət qazanmışdır.

Görkəmli Dövlət xadimi, yazıçı - dramaturq Nəriman Nərimanov:

- Şıxlinski Nikolay ordusunda "artilleriyanın allahı" sayılırdı. General-mayor Akim Abbasov:

- Üç il iki məşhur generalımız Səməd bəyin və Əliağanın oxuduğu mühazirələrin dinləyicisi olmuşam. Onların hər sözü, hər mühazirəsi biz dinləyicilərin qəlbinə çox asanlıqla yol tapırdı. Hərbi elmində və hərbi taktikada qazandığım bütün müvəffəqiyyətlər üçün onlara borcluyam.

Ordu komandanı İona Yaker (1896-1937):

-Yoldaş Şıxlinski möhkəm iradəyə və enerjiyə malikdir, vəziyyəti düzgün qiymətləndirməyi bacarır, tabeliyində olanlar qarşı tələbkar, lakin çox ədalətlidir, onlara yoldaşlıq münasibəti bəsləyir. İntizamlıdır, sağlamdır, yaşının çox (1925-ci ildə yazılıb - Ş. N.) olmasına baxmayaraq səfərlərdə çox dözümlüdür. Hərbi Elmi Bilik Cəmiyyətinin ən fəal üzvüdür. Yüksək hərbi elmi biliyə malikdir.

SÖZ ARDI

Bəzi nadanlar ötən əsrin doxsanıncı illərində hay-küy saldılar ki, guya general Əliağa Şıxlinski bolşeviklərin hücumu zamanı Xaçmaz yaxınlığındakı dəmir yolu xətlərini sökdürmək əmrini versəydi, istilacı bolşevik-daşnak cəlladları Bakıya girə bilməyəcəkdi. Bu yalan nə ayaq tutdu, nə də yeridi. Azərbaycan xalqı bu yalanlara inanmayıb, inanmayacaq da... Xalq dünən də, bu gün də əzəli və əbədi məhəbbətlə sərkərdə oğlu Əliağa Şıxlinskiyə sevir və sevəcək də... Bütün bunlara onun hərbi fəaliyyəti, o illərdən qalma xatirələr və arxiv sənədləri şahidlik edir.

Bir daha dırnaqarası alimlərə cavab olmaq üçün 1920-ci ilin təlatümlü mart və aprel aylarından qalma bir xatirəni və bir rəsmi sənədi möhtərəm oxuculara təqdim edirəm. Xatirənin müəllifi 1918-1920-ci illərdə Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətində əks-kəşfiyyat idarəsinin rəisi vəzifəsində işləmiş Nağı bəy Şeyxzamanlıdır. Nağı bəy həmin xatirəni 1934-cü ildə Türkiyədə mühacirətdə olarkən yazıb.

* * *

Azərbaycan hökuməti Türkiyədən gələn zabitləri orduya götürməyə əmr vermişdi. Gələnlər parlamentin mühafizə alayına daxil oldular. Ancaq onlar hökumətimizdən aldıkları maaşdan bir neçə dəfə çox maaş fırıldaqcı nümayəndələrdən alırlarmış. Hamısı Moskvanın pulları idi. Hökumətimiz işğal ərafəsində son bir qərar verir: Hökumət təcili Bakıdan Gəncəyə keçəcək Qızıl Ordu ilə müharibəyə Gəncədən başlayacaqdı. Bu məsələnin həlli üçün pula ehtiyac var idi. Təcili olaraq Azərbaycan Dövlətinin mərkəzi bankı Gəncə şöbəsinə 100

milyon manat göndərilməsinə əmr verdi. Pullar sandıqlara qoyuldu. Stansiyaya göndərilərək vaqonlara yerləşdirildi. Qatar hərəkət edəcəyi vaxt parlamentin mühafizə alayından Xalid adında qısa boylu türkiyəli bir zabıt əlli-altmış silahlı nəfərlə qatari saxladı və hərəkətinə mane olur.

Hökumətimizin daxilində çox məşum rol oynamış Məmməd Həsən Hacinski gizli olaraq Moskva agentləriylə sözləşmiş, hökumətimizin və xalqımızın əleyhinə çalışmışdır. Moskvanın göstərişi ilə hərəkət etmişdir. Əsl xəyanətkar olan bu bədbəxt xainin hərəkəti pula tamahı olmayıb alçaqlığından irəli gəlmişdir. Müdafiə naziri, (Müdafiə Nazirinin müavini olmalıdır - Ş. N) general Əliağa Şıxlinski Birinci Dünya müharibəsində rus ordularının baş müfəttişi olaraq şöhrət qazanmış general firıldaqçı nümayəndə olan Xəlil paşaya inanıb saflığının və qocalığının qurbanı olmuşdur.

Qızıl Ordu sərhədimizdə toplanmış vaxt hökumətimiz Quba qubernatoruna dəmiryol xətlərinin bir kilometrə qədər sökülməsi əmrini verir. Ertəsi gün qubernator xətləri sökdürür. Lakin Xəlil paşa general Şıxlinskiyə gedib deyir: "Amandır, paşam, hökumət sərhəddə dəmiryol xətlərini sökdürübür. Qızıl Ordu Anadoluya keçə bilməyəcək, yardım gecikəcəkdir. Tədbir görün". General Şıxlinski dərhal əmr verir və xətlər bərpa olunurlar.

27 aprelə Qızıl Ordu Bakıya gəlir və hər yanda mühüm nöqtələri tutur. İlk tədbir olaraq mühafizə alayının adını dəyişdirib "Yardım" alayı qoyurlar. İki gün keçdikdən sonra onu istifadə edirlər. Üçüncü gün Qızıl Ordu "Yardım" alayının əsgərlərindən silahı alıb, "marş evinizə" deyirlər. Alay zabıtlərinin isə ələ keçənlərini güllələyirlər. Yaxalanmayanlar isə bir müddət gizlənib, sonra hərəsi bir tərəfə qaçırlar. Artıq bolşeviklərə görə bu alay öz vəzifələrini yerinə yetirmişdir. Bu firıldaqçılardan Xəlil paşa, Baha Said, Nail və başqaları canlarını qurtarıb Gürcüstana keçə bilmişdilər.

İşğalın ikinci günü idi. "İttihadi-İslam" fırqəsinin sədri doktor Qarabəyov ilə safsulu general Şıxlinski Bakıdakı kazarmaları dolaşaraq azəri əsgərlərinə nitq söyləyirdilər. Qarabəyov dindən, müsəlmançılıqdan bəhs edirdi. Qoca general Şıxlinski isə: "Övladlarım, türk ordusu paşalarının rəhbərliyi altında gələrək bizim Bakımızı düşməndən təmizlədi. İndi yardım etmək növbəsi bizə çatdı. Türklərin İstanbulunu düşmənlər işğal etmişlər. İstanbulu düşməndən təmizləmək lazımdır. Mən də siz əsgərlərimi alıb köməyə gedəcəm. Siz də gedəcəyinizə, savaşaçağınıza söz verirsinizmi?" - deyər soruşur. Əsgərlər sevinc göz yaşları içində "gedəcək və öləcək" deyər qışqırırlar. Şıxlinski deyir: "Övladlarım köməyə gedən yalnız biz olmayacağıq. Ənvər paşa vaxtıyla Rusiyada əsir düşən bütün türk əsgərlərini və bir milyona yaxın tatar könüllüsünü toplayıbdır. Gəlib buradan keçəcək. Biz də onlar ilə gedəcəyik".

Safdil Şıxlinski söylədiyi sözləri səmimi-qəlbədən deyirdi. Bolşeviklərə satılmamışdı. Xainlərin təbliğatına ağılsız kimi inandığından söyləyirmiş. Təbliğat dediyimiz şey ən iti qılıncdır. O vaxt bolşeviklər Ənvər paşa ordusuyla gəlir deyər

bir şaiyə çıxarırlar və bütün şəhər camaatı stansiyaya toplayıb. Sonra Ənvər paşa bir gün gecikir deyər ikinci bir şaiyə çıxır və camaat evlərinə qayıdır.

(Nağı bəy Şeyxzamanlı "Azərbaycan İstiqlal mücadiləsi xatirələri" "Azərbaycan" nəşriyyatı, 1997-ci il. səh 100-də).

ВОЗЗВАНИЕ К ГРАЖДАНАМ АЗЕРБАЙДЖАНА

16 марта 1920г.

Всем известна трагедия турецкого народа в Аидинском вилайете с главным городом Смирной, где коварно и жестоко были истреблены многие тысячи наших единоплеменных братьев.

Весть об этих страшных событиях с быстротою молнии пронеслась по всему мусульманскому миру и до сих пор жжет сердца. Но нас, азербайджанцев, смирские события должны волновать и беспокоить больше всех. Освобождением нашей столицы г. Баку от захвата врагов наших мы всецело обязаны тем турецким героям, в среде коих 60% были айдинские уроженцы. Эти герои легли костями на чужбине, лелея надежду по исполнению долга вернуться к родным очагам и ласкать, после продолжительной разлуки, своих детей.

Между тем дети и жены этих героев ныне изнывают под гнетом жестоких событий, обреченные на голод и холод, и наш священный долг всеми мерами и силами прийти на помощь мусульманам, пострадавшим от смирских событий, настолько же необходима она и беженцам Нахчивани и Зангезура, которые являются неотъемлемыми частями Азербайджана.

Ради спасения жизни обреченных на голодную местностей, мы нравственно обязаны уделить из своего состояния посильную лепту.

Необходима, чтобы во всех местах Азербайджана образовались общества для сбора пожертвований в пользу мусульманских беженцев.

Приглашаем всех граждан к участию в пожертвованиях на это не терпящее отлагательства дело.

*Председатель Центрального Комитета по сбору
пожертвований генерал Али Ага Шыхлинский
"Азербайджан" газ, 1920г. 16 Марта*

TAM ARTİLLERYA GENERALI ƏLİAĞA ŞIXLİNSKİ ÖMRÜNÜN ƏSAS TARİXLƏRİ

1865, 23 aprel - Gəncə quberniyası Qazax qəzasının Qazaxlı kəndində məşhur mülkədar Hacı İsmayıl ağa Alqazax oğlu Şıxlinskini və Şahyəmən xanım Mirzə Məhəmməd qızı Qayıbovanın (qız soyadı) ailəsində anadan olub.

1875, 17 noyabr - Tiflisdəki iki illik şəxsi gimnaziyaya daxil olub. Qeyri-adi istedadla malik olduğuna görə ekstrni imtahan verib buranı yeddi aya fəxri fərman və əla diplomla bitirmişdir.

1876 avqust - Tiflis hərbi gimnaziyasının birinci sinfinə qəbul olunub. Gimnaziyanı (sonralar Kadet Korpusu adlandı - Ş. N) on iki ballıq əla qiymətlərlə bitirib.

1883, 1 sentyabr - Peterqburdakı Mixaylovsk Artilleriya Məktəbinə yunker rütbəsində daxil olub.

1886, 11 avqust - Mixaylovski Artilleriya Məktəbini birinci dərəcəli diplomla bitirdiyinə görə pul mükafatı, qızıl saat və podporuçik rütbəsi verilib. Qafqazda yerləşən 39-cu topçu briqadasına həqiqi hərbi xidmətə göndərilib.

1900-1901-ci illərdə - Çin hərbi yürüşündə iştirak etmişdir.

1904-1905-ci illərdə - Rus-Yapon müharibəsində iştirak etmişdir. Əla döyüş xidmətlərinə görə dördüncü dərəcəli "Müqəddəs Georgi" ordeni və qızıl Silahla mükafatlandırılmışdır.

1906-cı il fevralın 1-dən avqustədək - Çarskoye-Selo şəhərindəki Artilleriya Zabıtləri məktəbində kurs keçib. Əla qurtardığına görə həmin məktəbdə müəllim saxlanılıb.

1906-cı il - Gözlə görünməyən hədəfi nişan alan "Şıxlinski Üçbucağı" hərbi-elmi nəzəriyyəsinə kəşf edib.

1907-ci il - Riqada yerləşən 29-cu topçu briqadasında batareyə komandiri olub.

1908, 26 noyabr - Polkovnik rütbəsi verilib.

1908, 27 oktyabr - Nigar xanım Mirzə Hüseyn qızı Qayıbova ilə ailə qurmuşdur.

1908, 4 avqust - İyirmi birinci artilleriya briqadasının birinci divizionuna komandir təyin edilib. "Səhra toplarının cəbhədə işlədilməsi" elmi əsərini nəşr etdirmişdir.

1913, 2 yanvar - Artilleriya Zabıtləri məktəbinin rəis müavini təyin edilib.

1913, 14 aprel - General-mayor rütbəsi ilə təltif olunub.

1913, 13 sentyabr - Fransanın generallara məxsus "Fəxri Legion" ordeni ilə təltif olunub.

1915, yanvar - Şimal-Qərb cəbhəsinə dəvət olunub. Müharibə üçün ağır artilleriya heyətinin təşkilinə rəhbərlik edib.

1915, 31 oktyabr - Ali Baş Komandan yanında tapşırıq generalı vəzifəsinə təyin edilib. Ağır artilleriya divizionlarına və briqadalara rəhbərlik edib.

1915, 16 aprel - Qərb cəbhəsindəki ordunun artilleriya müfəttişi təyin olunub.

1915, 9 sentyabr - Onuncu ordunun komandanı təyin olunub. 1917, 2 aprel - General-leytenant rütbəsi ilə təltif olunub.

1917, 15 noyabr - İmperiya ordusundan tərxis olunmaq haqqında xahiş etmiş, rəsmi olaraq dekabrın 2-də ordu komandanı vəzifəsindən azad edilmişdir.

1917, noyabr - Qafqaza qayıdır və azərbaycanlılardan ibarət "Əlahiddə Müsəlman Korpusu"nu təşkil edir.

1917, 13 dekabr - Milli Azərbaycan ordusunun yaradılması haqqında "Hərbi layihə" hazırlayır.

1918, 25 noyabr - Azərbaycan Respublikasının ilk Hərbiyyə Naziri, tam artilleriya generalı Səməd bəy Mehmandarovun müavini təyin olunur.

1919, 28 iyul - Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin 339 sayılı əmri ilə Əliağa Şıxlinskiyə tam artilleriya generalı rütbəsi verilmişdir.

1920, 9 mart - İlk dəfə onun təşəbbüsü ilə Azərbaycan Demokratik Respublikasında Qızıl Aypara Cəmiyyəti təsis olunmuşdur.

1920, avqust 1921, 18 iyuladək - Moskvadakı Ali Artilleriya məktəbində dərslər demiş və Petroqrada Topçu Akademiyasında mühazirələr oxumuşdur.

1922-ci il - Azərbaycan Komanda heyəti məktəbində topçuluqdan dərslər demiş və Hərbi-Elmi Cəmiyyətin sədr müavini seçilib.

1923-cü il - "Kommunist" qəzetində (aprel ayı № 9, 10,11) "Gələcək müharibədə toplar" silsilə məqalələrini dərc etdirmişdir.

1924-cü il - Azərbaycan Komanda Heyəti məktəbinin rəis müavini olmuşdur.

1925-ci il - Azərbaycan Hərbi tərçümə kollegiyasının baş redaktoru.

1926-cı il - Bakıda "Rusca-Türkcə qısa hərbi lüğət" əsəri nəşr olunmuşdur. Bu, Azərbaycan Hərb tarixində ilk kamil hərbi lüğət idi.

1927-ci il - "İşçi-kəndli Qızıl Ordu topçusunun döyüş təlimnaməsi" elmi əsəri nəşr olunmuşdur.

1928-ci il - "Hərbi bilik" jurnalının beş və altıncı saylarında silsilə hərbi-elmi məqalələrlə çıxış etmişdir.

1929-cu il - Səhhətinə görə istefaya çıxmışdır, lakin hərbi-elmi pedoqoji fəaliyyətini dayandırmamışdır. Ömürlük fəxri təqaüdlə təmin olunmuşdur.

1943-cü il, 18 avqust - Bakıda C. Cabbarlı küçəsi 14 saylı mənzildə vəfat etmişdir.

1944-cü il, aprelin 9-da - "Xatirələrim" kitabı nəşr olunmuşdur. Həmin kitab 1984-cü ildə "Azərənşərdə" əlavə və izahlarla kütləvi tirajla (60 min) Azərbaycan, rus dillərində nəşr olunmuşdur.

İLK HƏRBİ ŞƏFQƏT BACISI (Nigar xanım Şıxlinskaya)

Mən yalnız bir qadının mehriban nəvazişiylə yaşayıb ölmək istərdim.

Jül Renar

Yakob Polonski¹³

Hər dəfə Nigar xanım Şıxlinskayadan söz düşəndə istər-istəməz Qafqaz tarixinin mahir bilicisi Vasili Veliçkonun "Nəciblik azərbaycanlıların qanıdadır, onlar təbiət etibarilə xoşxasiyyət və rəhmlidirlər, mərd və alicənabdırlar" sözlərini xatırlayıram.

Nigar xanımın ömür yolu ilə tanış olanda görürsən ki, nəciblik sözü onun təbiətinə xas olan xüsusi bir keyfiyyət imiş. Bu nəcib və xoşxasiyyət qadınla iyirmi iki il ömür sürmüş məşhur sərkərdəmiz Əliəğa Şıxlinski yazır:

"1909-cu il oktyabrın 27-də qırx dörd yaşında ikən mən Zaqafqaziya müftisi Mirzə Hüseyn Əfəndi Qayıbovun qızı Nigar xanımla evləndim... Bu dəyişiklik mənim həyatımı işıqlı bir yola, parlaq səadətə yönəltdi. Bir yerdə keçirmiş olduğumuz iyirmi iki illik həyatın aydın səmasında bir bulud ləkəsi belə görünmədi. Fitrən istedadlı olan, yaxşı təhsil görmüş, mülayim xasiyyətli Nigar xanım ailə səadəti üçün yaradılmış bir qadın idi. Mən bu səadətə tam mənası ilə nail oldum. Lakin 1931-ci il avqustun on beşində Nigar xanımın ölümü mənim üçün ən ağır zərbə oldu. Mənim hər şeyim: həm səadətim, həm də səhhətim onunla getdi".

Nigar xanım 1871-ci il oktyabrın 10-da Tiflisdə ziyalı bir ailədə dünyaya gəlmişdir. Atası Şer-sənət xridarı, məşhur din alimi Mirzə Hüseyn, anası Səadət xanım isə Qafqaz Qadınları Xeyriyyə Cəmiyyətinin fəxri sədri idi.

İlk təhsilini evdə ata-anasından və məşhur riyaziyyatçı Əbdülkərim ağa Qayıbovdan alan Nigar xanım Tiflisdəki Nücabə Qızlar İnstitutunu 1889-cu ildə qızıl medalla bitirmişdir¹⁴ fransız və rus dillərində sərbəst danışan Nigar xanım, ərəb və fars dillərini də kamil bilirdi.

Zaqafqaziya müftisinin qızı Nigar xanım Qayıbova qızıl medalla, Dilşad xanım Axundova və Fərruxa xanım İsmayılova gümüş medalla təltif olundular.

Bahadır bəy Qayıbovun akademik Heydər Hüseynova 30 sentyabr 1946-cı il tarixli məktubu:

"Hörmətli Heydər Nəcəföğlu!

Əlbəttə, Sizin unudulmaz Əliəğa və Nigar bacı haqqındakı yazınız həmişə çox uğurlu alınır. Bəli, onları unutmaq olmaz: onların hər ikisi öz Vətəni və

¹³ Şeri şair Səyavuş Məmməd zadə tərəcəmə edib.

¹⁴ «Tiflisskiy listok» qəzeti 1889-cu il 3 iyun (N 124) tarixli sayında yazır ki, ötən həftənin cümə axşamı Zaqafqaziya Qızlar İnstitutunun təntənəli buraxılışı oldu. İnstitutu bitirən 194 nəfər müdəvimin 17 nəfəri ali təltifata layiq görüldü. Təltif olunanlar arasında müsəlman qızları da var. (Ş.N.).

xalqını səmimi qəlbdən sevirdilər. Onlar yalnız təhsil aldığı rus dili deyil, öz doğma ana dilini də əla bilirdilər.

Heç vaxt unutmaram ki, onların hər ikisinə şəxsən ana dilində təhsil verən, həmçinin Tiflisdə, Qoridə - Müəllimlər seminariyasında yüzlərlə azərbaycanlı uşağını oxudan rəhmətlik atam səbəbkardır.

Rəhmətlik Nigar bacı atamdan daha çox şey əxz etmişdir: o yetkinliyində, nəinki İran klassikləri Sədi, Firdovsi, Hafiz, Cami və başqalarını oxumuş, həmçinin bütün Azərbaycan şairləri - Xaqani, Nizami, Fizuli, Vaqif və başqalarını mütaliə etmiş, ərəb dilini öyrənmiş və ərəb ədəbiyyatı ilə yaxından tanış idi. Heyif ki, Siz onunla tanış deyildiniz - o, həqiqətən rus dili bir yana, bizim və fars ədəbiyyatının bilicisi idi".

1918-ci ildən Bakıda yaşayan Nigar xanım "Yeni fikir" qəzetində Azərbaycan ədəbiyyatına dair silsilə məqalələri ilə çıxış etmişdir. O, 1923-cü ildə "Proletar mədəniyyəti" şüarı altında klassik irsimizə xor baxan, dilimizin saflığını korlayan cığırdaş qələm sahiblərini cəsarətlə tənqid edir və Nizami Gəncəvinin nə üçün farsca yazmasının tarixi səbəblərini elmi izahını əsaslı faktlarla şərh edir, Nizaminin azərbaycanlı olmasına şübhə edənləri kütbeyin, savadsız adlandırır. O, Nizaminin azərbaycanlı olmasını yazan ilk tədqiqatçılardan biridir.

Nigar xanım Şıxlinskayanın "Yeni fikir" qəzetinin doqquz oktyabr 1923-cü ildə dərc etdirdiyi "Azərbaycan ədəbiyyatına dair" iri həcmli elmi məqaləsində ədəbi problemlərin həlli araşdırılır.

O, yazır: "Yeni fikir" qəzetinin keçən nömrəsindən birində "Ədəbiyyat necə xidmət etməlidir?" ünvanlı məqaləsində Hüseyn bəy Hacinski cənabları deyir ki:

"Bizim dahi şairlərimiz hələ gəlməyiblər. Fars tayfasının dahiləri: Firdovsi, Sədi, Hafiz, Ömər Xəyyam yazdıqları ədəbiyyat ilə dünyada məşhur olmuşlar. Bizim bunlar kimi heç bir şairimiz olmayıbdır. Olsa da Molla Rumi, Şeyx Nizami kimi fars dilində gözəl əsərlər qoyub. Öz dillərinə məhəl qoymayıblar. Odur ki, biz onlara türk şairi deyib fəxr etməməliyik. Farsdan, ərəbdən qafiyə düzəldib dilimizi xan-xarab edərək mədh və ya həcv yazan ədib ola bilməz. İndiki şairlərimizdən Abdulla Şaiq, Hüseyn Cavidə az-çox ədib demək olar, ancaq bunlar dillərini molla dili deyil, caamat dili yapmalı, şerlərini osmanlı türkcəsilə deyil, Azərbaycanın şivəsində uyğunlaşdırmalıdırlar".

Hüseyn bəy Hacinski cənabları deyir ki, "bizim dahi şairlərimiz hələ gəlməyiblər. Biz bu cür əbibləri, şairləri gözləyirik. Onlar bundan sonra gələcəklər".

Nigar xanım Şıxlinskaya, Hüseyn bəy Hacinskiyə irad tutaraq sonra fikrini belə əsaslandırır:

"İstədiyiniz şair, ədiblər gələcəklərmi - bunu bilmək çətindir. Bu halda şairlərimiz, ədiblərimiz vardır və keçmişdə də var idilər. Bunu yəqin deyə bilərik. Abdulla Şaiq və Hüseyn Cavid cənabları, əlbəttə ki, ədibdirlər və təbii-şairanələri də vardır..."

Nigar xanım məqalələrində bolşevik fitvasına uyanlara, klassik irsimizi inkar edənlərə, zəngin Azərbaycan dilini mükəmməl bilməyənlərə məsləhət verərək yazırdı:

"... Həmişə və hər yerdə camaatın söylədiyi dildə yazmaq olmaz. Hər millətin və camaatın növbə-növ şivəsi vardı, amma ədəbi dili birdir. Yazan özü də şivədə danışsa da, yazdığı ədəbi dildə olmalıdır. Dilimizdə olan ərəb, fars sözlərini mümkün qədər əvəz edib Azərbaycan sözlərini işlətmək lazımdır. Çünki öz dilimizdə Azərbaycan sözləri çoxdur. Ərəb və fars sözlərini ancaq azərbaycanca əvəzi olmadıqda izahlarla işlətməliyik.

Dilimizdə köklənmiş ərəb, fars sözləri işlətmək olar, çünki bunları oxumamışlarımız da bilirlər. Rus dilində də əcnəbi sözləri vardır. Başqa dillərdən iqtibas etməmiş heç bir dil tapılmaz"

* * *

1948-ci il noyabrın 28-də gecə saat ikidə dünyadan köçən dahi bəstəkar Üzeyir bəy Hacıbəyovun pianosunun üstündə bitməmiş bir not qaldı. Üzeyir bəy general Əliağa Şıxlinskiyin altı bəndlik "Mənim" şerinin iki bəndinə romans yazmışdı.

Nigar xanımın fransız dilini mükəmməl bilməsi haqqında mənim bildiyim iki olmuş əhvalat var. Onlardan birini general Əliağa Şıxlinski xatirələrində ötürü də olsa yazıb.

... 1912-ci ilin yayında Çarskoye-Seloya gələn Fransa hərbi nümayəndə heyətinin başçısı general Dezavye general Əliağa ib səmimi münasibətdə olur. Bir gün Şıxlinski onu evinə qonaq dəvət edir.

Fransızca çətinliklə danışan Əliağaya Nigar xanım da arabir kömək edirmiş. Nigar xanımın fransız dilini incəliklərinə qədər bilməsi general Dezavyeni heyrətə gətirdi. O, maraqla soruşur ki, nəçə il Parisdə yaşamısınız. Onda Nigar xanım gülümsünüb deyir ki, heç Parisin üzünü görməmişəm. Heç vaxt Rusiya ərazisindən kənara çıxmamışam. Ona təşəkkür edən general Dezavye demişdir:

- Məni heyrətə gətirdiniz, madam, öz gözəl, təmiz Paris ləhcənizlə...

İkinci əhvalatı isə mənə on il əvvəl Nigar xanımın yaxın qohumu, mərhum Zülfüqar Qayıbov danışmışdı.

... Bir dəfə anası Səadət xanımla doğma Salahlı kəndindən Tiflisə gedən Nigar Saloğlu Stansiyasında qatar gözləməli olur. Bu vaxt Qarayazı çölündən ekspedisiyadan qayıdan iki fransız da qatarın gəlməsini gözləyirmiş. Fransızlardan biri o birinə Milli geyimdə olan Nigar xanıma göstərüb deyir:

- Ora bax, gör türk qızı necə gözəldir, amma heyif ki, çox zövqsüz geyinib.

Fransızların Nigara baxıb nəsə dediklərini hiss edən anası Səadət xanım : - Qızım, - deyir, - onlar deyəsən səndən danışirlar?

- Ana, dinmə, onlar məni və geyimimi təhqir etdilər. Eybi yoxdur, bu saat cavablarını alarlar.

Qatar gəlir. Minirlər. Bir xeyli gedəndən sonra Nigar xanım çöl baxıb fransızlardan təmiz fransız dilində soruşur: - Cənab, zəhmət olmasa, deyən görə saat neçədir, hələ Naftulluğa çoxmu qalır?

Heyrətdə qalan fransızlar özlərini itirirlər. Dönə-dönə Nigar xanımdan və anasından üzr istəyirlər.

Nigar xanım xalqımızın ilk hərbi şəfqət bacısıdır.

Birinci Dünya müharibəsi başlananda general Əliağa Şıxlinski Çarskoye Selodakı Artilleriya Zabitləri Məktəbində rəis müavini idi. Döyüşən orduya gedən müdavimlərin tədris binası, kazarmaları (qışlaları) yaralı əsgərlər üçün hospitala çevrilir. Zabit arvadları yaralı əsgərlərə tibbi yardım göstərmək üçün "Qırmızı Xaç Cəmiyyəti" təşkil edirlər. Nigar xanım həmin cəmiyyətə sədr seçilir.

İmperatorun "Qırmızı Xaç Cəmiyyəti"nin səlahiyyətli nəzarətçisi polkovnik Velçinski bir yoxlama zamanı demişdir ki, Nigar xanım Şıxlinskayanın başçılıq etdiyi hərbi xəstəxana hazırki müharibədə fəvqəladə təşkil olunmuş bütün "Qırmızı Xaç Cəmiyyəti" xəstəxanaları arasında ən yaxşısıdır. Onu da xatırladaq ki, Hərbi xəstəxananın rəsmi adı "Topçu zabitləri məktəbi qadın komitəsinin xəstəxanası" olmasına baxmayaraq, hörmət əlaməti olaraq hamı ona "Şıxlinskayanın xəstəxanası" deyirmiş.

Həmin illəri xatırlayan general Əliağa Şıxlinski yazır:

- Mənim arvadım Nigar xanım həmişə xəstəxanada olurdu. Komitənin sədrliyi vəzifəsini ifa etməkdən başqa əsgərlər üçün rusca, kazan tatarlarının, kazak və özbəklərin dillərində evlərinə məktub yazırdı. Əsgərlər onu ana kimi son dərəcədə sevir və onu "mamaşa" - deyər çağırırdılar; tez-tez bu xəstəxanaya getdiyimdən mənə də "papaşa" deyirdilər".

1984-ci ilin oktyabrında Sankt-Peterburqdakı Saltıkov-Şedrin adına kütləvi kitabxananın arxivində saxlanan "Artilleriya Zabitləri Məktəbinin Xəbərləri" jurnalının səhifələrində Nigar xanım haqqında xeyli maraqlı faktlara rast gəldim. Jurnalın 1914-cü il oktyabr (30) nömrəsində (səh. 60-61-də) yazılıb ki, Nigar xanım Şıxlinskaya "Qadın Xeyriyyə Cəmiyyəti"nin sədri seçilib. Digər bir səhifədə isə daha qırx belə qadının adı, fəsiləsi dərc edilib. Bunlar "Qadın Xeyriyyə Cəmiyyəti"nin üzvləri Nigar xanımın tabeliyində işləyənlərdir. Daha sonra jurnalın yetmiş səkkizinci səhifəsində Nigar xanımın "Dul qadınlar, yetim uşaqlar və aşağı rütbəli ailələr üçün" adlı müraciət-məqaləsi dərc olunub. Məqalədə göstərilir ki, hökumət müharibədə ailə başçısını itirənlərə yardım verir, təqaüd kəsməlidir...

Sankt-Peterburqun və onun ətraf şəhərlərinin havasını bircə gün yağmursuz təssəvür etmək çətindir. Çətiri olmayanlar Litsey-müzeyindən çıxan kimi qaçıb özünü avtobusa salırdı. Navalçalardan tökülən aramsız yağış mərkəzi küçənin asfaltını yuya-yuya axıb səssiz gölə qarışırdı. Gün günortadan keçmişdi. Nə hava açılırdı, nə də yağış kəsirdi. Buna baxmayaraq, dəstə-dəstə, ikibir-üçbir şəhər bağını, Yekaterina sarayının ərazisini başı çətirli gözənlər azalmaqda.

Artilleriya zabitləri məktəbini və onun arxivinin yerini soruşdum. Litsey - muzeydəki növbətçi qız dedi ki, arxivi deyə bilmərəm, amma məktəbin binası durur. Arxiv üçün şəhər muzeyinə müraciət edin. Park küçəsi ilə gedin, muzey yolun üstündədir.

Muzeydə bələdçi qız dedi ki, Əliağa Şıxlinskiyin adını birinci dəfədi eşidirəm. Direktorumuz məzuniyyətdədir, amma bir yana getməyib, şəhərdədir. O, keçmiş Çarskoe-Selo və indiki Puşkin şəhəri haqqında kitab yazır, bilməmiş olmaz. İstəyirsiniz ev telefonunu verim, zəng edib soruşun. Məmnuniyyətlə razı oldum. O, - buyurun, - deyə ev telefonu, ad və фамиliya yazılmış balaca bir kağızı mənə verdi.

Telefona Nina Aleksandrovna Trofimovanın özü gəldi. O, Bakıdan olduğunu bildirdi:

- Allah xatirinə, heç bir izahat, təqdimat lazım deyil, vaxtınız varsa, gözləyin, indi gəlirəm.

Yarım saat keçər-keçməz Nina Aleksandrovna gəlib çıxdı.

- Bağışlayın, - dedi, - bir az gecikdim, lətifəsi sizdən uzaq, bizim şəhərin yağışı üzlü qonaq kimidi, gəldi, getmək bilmir. "Bakı" sözünü eşidəndə sevindim. Bakılılara, ümumiyyətlə, azərbaycanlılara böyük hörmətim var.

Ürəyim fərəh hissiylə döyündü. Uzaqda yağışlı, soyuq bir havada xalqımızın haqqında eşitdiyim xoş söz canıma hərarət, gözümə nur gətirmişdi.

- Buyurun, eşidirəm, mənə dair qulluğunuz? - deyə Nina Aleksandrovna mehriban gözlərini mənə dikdi.

Mən nə məqsədlə gəldiyimi izah elədim. O, gülümsəyə-gülümsəyə dedi:

- Əliağa Şıxlinski general olub, özü də elə-belə general yox, ordudakı misilsiz xidmətinə görə artilleriyanın "allahı" sayılıb. - Mən onun haqqında eşitmişəm də, oxumuşam da. Amma çox təəssüf ki, onunla bağlı muzeyimizdə heç nə yoxdur, təkə ondan yox, heç onun işlədiyi məktəbdən də bir sənəd, fotosəkil qalmayıb. Məndə bir kitab var, 1911-ci ildə Sankt -Peterburqda çap olunub. - "Çarskoe-Selo" müəllifi də Sergey Nikolayeviç Velçikovskidir. O kitabı gətirim baxaq.

Kitabın bir yerində polkovnik Şıxlinskiyin adı çəkilir. Məktəb haqqında olan faktları dəftərçəmə köçürdürəm. Arxiv, haqqında isə yenə də heç nə əldə edə bilmərəm.

Nina Aleksandrovna soruşur:

- Yaxşı, qonaq, belə yağışda yolun haradır?

- Məktəbə baxmaq istəyirəm.

- Gedək göstərim, mənim evim də o istiqamətdədir. Biz məktəbin həyətinə çatdıq. İndi burada "Puşkin Nina Aleksandrovna soruşur:

- Yaxşı, qonaq, belə yağışda yolun haradır?

- Məktəbə baxmaq istəyirəm.

- Gedək göstərim, mənim evim də o istiqamətdədir.

Biz məktəbin həyatına çatdıq. İndi burada "Puşkin şəhər Ali Radiotexnika məktəbi" yerləşir. Bazar günü olduğundan rəhbər işçilərindən heç biri yoxdur. Nina Alesandrovna xahiş edib muzeyi açdırdı. Təəssüf ki, general Əliağa Şıxlinski haqqında heç nə tapa bilmədik. Muzey əsasən 1940-cı ildən bu günlərədək olan eksponatlar əsasında qurulub. Biz siyasi işlər üzrə rəis müavini, keçmiş məktəb zabitlərinin yaşadığı binanın yerini göstərməyi xahiş etdik. O, ikimərtəbəli bir binanı göstərdi.

"Burada məktəbin rəisi, müavinləri, əlbəttə, ailələri ilə birlikdə yaşayıblar". "Məktəb müavininin evi". Deməli, Şıxlinski həyat yoldaşı Nigar xanımın burda yaşayıb. 1906-cı ildən ta 1914-cü ilin yayına kimi isti ocağı, doğma evi bura olub. Burada o, gecədən keçənə kimi qərrib-qərrib yanan lampa işığında elmi-hərbi məqalələrini yazıb, onu bütün dünyaya tanıdan məhşur "Şıxlinski üçbucağını" tərtib edib.

Burada, bu evdə general Şıxlinskiyə həyat yoldaşı Nigar xanımın bir vaxt bəşirdiyi dadlı-tamli Şərq xörəkləri qraf Baranşev, general Sinitşini, Barsukovu, knyaz Sergey Vasilyeviçi heyran qoyub...

1914-cü ildə məktəbi yoxlamağa gələn qraf Baranşev üzünü general Şıxlinskiyə tutub deyir:

- Hamı Sizi tərifləyir. Həyat təcrübəmə görə əgər bir adamı tərifləyirlərsə, deməli, burada bir fırlıdaq var.

On gün məktəb heyətinin işlə yaxından tanış olan yoxlama qruppu heç bir qüsür tapa bilmir. Qraf Baranşev Əliağa Şıxlinskiyə nümunəvi rəhbərliyinə təşəkkür etmək üçün general Qaitinovla onun evinə gəlir.

"Qraf Baranşev gəldi. O, son dərəcə məhraban idi. Arvadımla tanış oldu, onun əlini öpdü, sonra general Qaitinova müraciət edərək dedi:

- Mən indi inandım ki, belə bir köməkçisi olan hər cəhətdən xatircəm ola bilər.

Görüşüb ayrılarkən qraf Nigar xanıma dedi:

- İzin verin ərinizi qucaqlayım. Arvadım ona cavab verdi:

- Nəinki icazə verirəm, ona qarşı səmimiyyətinizə görə təşəkkür edirəm.

Qraf məni qucaqlayıb üç dəfə öpdü".

Çarskoye-Selo xatirələri general-mayor, hərbi elmləri doktoru professor Yevgeni Barsukovun da qəlbində unudulmaz izlər qoymuşdu: "1905-ci ildən 1914-cü ilə kimi mən həmişə topçu-general-müfəttiş tərəfindən taktika dərsləri vermək və qrupların təcrübə atışlarına rəhbərlik etmək üçün topçu zabitləri məktəbinə göndərildim. İşlə yaxından tanış olduğuma görə, təsdiq edə bilərəm ki, Əliağa Şıxlinski məktəbi ali akademik topçuluq təhsili görmüş bütün ştatlı rəhbərləri arasında ən görkəmli və ən istedadlısı idi..."

Əliağa Şıxlinski arvadını sonsuz bir məhəbbətlə sevirdi, övladı yox idi. Qumara nifrət edirdi, heç bir zaman spirtli içki içməzdi. Pulla kart və başqa bir

oyun oynamazdı, çox mehriban və qonaqpərvər idi. Yoldaşlarını tez-tez ləzzətli plova qonaq edərdi..."

Mən bütün bunları Nina Aleksandrovna və siyasi işlər üzrə müavinə danışdım. Onlar məni heyranlıqla dinlədilər. Hiss edirdim ki, bəzi faktlara şübhə ilə yanaşırlar. Bəlkə ona görə də Nina Aleksandrovna dözə bilməyib soruşdu:

- Məgər general Şıxlinskiyin həyat yoldaşı rus olmayıb?

- Xeyir, - dedim, - öz əmisi qızını - Nigar xanım Mirzə Hüseyn qızı Qayıbovanı alıb. Buyurun, baxın, bu da fotosəkli. Tiflisdəki Nücabə qızlar institutunda oxuyarkən çəkilib, 1889-cu ildə çəkilib, həmin institutu qızıl medalla bitirməsi münasibətilə, yaxasındakı banta fikir verin. İnstitutu əla qurtaranların hamısı belə bir bantla təltif olunurdu.

Danışdıqca hiss edirdim ki, kursantları da, Nina Aleksandrovnanı da, siyasi işlər üzrə müavinin özünü də Nigar xanımın sonrakı taleyi, daha doğrusu inqilabdan sonrakı fəaliyyəti daha çox maraqlandırır. Ona görə də Əliağa Şıxlinski haqqında söhbətimə yekun vurub, Nigar xanım haqqında bildiklərimi onlara nəql etdim.

Hələ inqilabdan əvvəl Tiflisdə təşkil olunmuş "Qafqaz Qadınlarının Xeyriyyə Cəmiyyəti" nə ömürlük üzv seçilən Nigar xanım Azərbaycan qadınlarının azadlığı və təhsili ilə xüsusi məşğul olmuşdur.

1921-ci ildə Nigar xanım "Yeni fikir" qəzetində Azərbaycan ədəbiyyatına dair sanballı bir məqalə ilə çıxış etmiş, dilin saflığını korlayan cığırdaş qələm sahiblərini tənqid atəşinə tutmuşdu. "Axır vaxtlarda çox yazır və söyləyirlər ki, molla dili, kitab dili ilə yazmaq lazım deyil: yazı el, camaat diliyə yazılmalıdır ki, "hamı onu qansın". Belə sözləri oxuyanda, eşidəndə adam fikir edir ki, kişi doğru deyir, camaat dili ilə yazılsa hamı başa düşər. Amma bu doğru deyən kişinin dediyini yerinə yetirmək çox çətin işdir. Camaat dili ilə demək asandır. Amma camaat dili - "Azərbaycan oxumamış dili" hansıdır? Hamıya məlumdur ki, Azərbaycan camaatı növbənöv şivədə danışır: Şəki, Şirvan, Gəncə... hər biri başqa şivədə. El dili ilə yazmaq istəyən hansı camaatın şivəsi ilə yazılmışdır? Məsələn: "bəyir" desin, yoxsa "eşik", "külək" desin, yoxsa "yel", "necə" desin, yoxsa "hancarı", "nöşün" desin, yoxsa "niyə" "ana" desin, yoxsa "ciji", "cici", "dəgil" desin, yoxsa "dögü", "deyil", və i. a. Bu camaatın hansının şivəsində yazılsa, o birinin xoşuna gəlməyəcəkdir. Demək ki, həmişə və hər yerdə camaat söylədiyi dildə yazmaq olmaz. Hər millətin və camaatın növbənöv şivəsi vardır, amma ədəbi dili birdir. Yazan özü hər nə şivədə danışsa da, yazdığı ədəbi dildə yazır".

Nigar xanım Şıxlinskaya zəngin klassik ədəbiyyatımızı, mədəni irsimizi qoruyub saxlamağı gənc nəslə tövsiyə edir, ədəbiyyatımızı, dilimizi yad ləhcələrdən təmizləməyin doğru-dürüst yolunu göstərirdi.

* * *

Çölə baxdım, qaranlıq düşmüşdü. Dərhal xatirimdən keçdi ki, görəsən, Əliağa Şıxlinskiyin 1913-cü ildə nəşr olunmuş kitabını arxiv işçiləri tapdı mı?

Sifarişlərimin cavabı indi necədi? Şəhərə çatana kimi kitabxana bağlanacaqmı? Özümə təsəlli üçün bir el məsələni xatırladım: axşamın xeyrindən səhərin şəri yaxşıdır. Ona görə də birbaşa mehmanxanaya qayıtmağı qət elədim.

Ayrılanda Nina Aleksandrovnanı fikirli gördüm. Düzü, əvvəl ürək eləmədim soruşmağa. Nəhayət, dözə bilməyib:

- Niyə belə fikirlisiniz, Nina Aleksandrovna? - deyər soruşdum, - nəse sözlü adama oxşayırsınız? Bəlkə mənim çıxışında xətrinizə dəyən söz...

O, gülümsəyə-gülümsəyə başını buladı və soruşdu:

- Hər adın bir mənası var. Nigar nə deməkdir? Mənası nədir?

- Nigar, - dedim, - sevgili, şəkil kimi gözəl deməkdir.

- Onda mümkünsə, Nigar xanımın şəklinin birini yazıb mənə bağışlayın.

Bircə qızım var, - dedi, - tale mənə onu qoca yaşlarımda qismət edib. Bir neçə ay olar ki, ərə vermişəm. Nəvəm qız olsa adını Nigar qoyacağam...

Nədənsə məni qaribə, kövrək bir hiss bürüdü. Özümü cəmləşdirib dedim:

- Çarskoye Seloda yetmiş il əvvəl kişi qeyrətli bir Respublika Nazirlər Sovetinin 1990-cı il 28 iyul tarixli qərarı ilə Sabirabad rayonundakı altı saylı pambıqçılıq kolxozuna və Bakımın yeddinci mikrorayonundakı 135 saylı orta məktəbə Əliağa Şıxlinskiyin adı verilmişdir. Vaxtilə yaşadığı Cəfər Cəbbarlı küçəsindəki binaya xatirə-barelyefi vurulmuşdur.

1990-cı il iyulun 23-də isə Respublika Prezidentinin fərmanı ilə ali məktəb tələbələri üçün xüsusi general Əliağa Şıxlinski təqaüdü təsis edildi. Qazax Xeyriyyə Cəmiyyəti cəbhə bölgəsində və orduda fəallıq göstərən əsgər və zabitlər üçün "General Əliağa Şıxlinski mükafatı" təsis edib. Hər il general Əliağa Şıxlinskiyin doğum və vəfatı günü qeyd olunur. Fəaliyyəti və şəxsiyyəti haqqında kitablar və çoxlu məqalələr yazılır, xatirə günü keçirilir.

Vətənin, doğma Azərbaycanın şərəf və azadlığı yolunda igid bir sərkərdə kimi danılmaz xidmətləri olan tam artilleriya Nigar yaşayıb. Özünün zərif əllərilə yaralı əsgərlərə şəfa verib. Qoy gözəl Puşkin şəhəri heç vaxt Nigarsız olmasın. Sizin Nigar bizim Nigar xanımın adına layiq böyüsün, elinə-obasına gərəkli övlad olsun, - deyib xudahafizləşdim.

Həmin ili - 1914-cü ildə Nigar xanım başqa bir mətbuat orqanında çıxış etmişdir. O, "Russkiy İnvəlid"¹⁵ qəzetinin dörd avqust nömrəsində "Əzizlərini müharibəyə yola salan qadınlara" adlı məqaləsini dərc etdirmişdir. Hərbi şəfqət bacısı kimi yaralılara tibbi yardım göstərən xeyirxah Nigar xanım tək-cə bununla kifayətlənməmişdir. O, bir ziyalı kimi çıxış edərək demişdir ki, döyüşçünün qadını ağlayıb sızlamaqdansa, sağlamlığını qorumalı, uşaqlarına qayğı göstərməlidir. Qoy Vətən və torpaq uğrunda döyüşən ərin qulağına ailsə, uşaqları haqqında xoş səhdalar yetişsin.

¹⁵ Çar Rusiyasında Hərbi Nazirliyin rəsmi orqanı idi. Qəzet 1814-cü ildən 1917-ci ilə qədər Petroqradda dərc olunmuşdur. Ş.N.

Yetmiş səkkiz il əvvəl xalqımızın fədakar və nəcib ziyalısı Nigar xanım Şıxlinskayanın yazdığı müraciət-məqaləsi bu günümüzə necə də eyni ruhda səsləşir. Ona görə də həmin məqaləni möhtərəm oxuculara təqdim edirəm:

"Əksər hallarda, zabitin döyüşən orduya təyin olunması haqda çağırış gələrkən, onun ailəsindəki qadınlar ağlaşmağa, ümitsizliyə qapılmağa başlayırlar, qorxurlar ki, onların əzizi müharibədə həlak ola bilər. Zənnimcə bu məsələnin düzgün açıqlanmamasından irəli gəlir. Hər bir mömin qadın əmin olmalıdır ki, yeri-göyü yaradan ulu Tanrı nə vaxt lazım bilsə, istəkli kişisi də məhz o vaxt ölməlidir. Əgər bəndəsinin məhz bu il ölməsi Tanrının meyindən keçərsə, həmin bəndə müharibədə iştirak etmədən də o dünyalıq olar, yəni ömrünü sizlərə bağışlayar. Belə olduqda evdə ölməkdənsə, hər bir igid hərbiçinin arzuladığı kimi, döyüş meydanında şəhid olmaq daha yaxşı deyilmi? O, Vətən qarşısında öz borcunu şəərəflə yerinə yetirdiyinə görə dünyasını xoş duyğularla dəyişəcək, onun xatirəsi bizim ələminizdə cəfakəşlik, müqəddəslik haləsi ilə nurlanacaq: o şəhidin adını tanış-bilişləri də, ucsuz-bucaqsız diyarımızın onu əsla tanımayan zümrələri də ehtiramla, pərəstişlə çəkəcəklər".

Döyüşən əzizlərimizin təhlükəsindən səksəkəyə düşməkdənsə, biz onun səhhətinin, sağlamlığının qeydinə qalmalıyıq. Sülh, əmin-amanlıq çağlarına biz ailəmizin kişi xeyləğının qulluğunda dayanırıq: çalışırıq hər şeyi elə səhmanlayaq ki, ömrümüzün-günümüzün fərəhi xidmətdən qayıdıb gələndə evdə həm mənəvi, həm də ruhən dincələ bilsin. Əməlli-başlı yeyib-içməyə, istirahət etməyə onun kifayət qədər vaxtı olmadığı üzündən, doğrusu çoxlarımızın ürəyindən ağrılar keçib. Müharibədə onun vəziyyəti müqayisə olunmaz dərəcədə çətinidir. Elə də olur ki, o mərmə gurultusu, güllə viyılısı altında ac-susuz, yuxusuz günlər keçirir. Təsəvvürə gətirərsən gərə-k-tapşırılan vəzifəni yerinə yetirməkdən ötrü, varlığı titrədən, əsəbləri tarıma çəkən xoşagəlməz şəraitdə öz dəyanətini, zəka aydınlığını qoruyub saxlamaq üçün bizim əzizimizə, görün, nə qədər böyük iradə əzmkarlığı, əsəb gərginliyi lazım gəlir? Bu hələ harasıdır? Təkcə öz fəaliyyətini deyil, idarə olunması ona tapşırılmış qeyriələrinin hərəkətlərinə başçılıq etmək işində də şəxsi təşəbbüs göstərmək tez-tez onun üzərinə düşür.

Mən qəlbimin dərinliyində əminəm ki, hər bir sevən qadın müharibədə könül həmdənimin görəcəyi işin müəyyən hissəsini öz üzərinə götürməyi canı-dildən arzulayır. Təəssüf ki, indiki halda bu baxımdan əlimizdən heç nə gəlmir. İmkan daxilində gücümüz buna çatır - özümüzü elə tutmalıyıq ki, əzizimizin biz sarıdan belə bərk olsun, evin güzaranı, qayğıları onun müharibədə keçirəcəyi hər cür həyəcanlara əlavə olunmasın.

Biz yaxın kimsələrimizi "hara gedirsən, hara?, sənsiz vay günüm qara..." deyə-deyə uğurlamamalıyıq: biz təmkinlə xeyir-dua verməli, ona təlqin etməliyik ki, o özünün əvəzinə ailədə, ocaqda zəif, aciz məxluq deyil, ruhən güclü, təhlükənin gözüne düz baxmağı bacaran sadıq, sevən dost qoyub gedir və həmin bu

sadiq dost lazim olarsa uçunub gələr onun yanına. Öz nəvazişilə ovundurur, qadasını alar onun...

Ruhdan düşməmək, özümüzü möhkəm ələ almaq üçün, əvəzsiz əzizimizə lazım gələn məqamda şəfqət göstərməyə imkanımız olsun, deyə sağlamlığımızı həmişəkəndən daha çox qorumaq üçün, yola düşənimizə bəslədiyimiz atəşin bizə həyan olsun.

"Qafqaz Qadınlınının Xeyriyyə Cəmiyyəti"ndəki xidmətlərinə görə Müfti Mirzə Hüseyn Əfəndi Qayıbovun həyat yoldaşı Səadət xanım cəmiyyətin fəxri üzvü, qızı Nigar xanım isə ömürlük üzvü seçilmişlər.

Yanvar, 1993-cü il

GEÇİKMİŞ VÜSAL **(Sənədli hekayə)**

Mənim ölüm tariximi sevimli
Nigar xanımın vəfatı günü ilə hesablayın.
General Əliağa Şıxlinski

Nigar xanım Şıxlinskayanın iyirminci əsrin əvvəllərində çəkilməmiş bir foto şəkli var. Şəkildə o, oğlu ilə birgə təsvir olunub. Bizə yaxşı məlumdur ki, general Əliağa Şıxlinski ilə iyirmi iki illik birgə yaşayışdan Nigar xanımın heç bir övladı olmayıb. Bəs onda Xosrov bəyin atası kimdir? Bunun qısa tarixçəsi var.

Nigar xanımın atası Zaqafqaziya müftisi Hüseyn Əfəndi Qayıbzadə Əliağanın anası Şahyəmən xanımın əmisi oğlu idi. Zaqafqaziya müftisi kimi məsul vəzifədə çalışan Mirzə Hüseyn on iki yaşından Əliağanın təlim-tərbiyəsi ilə özü məşğul olmuşdur. Onu Tiflisə gətirib Semyon Monastırsevin şəxsi gimnaziyasına oxumağa qoymuşdur. İllər keçəcək ömrünün son illərində bu əvəzsiz yaxşılığı xatırlayan Əliağa Şıxlinski yazacaq: "Ata-anam həmişə kənddə yaşadığına görə mən tamamilə Mirzə Hüseyn Əfəndinin himayəsinə keçdim. Sonrakı tərbiyəm bütünlüklə onun əlində oldu. Bu adamın nəsihətləri və örnək ola biləcək şəxsi həyatı mənə o qədər böyük təsir bağışlamış və mənim xasiyyət və dünyagörüşümdə o qədər dərin iz buraxmışdır ki, mən hər cəhətdə diqqətə layiq olan bu şəxsiyyətə borcluyam".

Əliağanın təlim-tərbiyəsində əvəzsiz xidmətləri olan müfti ilk vaxtlar qızı Nigarla onun ailə qurmasına razılıq vermişdi. Arada hələ heç bir nişan-filan olmasa da Peterburqdakı Mixaylovsk topçuluq məktəbində təhsilini davam etdirən Əliağa ilə qızının yazışmasından da xəbərdar idi. Müdrik müfti Mirzə Hüseyn yaxşı bilirdi ki, qeyri-adi istedadla malik olan Əliağanın çox parlaq bir gələcəyi var. Ona görə bu izdivacın baş tutacağına qəlbən razı idi.

1886-cı ildə Əliağa Peterburq topçular məktəbini də birincilər sırasında bitirdi. Ona əla oxuduğuna görə pul mükafatı və buraxılış imtahanında qızıl saat

hədiyyə verdilər. Podporuçik rütbəsində onu 39-cu topçu briqadasına xidmətə göndərdilər.

Aradan beş aydan çox keçsə də Əliağadan heç bir səs-soraq yox idi. Həmin vaxtlarda milliyətçə Acar olan knyaz Məmməd bəy Palavandov Qazax qəzasına hakim təyin etdilər. Uzun illər Stavropol ərazisində yüksək rütbədə olan Məmməd bəyi müfti hələ gəncliyindən yaxşı tanıyırdı. O vaxtlar Məmməd bəyin bir neçə qohumu Qori Seminariyasında təhsil alırdı. O səbəbdən də Qoriyə tez-tez gəlirdi.

Müfti Qori seminariyasında dərs deyəndə görüşüb dostlaşmışdılar. Dədə-baba Vətəni Qazaxa hakim təyin olunan Məmməd bəyi təbrik etmək üçün ailəsilə birgə Tiflisə qonaq çağırırdı. Elə bu qonaqlıqda Nigar görən Məmməd bəyin arvadı onu oğlu Dərviş bəyə istədi. Qız anası Səadət xanım dönə-dönə işarə vurdu ki, Nigar bibisi oğluna istəklidir. Üstəlik də qızının hələ kiçik olduğunu və təhsil aldığı da xatırlatdısa mümkün olmadı. Nə Məmməd bəy, nə də inadkar arvadı əl çəkmədilər. Zor-xoş müftidən razılıq aldılar. Müftidən soruşanda ki, Nigarla Əliağa bir-birilərini çoxdan sevirlər. İndi qızı Palavandovlara niyə verirsən. Əliağada hansı qüsuru gördün? Daxilən əzab çəkən müftinin cavabı yarızarafat, yarıciddi belə olardı:

- Əliağa hərbcidir, onun şələsi dalındadır. Bu gün bu şəhərdə, sabah o birində yaşayacaq. O həm də ağıllı və istedadlıdır. Harda olsa xoşbəxtliyini tapacaq. Nigarı mən gözümdən nuru qədər istəyirəm. O, mənə yazı-pozu işlərində ən yaxın köməkçidir. Onu gözümdən qırağa qoya bilmərəm kəsəsi istəmirəm gül kimi balam yad şəhərlərdə, gavurlar içində yaşasın.

İllər ötdü, yaşın üstünə yaş gəldi. Amma ilk sevgisini heç cür unuda bilməyən Əliağa başqa birisinə könül verib evlənə bilmirdi. 1906-cı ildə Port-Artur müharibəsindən ad-sanla qayıdan Əliağa Şıxlinskini öz xahişi ilə Çarskoye-Seloda yerləşən "Artilleriya zabitləri məktəbi"ndə təhsilini davam etdirməyə göndərdilər. Kursu böyük müvəffəqiyyətlə bitirən podpolkovnik Əliağa Şıxlinskini məktəbdə müəllim saxladılar. Elmləri asanlıqla mənimsəyən Əliağanın tərtib etdiyi "Üçbucağı" məktəb heyətində yaxşı mənada səs-küy qaldırıb onun şöhrətini artırdı. Məktəbin rəisi onun ixtisasını şurada müzakirəyə qoydu. Müəllim və professor heyəti ona zabitlər üçün yeni məsələ kitabı tərtib etməyi tapşırırdı. Məktəbin rəisi tam artilleriyə generalı Aleksandr Nikolayeviç Sinitsin əmr etdi ki, nəşr olunan kitabda üçbucağın şərhini "Şıxlinski üçbucağı" kimi yazılsın.

1908-ci il noyabrın 25-də Çarskoye-Selodakı Yekatirina sarayında Georgi Pabedonosev günü qeyd olunacaqdı. İmperatorun əmri ilə buraya dəvət olunanların əksəriyyəti Port-Artur döyüşlərinin iştirakçıları və Georgi Kavalərləri idi. Onların arasında Əliağa da vardı. Kavalərlər sırasında padşaha təqdim olunanda Əliağa sağ ayağına laklı, qəşəng, sol ayağına isə mahud çəkmə geymişdir. İmperator ona diqqətlə baxıb xoş təbəssümlə gülümsündü:

- Cənab zabit, - dedi od-alov içindən çıxmış Georgi kavalərlərindən soruşmazlar ki, niyə axsayırsan?

Məgər yaralarınız hələ də sağalmır?

- Əlahəzrət, sol dizimin üstündən aldığı yara sağalmır ki, sağalmır. Qıçım qatlanıb açılır. Elə hey çirk verir. Həkimlərin dediyinə görə yara xeyli dərinə işləyib.

İmperator xəfifcə gülümsündü:

- Sizə şərəfli Georgi ordeni təqdim edir və altı ay padşah xəzinəsi hesabına Qafqaz sularında müalicə olunmağı tövsiyə edirəm. Baxıram, Siz cavan və sağlam zabitsiniz. Hələ uzun müddət orduda qulluq edə bilərsiniz. Çalışın ki, tez sağalın - deyib Əliağa Şıxlinskiyə əlini sıxdı.

Altı aylıq məzuniyyətin iki ayını Yessentuki mineral sularında müalicə olunan Əliağanın yarası xeyli yaxşılaşdı. Çoxdan qürbət ellərdə dolaşan Əliağanı könlü doğma eli-obası, qohumları istədi. Onun Qazaxa gəlişi özü ilə bayram əhval-ruhiyyəsi gətirdi. Hamı onu görməyə gəlir, qonaq çağırırdı. Qəzetlərdə təriflənən Port-Artur qəhrəmanını hamı yaxından görüb həmsöhbət olmağı özünə şərəf bilirdi. Hər gün evləri görüşə gələnlərlə dolu olurdu. Bir gün Tiflisdən Müftinin böyük oğlu Bahadır da Qazaxa gəldi. Aralarında yaş fərqi olsa da Əliağa Bahadırı çox istəyirdi.

- Əliağa, - dedi anam səni bizə qonaq çağırır.

- Bəs Müfti necə, çağırır? Əliağa zarafat etdi. - Mən dəvətsiz də gələcəkdim. Anam da bir neçə dəfə bu barədə söhbət salıb. Amma bu gəlib-gedənin əlindən imkan yoxdur. Mən özümdə kəndim-kəsəyim üçün darıxmışam. Axı, on ildən çoxdu mən Vətənə gələ bilmirəm.

Neçə illik ayrılıqdan sonra Əliağa ilk gənclik illərini keçirdiyi Tiflis və heç vaxt unutmadığı Nigarını gördü.

İllər ötsə də Nigar az dəyişmişdi, əvvəlki gənclik tərəvətini saxlamışdı. İlk görüşdə özünü şən göstərən Nigarın qəlbi kədər və nisgilli idi. İki il əvvəl əri Dərviş bəy Palavandov vəfat etmişdir. Onların Xosrov bəy adlı bir oğlu var idi. O da əmisi ilə Türkiyəyə getmişdi. Yaxın günlərdə qayıtmalı idi. Əliağa fürsət tapıb Nigarla ayrıca söhbət elədi. Səmimi qəlblə bildirdi ki, onu unuda bilmir.

Əliağanın Nigarla evlənmək xəbərini eşidən Şıxlinskiyərin bəziləri onu təhmətləndirdi ki, qız tapılmaz, sən gedib dul qadın alırsan. O vaxt Qayıbovlar bir qızı da bizə çox gördülər. Müfti təmahının ucundan qızı vəzifəli adamın oğluna verməklə bizi təhqir etdi. İndi sən təzədən onun dul qızını istəyirsən. Əliağa isə inadından dönmədi:

- Nigar - dedi, mənim ilk məhəbbətim, ilk arzumdur. İki dünya bir də olsa Nigarla evlənəcəm, vəssalam. O ki, qaldı qız, ya dul məsələsinə mənim üçün nə olsa da qəbuldur. Təki ilk sevgim Nigar olsun...

1909-cu il, oktyabrın 27-də qırx dörd yaşlı Əliağa Şıxlinski ilk sevgisinə belə qovuşdu.

General Əliağa Şıxlinskiyənin qadını Nigar xanım Şıxlinskaya hərbi vəzifədə işləyən ilk azərbaycanlı qadınıdır. Nigar xanım birinci imperalist müharibəsində

ordu sıralarında yaralılara tibbi yardım göstərən qadın komitəsinin sədri olmuşdur. Şıxlinskayanın "Russkiy invalid" qəzetinin 1914-cü il bir avqust tarixli nömrəsində rus qadınlarına müraciətnaməsi, həm vətənpərvərlik hissi, həm də ifadəsi etibarilə diqqətə şayandır. Nigar xanım Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri ilə çox yaxından məşğul olmuşdur. Bu fədakar qadın geniş məlumatla və yüksək mədəni səviyyəyə malik olmaqla, Azərbaycan xalqının ümumi inkişafı və mədəni yüksəlişi uğrunda bacardığı qədər çalışmışdır.

HEYDƏR HÜSEYNOV
*Azərbaycan EA-nın həqiqi üzvü,
fəlsəfə elmləri doktoru.*

Şəxsi həyatında general Əliağa Şıxlinski sonsuz bir məhəbbətlə arvadı Nigar xanımı sevən sədaqətli bir ər idi. Onun övladı yox idi.

*Yevgeni Barsukov,
general mayor, hərbi elmləri doktoru, professor,
Dövlət mükafatı laureatı*

ULU VƏSİYYƏTİ FAYDASIZ OLMAZ

General Əliağa Şıxlinskiyə tale övlad qismət eləməmişdi. O, sevimli həyat yoldaşı Nigar xanımın ölümündən sonrakı həyatını tamamilə artıq hesab edirdi. Bu, doğrudanmı belədir, yoxsa şair təbli məşhur sərkərdəmiz ötəri hissəmi qarılımışdı?

1931-ci il avqustun 12-də vəfat edən Nigar xanımdan sonra general on üç il yaşamışdı. Bu on üç ildə tənha yaşayan Əliağa Şıxlinski həyatının bir anını belə Nigarsız təsəvvür etməmişdi. O, hər cümə axşamı sevimli həyat yoldaşının qəbrini ziyarət etmiş, vəfatının ildönümündə ehsan vermişdir.

Görüşdüyüm Şıxlinskiilər nəslinin çoxsaylı nümayəndələri mənə dönə-dönə demişlər ki, generalın ən çox sevdiyi insan yalnız və yalnız həyat yoldaşı Nigar xanım olub. Əliağa Şıxlinski məşhur "Xatirələrim" əsərində, şərlərində və məqalələrində bu barədə söhbət açıb. Biz də bu məhəbbətin ülviliyindən oxuculara az-çox çatdırmışıq.

1983-cü ildə Azərbaycan Dövlət Tarix Muzeyinin arxivindəki "Şıxlinski fondu"nda araşdırmalar apararkən ağız bağlı bir məktuba rast gəldim. Mavi rəngli zərfin üstündə rus dilində belə yazılmışdır: "Vəsiyyət. Mən öləndən sonra açmalı".

Məktub əlimdə bir müddət kövrək hissələrin ağır təsirindən quruyub qaldım. Gözlərimdə yaş dumanı, beynimdə qarma-qarışıq sözlər fırlanırdı: "açım, açmayım. Bu müqəddəs kişinin ruhu məni lənətlənməz ki...".

Məktubu o biri üzünə çevirib yapışdırılmış tərəfinə dönə-dönə baxıram. Məktub bağlıdır. 1943-cü il avqustun 18-də Bakıda vəfat edən generalın

ölümündən isə düz 40 il keçir. Kədərlə köks ötürüb çölə boylanıram. Fevral ayının sazağı sanki uğultu ilə içəri dolub varlığını titrədir. Həyat və fəaliyyətini az-çox öyrəndiyim general Əliəğa Şıxlinski bilirəm ki, çox maraqlı bir insan olub. Güclü müşahidəsi, əla mütaliəsi və geniş dünyagörüşü olan bu adam heç vaxt ötəri və ya başdansovdu iş görməzmiş. Onun şəxsi əlyazmalarını araşdıranda görürsən ki, xırdaca bir qeydi də böyük məna kəsb edir. Mənim yəqinim idi ki, generalın hələ oxumadığım vəsiyyətnaməsində də müdrik sətiirlərə rast gələcəm.

Bu anda ağılıma qərribə bir fikir də gəldi. Əgər arxiv işçiləri icazə versəydi bu ağzıbağlı məktubu götürüb generalın yaxın qohumlarından birinin yanına gedər və onunla birgə açıb oxuyardım. Məlumdur ki, vəsiyyət hər şeydən əvvəl yaxın qohumu üçün yazılır. Mən də istəyirdim ki, bu məktubu generalın doğması müdrik yazıçı İsmayıl Şıxlı ilə birgə oxuyam. Amma bu, mümkün deyil. İndi bu məktub adı kağız parçası deyil. Möhürlənib, qeydə alınıb və tarixi bir sənəd olub. Bəs bu tarixi sənəd nə üçün indiyədək heç kəsi maraqlandırmayıb. Bəlkə tədqiqatçıların rastına çıxmayıb. Elə isə onda mənim uğurumdur qarşıma çıxıb, açsam heç bir günah sahibi olmaram.

Ehtiyatla qələmin iti ucunu ağzıbağlı məktuba yaxınlaşdırıram. Qırx il qurumuş yapışqan asanca qopur. İçərisindən adi dəftər kağızında yazılmış dörd vərəq çıxır. Birincisinin sərlövhəsi: "Ailə vəsiyyətnaməsi", 30 oktyabr 1933-cü ildə yazılıb. İkincisi - "Əziz Bahadır və Varya" (həmin tarixdə yazılıb). Üçüncü sərlövhəsizdir, yalnız "3 yanvar 1938-ci il" tarixi qoyulub. Dördüncü : "Son rica (xahiş)", 13 mart 1942-ci ildə yazılıb.

General Əliəğa Şıxlinskinin "Vəsiyyətnamə"sinin dördünün də üzünü köçürüb evə qayıdıram. Yol boyu ikinci vəsiyyətnamədəki bir cümləni ürək ağrısı ilə öz-özümə təkrar edə-edə gəlirəm.

"Əgər tale mənim bu sevincsiz həyatımı uzun müddət davam etdirərsə, onda mənim "əmlakım" mənim dəfn olunma və ən sadə qəbr daşı qoyulma xərclərinə belə bəs etməz, bu halda mənim vəsiyyətim gülünc hal almış olar".

Oxucum, general Şıxlinskinin vəsiyyətnamələrindəki kədər təkcə bu cümlədə deyil. Onların dördü də tənha yaşayan insanın kədər və həsrətilə doludur. Burda onun sevimli Nigarına ülvi məhəbbətinin də şahidi olacaqsan.

Mən on bir il əvvəl ulu generalımızın kədərinə şərik oldum. Vəsiyyətnamələri Sizə təqdim etməkdə bircə məqsədim var: xalqımız üçün əvəzsiz xidmətlər göstərmiş general Əliəğa Şıxlinskinin nikbinliyinə, qayğılarına siz də şərik olun. Ulu vəsiyyəti faydasız olmaz.

Ailə vəsiyyətnaməsi

Mənim ölümümdən sonra, əmlakımdan nə qalarsa: mebel, qab-qacaq, geyim şeyləri və başqa əşyalar, eləcə də qalmış nəğd pul məbləğini - həyatımın

kimsəsiz illərində mənə qayğı göstərmiş həkim Bahadır Qayıbova¹⁶ və onun arvadı Qayıbovaya¹⁷ vəsiyyəət edirəm.

Yazılanları öz şəxsi imzam ilə təsdiq edirəm.

30 oktyabr 1933-cü il, Bakı
Əliağa Şıxlinski

Biz mətnin altında imza atmış şəxslər, aqronom Nəsrulla Əlizadə və texnik Sadiq Əlizadə şahidik ki, Əliağa Şıxlinski 30 oktyabr 1933-cü ildə bizim iştirakımızla vəsiyyətnaməni tərtib edib, imzalayarkən tam sağlam əqlə və yaddaşa malik idi.

1. Nəsrulla Əlizadə. 2. Sadiq Əlizadə.

* * *

Əziz Bahadır və Varya!

Əgər tale mənim bu sevincsiz həyatımı uzun müddət davam etdirərsə, onda mənim "əmlakım" mənim dəfn olunma və ən sadə qəbr daşı qoyulma xərclərinə belə bəs etməz, bu halda mənim vəsiyyətim gülünc hal almış olar.

Lakin, ona əvəz olaraq, unudulmaz həyat yoldaşım Nigar xanımın vəfatından sonra, siz məni qayğı ilə hərtərəfli əhatə edərək, onsuz yaşadığım günləri mənim üçün mümkün və dözümlü etdiyinizə görə, mənim Sizə qarşı olan minnətdarlığımın həddi-hüdudu yoxdur.

Bu qəni minnətdarlığı mən özümlə qəbr evinə aparacağam.

Sizin mənə qarşı mərhəmətinizə görə Allah Sizdən razı olsun.

Sizi sevən Əliağa Şıxlinski
Bakı, 30X-1933-cü il

3 yanvar 1938-ci il

Vəsiyyətnamə yazılarkən, mənim bəzi qiymətli şeylərim var idi ki, onlar Bahadır və Varyanın mənə göstərdikləri qayğı və mənəvi köməklikdən əlavə, maddi yardımlarını qismən ödəyə bilərdi.

Lakin mən gözlənildiyindən də artıq yaşadım, satmalı nə vardısı, satıb xərclədim və bununla da vəsiyyətnamə öz mənasını itirmiş oldu.

Əgər evdə qalmış əşyaların dəyəri dəfn mərasiminə və sadə qəbr daşına kifayət edərsə, ona da şükr. Heç bir ehsan və elan lazım deyil.

Qohumlara telefon vasitəsilə, telefon yoxsa, məktubla xəbər vermək olar.

¹⁶ Bahadır bəy Mirzə Hüseyn Əfəndi oğlu Qayıbov (1878-1949) Əliağa Şıxlinskinin qayınıdır. 1897-ci ildə Tiflis gimnaziyasının və Xarkov dövlət Universtetinin tibb fakültəsini (1903-cü il) bitirmişdir. onlar həm də qonşu olmuşlar.

¹⁷ Varvara Qayıbova doktor Bahadır bəyin arvadı Ş.N.

Qəbir daşı yalnız onun üçündür ki, mənim adım unudulmaz həyat yoldaşım Nigar xanımın adı ilə yanaşı yazılsın.

Əliağa Şıxlinski

Son rica (xahiş)

1. Əgər mən yataqda qalası xəstə olsam, məni xəstəxanaya göndərin.
2. Əgər xəstəxanada ölsəm, nəşimi evə yox, xəstəxanadan qəbristanlığa aparın.
3. Qəzətdə elan verməyin.
4. Dəfnətmə xərclərinin az olmasına çalışın. Yorğan ağına bükülmüş cəsədi rənglənməmiş, üstünə ağıkilim salınmış tabuta qoyun.
5. Heç bir ehsan verməyin, bunu etmək həmişə gərəksizdir, müasir çətinlikləri nəzərə alsaq isə qəbahətdir.
5. Mənə əziz olan Nigar xanımın qəbri ilə yanaşı qəbri yastı tava daşı ilə örtüb, üstünə yazarsınız: Əliağa Şıxlinski - heç bir tarix lazım deyil.

Əliağa Şıxlinski

Bakı, 13.03. 1942-ci il

Nə tabutun içinə, nə də tabutun üstünə bir dənə də olsun gül qoyulmasın.

Əliağa Şıxlinski

1943-cü il avqustun 18-də indiki Musa Nağıyev adına xəstəxanada kardiosklerozdan vəfat edən general Əliağa Şıxlinskiyə dəfn olunma mərasimini filosof-alim Heydər Hüseynovun özü təşkil etdi. Generalla heç bir qohumluğu olmayan alimin Ə. Şıxlinski şəxsiyyətinə, onun sərkərdəlik fəaliyyətinə, xüsusilə lüğətçilik sahəsindəki elmi - publisistik yaradıcılığına böyük rəğbəti vardı.

Dəfn mərasimini Bakı Hərbi Qarnizonundan çağırılmış alay orkestrlə müşayiət etdi. Qəbri üstündə topdan və avtomatlardan yaylım atəşi atıldı. "Artilleriyanın allahı"nı görkəmli sərkərdələrə məxsus hərbi qaydada torpağa tapşırıdılar. Heydər Hüseynovun özü, generalın yetirmələri və qohumları son vida nitqi söylədilər.

Tam artilleriya generalı Əliağa Hacı İsmayıl ağa oğlu Şıxlinskiyə adı və hərbi quruculuq tariximizdəki misilsiz xidmətləri bu gün də unudulmamışdır. İndi Bakıda, Gəncədə, İmişli və Qazax rayonlarında abad küçələr onun adını daşıyır.

GENERAL CAVAD BÖY ŞIXLİNSKİ

/və hərbi Şıxlinskiyə haqqında qeydlər /

Bir neçə il əvvəl iyirminci illərə kimi yaşamış bir çox hərbiçilərimiz haqqında danışmaq bizə yasaq olmuşdu. Xüsusilə də Azərbaycan Xalq

Cümhuriyyəti ordusunun general və zabit heyəti barədə. Bəzilərin adını bir yerdə çəksək də, yalan-gerçək yazırdıq ki, filankəs yeni gələnlərə şüra hökumətini ürəkəndən alqışlayıb.

Beləcə yetmiş ildən çox bir müddətdə yüzlərlə, minlərlə oğullarımıza, qızlarımıza özümüz öz əlimizlə qara yaxmışıq. Bunların arasında elələri də olub ki, indiyə kimi adını heç yerdə çəkməmişik. Hətta yaxın qohumları belə onların adını çəkməyə ehtiyat ediblər. Bunu dövr, zaman belə tələb edib. Totalitar rejimin ağır təzyiqinə məruz qalmış o qohumları bu gün biz günahlandırmaq iddiasında deyilik. Bir quruluşda ki, ölüyə Quran oxuyan molla Sibirə sürgün edirdilər, onda əmini necə günahlandırmaq olar ki, istilacı IX Qızıl Orduya qarşı vuruşan qardaşın oğlunun adını xatirələrində niyə yazmamısan? Təsəvvür edin ki, "şanlı Qızıl Ordu"-deyə, şəninə nəğmələr qoşduğumuz bir vaxtda o əminin aqibəti necə olardı?

Tam artilleriya generalı Əliağa Şıxlinski 1942-ci ildə qələmə aldığı "Xatirələrim" kitabının iyirmi ikinci səhifəsində yazır: "1896-cı ildə briqadani təftiş edən dairə topçu rəisi general-leytenant Baumqarten mənim komandanı gözdən keçirərkən briqada komandiri knyaz Ximşiyevə göstərərək dedi: "Bu zabit çox ağıllı adamdır, onu sənə təqdim edirəm". Knyaz Ximşiyev cavab verərək dedi: "Siz onu yunkerlikdə görmüsünüz, biz isə on ildir ki, onun zabitliyini görür və onu lazımcına qiymətləndiririk". Bu təftişin nəticələri haqqında təlim komandasının rəisi əmrnaməsində yazırdı: "Otuz doqquzuncu topçu briqadasının təlim komandası sevindirici bir vəziyyətdədir...". Sonra o, öz əmrində komandanın başqa komandanlarla olan bütün üstünlüklərini göstərərək, mənə təşəkkür elan etdi.

... 1895-ci ildə mənim doğma qardaşım oğlu, cavan zabit bizim briqadaya keçdi. Topçu rəisi general-leytenant Parçevski dedi ki, rəislər bu zabit haqqında göstəriş vermək vəzifəsindən azaddırlar. Çünki onun üçün əmisi Əliağa Şıxlinski kimi bir nümunə vardır".

1983-cü ildə generalın "Xatirələrim" kitabını yenidən nəşrə hazırlayanda ona "Qeydlər və izahlar" fəslini yazmalı oldum. İstər-istəməz generalın qardaşı oğlu, həmin cavan zabitin taleyi ilə maraqlandım. Bu barədə Bakıda heç nə tapmadım. Bir dəfə Qazağa gedəndə ağbirçəklərdən, ağsaqqallardan soruşdum ki, Əliağa Şıxlinskiyə hərbi qardaşı oğlunun adı nə olub? Onlar da sorğuma sualla cavab verdilər ki, hansı hərbi qardaşı oğlunu deyirsən, generalın iki hərbi qardaşı oğlu olub: Cavad bəy və Rüstəm bəy Şıxlinskiyə.

Bəli, ortaya bir çətinlik də çıxdı.

Eşitdim ki, polkovnik Rüstəm bəyin qızı Qazaxda yaşayır. Zəng eləyib görüşmək istədim. Ədilə xanımın telefon söhbətimiz görüşməyə körpü salmadı. Mətbuat işçilərindən giley-güzar elədi. Dedi ki, "Dəli Kür" filmi çəkildəndə bir rejissor bizdən xeyli şəkil apardı, hələ də geri ala bilmirik, hətta, Əliağa babamın ağ at üstündə çəkilməmiş yeganə şəkil belə it-bata düşdü.

Haqlı giley idi. Bu söhbətdən sonra mən də Ədilə xanımın görüşməyə inad eləmədim. O, telefonda elə qəmli danışdı ki, əzizlərinin nadir fotosəkillərinin

onun üçün nə qədər ağır itki olduğunu çox gözəl başa düşdüm. Bir də hiss elədim ki, Cavad bəy Şıxlinski haqqında danışmağa ehtiyat edir...

Az sonra Şıxlinskilər nəslinin cavan nümayəndəsi ilə tanış oldum. Sözarası həmin cavan zabitin adını soruşdum. O, inamla bildirdi ki, Əliağa babamın ehtiyat edib adını çəkmədiyini cavan zabit Cavad bəy Şıxlinski idi. Onun dediyinə inanıb "Xatirələrim" kitabının 211-ci səhifəsinə belə bir izahat yazdım: "Həmin cavan zabit sonralar general-mayor rütbəsinə qədər yüksələn Cavadbəy Məmmədəğa oğlu Şıxlinski olub".

Generalın yaxın qohumuna inansam da, özümdə bir inamsızlıq, narahatçılıq vardı. Arxivlərdə işləyəndə Cavad bəyin adına rast gəlmirdim. Heç olmasa fotosəklini belə tapa bilmirdim. Axtarışlarının bəhrəsizliyi bəzən belə bir hərbcinin olması haqda məndə şübhə də doğururdu. Digər tərəfdən, general Əliağa Şıxlinskiyə ensiklopedik biliyinə, dəqiq yaddaşına inanmaya bilmirdim. Generalın iki yüz səhifəlik "Xatirələrim" kitabında onlarla hərbcinin və müxtəlif peşə adamlarının vəzifəsini, ad-familini dönə-dönə hərbi ensiklopediyalarla tutuşdurmuşdum. Səksən yaşlı qoca generalın yazdığı kitabda zərrəcə səhv tapa bilməmişdim.

General xatirələrini yazanda 1942-ci il idi. Otuz yeddinci il hələ davam edirdi. 1920-ci ildə istilacı XI Qızıl Orduya qarşı Gəncədə üsyanın fəal başçısı olan general Cavad bəy Şıxlinski İrana qaçmışdı. Ona görə də general onun adını yazmağa cəsarət etməmişdi.

Bəs nə etməli? Haradan, necə öyrənməli, general Cavad bəy Şıxlinskiyə fəaliyyətini? Bir tərəfdən də fikirləşirdim ki, onun haqqında yazacağım məqalənin dərcinə heç kəs yaxın durmayacaq.

Qazax ağsaqqalları isə məni şirnikləndirmiş kimi xeyir-şər məclislərində onu tərifləyirdilər. Dəqiq hərbi fəaliyyətini öyrənmək istəyəndə "qalsın gələn dəfəyə" - deyib, söhbətin mövzusunu dəyişirdilər. Sözü tam mənasında oxunu atıb, yayını gizlədirdilər. Hiss edirdim ki, qorxurlar, ehtiyat edirlər. Onlar hardan biləydilər ki, dövr dəyişəcək, tarixin qaranlıqlarına işıq düşən gün gələcək. İndi həmin vaxt gəlib, amma çox təəssüf ki, o yaxşı məlumatlı kişilər yoxdur. Onlar general Cavad bəy və onun polkovnik qardaşı Rüstəm bəy haqqında söz-söhbəti də özləri ilə o dünyaya apardılar. Onlardan yalnız - Abdulla Babanlı müəyyən mətləblərdə mənə kömək etdi.

Yadımdadır, elə oradaca söhbət polkovnik Cahangir bəy Şıxlinskidən düşdü. Bir neçə ağsaqqal onun 1918-20-ci illərdəki fəaliyyətindən fəxrlə söhbət açdı. Dedilər ki, bu illərdə Daşsalahlı Məmməd koxa, Söyünbəy Sübhanverdixanov, Mədəd bəy Vəkilov, Əskiparalı Mikayıl ağa Cahangirbəylə çiyin-çiyinə verib erməni daşnaklarına, gürcü menşeviklərinə qarşı vuruşaraq torpağımızı qorudular.

Mən də "Azərbaycan tarixi" kitabından oxuduğum bir epizodu onlara danışdım.

- Orada yazılır ki, 1915-ci ildə fabrik fəhlələri (məlum deyil hansı fabrikin - Ş. N.) gündəlik əmək haqqının artırılması üçün tətillər eləyirlər. Bu təzyiqdən sahibkar əmək haqqını 5 qəpik də artırır. Lakin bunun sədaqə kimi qəbul edən fəhlələr yenə imtina edirlər. Tətillərin qətiyyətini gören qəza rəisinin müavini Cahangir bəy Şıxlinski fəhlələrin beş nəfər nümayəndəsini yanına çağırır onları həbslə hədələyir. Əmr edir ki, işə başlasınlar. Polislər də fabriki mühasirəyə alırlar. Lakin tətillər inadla öz tələblərinin ödənilməsinə nail olurlar, onların əmək haqqı beş qəpikdən on beş qəpiyə qədər artırılır, üstəlik də iş günü yarım saat azaldılır...

Bu yerdə dözə bilməyən ağısaqqal maarifçi Abdulla Babanlı dedi: - Yalandı, - oğul büsbütün yalan epizoddur. Əvvəla bizim Qazaxda elə bir fabrik olmayıb. Bizdə indi də, o vaxt da xırda xalça, kələğayı, dondurma və konfet sexləri var. Bizdə inqilabdan əvvəl belə sexlərin və dükanların sahibkarları Hacı Rəsul uşağı adı ilə tanınan Məmmədəli, Əbdüblü, Mirzəvəli və başqa qardaşlar vardı. Onlarda xeyirxah, kasıba, - yetim-yesirə əl tutan oğullar idi. Dükanlardan biri kələğay alanda, birini də bağışlayırdılar. Onlar xırda-para şeylərin alverçisi deyirdilər, əsl tacir idilər. Mən əsrdən böyüyəm, nə təhər olub ki, bu boyda tətillər nə görmüşəm, nə də eşitmişəm. Yalan yazır o oxuduğun "Azərbaycan tarixi" kitabı...

Yaxşı tanıdığım bir tarixçi professorun kitabından aşağıdakı cümlələri oxuyanda o vaxt mən də general Cavad bəy Şıxlinskiyə xalqın düşməni olduğuna inanmışdım. Eləməyib tənbellik bu cümlələri də Abdulla müəllimə oxudum: "Müsavət generalı Cavad bəy Şıxlinski, polkovnik Cahangir bəy Kazımbəyov, polkovnik Məhəmməd Mirzə Qacar, məşhur müsavətçi Xan Xoyski qardaşları və başqaları qiyamın bilavasitə təşkilatçıları olmuşlar.

Əksinqilabçı ünsürlərdən təşkil edilən qiyamçılar on-on iki minlik böyük dəstəyə və üç artilleriya batareyasına malik idilər.

Mayın 26-da qiyamçılar hərbi cəbbəxananı ələ keçirdilər, dəmiryol vağzalını tutdular. Müsavətçilər şəhər əhalisi içərisində bolşeviklər, qızıl əsgərlər əleyhinə hər cür böhtanlar yayır, guya bolşeviklər əleyhinə bütün Azərbaycan üsyən etmişdir, - deyər fitnə-şayiələr yayırdılar".

Cümlələri oxuyub qurtaran kimi Abdulla müəllim titrək, arıq barmaqlarını sətirlərin üstündə gəzdirir-gəzdirir dedi:

- Bu cümlələrdəki "böhtan, fitnəkar, şayiə", "əksinqilabçı" sözlərini pozsaq, "qiyam və qiyamçılar" isə igid, üsyankar sözləri ilə əvəz etsək professorun fikirləri düz olar.

Əlbəttə, on dörd il əvvəl Abdulla müəllim bu iradları mənə ikilikdə, özü də astadan, ehtiyatla deyirdi. Onda nə demokratiya vardı, nə də aşkarlıq.

1991-ci ildə arxivdə rast gəldiyim bir kitab məni çox sevindirdi. Sevindim ki, nə general Əliağa Şıxlinskiyə yazdığı, nə də onun qohumunun dediyi səhv olmadı. 1912-ci ildə Qafqaz canişinliyinin mətbəəsində nəşr olunmuş "Kavkazski kalendar" sorğu kitabı bunu bir daha təsdiq etdi. Kitabın 489-cu səhifəsində belə

bir qeyd var: "Otuz doqquzuncu artilleriya briqadasının komandiri general-mayor Kalin, birinci rotanın komandiri isə kapitan Cavad bəy Şıxlinski dir".

Yeri gəlmişkən həmin kitabdan müəyyən səhifələri qısaca olaraq oxuculara təqdim edirəm. Ona görə ki, orada xalqımızın görkəmli hərbi oğulları haqqında məlumat verilir.

Dörd yüz yetmiş səkkizinci səhifədən:

- Birinci Qafqaz ordusu korpusunun artilleriya müfəttişi general-leytenant Səməd bəy Mehmandarov, əlli ikinci artilleriya briqadasında birinci divizionun komandiri Əsəd bəy Talışxanov, Qafqaz canişinliyinin hərbi qərargahında ştalmeyster /orduda süvari zabiti - Ş. N./ Bəhram xan Naxçıvanski xidmət edirlər.

Yüz otuz altıncı səhifədən:

- Cavanşir qəzasının Tərtər qəryəsində praporşik Gəraybəy Vəkilovun, Qarasqalda İsfəndiyar bəy Muradovun /general Ə. Şıxlinski nin bacısı oğludur. Az müddət Qazax qəzasının rəisi olub. 1920-ci ilin mayında Gəncə üsyanının iştirakçısı adı ilə məşhur ədəbiyyatşünas Firudin bəy Kəçərli, doktor Məcid bəy Vəkilov, müəllim Nadir bəy Dağkəsəmənki ilə birgə bolşeviklər tərəfindən güllələnib - Ş. N./, Qazax qəzasında starşına köməkçisi Cahangir bəy Şıxlinski və Məcidbəy Şıxlinski nin fəaliyyətindən danışılır.

Beş yüz iyirmi doqquzuncu səhifədə isə Əliağa Şıxlinski nin iyirmi ikinci artilleriya briqadasında birinci polkun komandiri olduğu göstərilir.

"Kavkazski kalendar"dakı bu tapıntılarımdan sonra cəsarət edib 1990-cı ilin sentyabrında "Bizim generallar" verilişində general Cavad bəy Şıxlinski haqqında sorğu ilə çıxış elədim. İki gün keçməmiş bir nəfər zəng elədi. Dedi ki, çıxışınıza qulaq asdım. Çox sağ olun ki, mənim babalarım Cavad bəy və Rüstəm bəy Şıxlinski lər haqqında az-çox məlumat verdiniz. Amma heç birinin şəklini göstərmədiniz.

- Yoxdur, - dedim, - qardaş, heç bir arxivdən şəkillərini tapmaq mümkün olmadı. Mən də ona görə sorğu elədim ki, kimdə onların şəkli varsa, bizə göndərsin. Əgər doğrudanda o kişiler sənin babandırsa kömək elə, şəkillərini tapaq.

- Var, - deyə xəttin o başındakı adam inamla bildirdi. Mən sevinclə: - Harda, kimdə?- deyə soruşdum.

- Qazaxda, anamda. Siz bir neçə il əvvəl anamla bu barədə telefonla danışmışınız. Anam isə əmisi Cavad bəyin adı gələndə həmişə ehtiyat edir. Bir də itkin şəkillərdən sonra anam heç kəsə inanmır. Sizin verilişə baxıb, indi özü Qazaxdan zəng eləmişdi ki, qəzətdə dərc olunan yazılarımı oxuyuram, verilişinə də baxdım, şəkilləri ona etibar eləyə bilərəm...

Danışan Ədib xanım Şıxlinskayanın oğlu Rüstəm idi. On ildən sonra bu görüşün baş tutması üçün polkovnik Rüstəm bəyin nəvəsi Rüstəmə təşəkkür edib, Qazaxa getdim. Gedəndə özümlə respublika kino-foto-sənədlər arxivindən tapdığım iki nadir şəkli də götürmüşdüm. 1919-cu ildə çəkilən bu şəkillərdə

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ordusunun general və zabidləri təsvir olunmuşdu. Hər iki şəkildə cavan bir zabitin ad-famili yazılmışdı: Bahadırbəy Vəkilov.

Elə ilk görüşdən bir-birimizdən üzrxahlıq elədik. Ədib xanım yanıqlı-yanıqlı dedi ki, gözümlə qorxub, ay oğul, iyirminci, bir də otuz yeddinci illər bizim ailəyə heç nədən çox ağır zərbələr vurub. Sənin on il bundan qabaqki telefon zəngində isə yara hələ isti idi. Şəkillərin yarısını deyirəm, ən çox məni yandıran da, Əliəğa babamın ağ at üstündə çəkilməmiş yeganə fotosəkili idi. Günah mənə də oldu, heç olmasa üzünü çıxartdırıb özümdə saxlamadım. Rüstəm dönə-dönə gedib o rejissorunu axtarıb. Deyiblər rəhmətə gedib. Şəkillər də itdi-batdı. Nəisə, olan-oldu, keçən-keçdi... Məndə qalan şəkillər bunlardı, - deyib, Ədib xanım "Nikolaydan qalma" bir albomu stolun üstünə qoydu. Albomun ilk səhifəsində çərkəzi geyimli cavan bir zabıt şəkli... İri ala gözləri necə də tanış və doğmadır. Mənim şəkli diqqətlə baxdığımı görə Ədib xanım: - Dayımdı, -dedi, - müsavət zabiti olduğuna görə iyirminci ildə bolşeviklər onu da güllələyiblər.

Onun səsindeki təsvirəgəlməz kövrəklik, həzin bir qəm dalğası varlığını titrətdi. Adam, belə anlarda qarşısındakına təsəlli verməkdən də məhrum olur. Daxili təlatüm, vicdanın səsi olub keçmiş ədalətsizliyi, vəhşiliyi ittiham edir. Dərindən köks ötürüb, "heyif" - deməkdən başqa əlindən bir şey gəlmir. Çünki nahaq qan tökənləri, heç nədən insan güllələdənləri ittiham etmək gecdir. O vəhşilərini indi tarix mühakimə edir. Tarix öz səhifələrində onlara amansız cəza verir, gec də olsa əyrini-əyri, düzü-düz yazır.

Ağır qəm yükünün altından qurtarmaq xatirinə soruşdum:

- Dayımın adı necədir, Ədib xanım?
- Bahadır bəy Vəkilov, Milli Orduda rütbəsi kapitan...
- Ola bilməz, - dedim. - Özümdən asılı olmayaraq səsim bərkədən çıxdı.
- Onda bu şəkillərə baxın, zəhmət olmasa...

Mən özümlə gətirdiyim bir qrup milli ordu əsgərinin iki fotosəklini ona göstərdim.

- Bu, tən ortada oturan Bahadır dayımdı, - dedi. İkinci şəkli baxır: - bu da odu, dayımdı... Bu şəkillər bizdə yoxdu.

Sizdə hardandı? - deyə soruşdu.

- Arxivdən tapmışam, - dedim.

- Oy, nə yaxşı iş görmüsünüz, çox sağ olun... Mənim anam Böyükxanım Vəkilovlardandır. İbrahim ağa Vəkilovun qızıdır. General-topoqraf İbrahim ağanın yox, o, Paşa ağanın oğludur. Mənim babam isə Pənah ağa Vəkilovun oğludur. İkinci dayım vardı: böyüyü İsfəndiyar bəy, kiçiyi isə Bahadır bəy idi. İsfəndiyar dayım 1907-ci ildə Qori seminariyasını qurtarmışdı. Bir müddət Bakıda rus-tatar məktəbində müəllim işləyib. 1910-cu ilin yayında görkəmli maarifçi Əhmədağa Mustafayevin Dilicanda ədəbi fəaliyyətinin iyirmi beş illiyi keçirilib. Dayım yubileyin təşkilatçısı olub. Böyük şairimiz M. Ə. Sabirin "Hophopnamə"sinin nəşri üçün işənanə toplayıb. 1918-ci ildə Qazax seminariyası açılanda Firudin bəy Köçərli

onu Qazağa dəvət edib. Səməd Vurğunun, Seyfulla Şamilovun, Mirqasım Əfəndiyevin, Osman Sarıvəllinin, Mehdi Hüseynin, Mehdixan Vəkilovun və yüzlərlə seminaritsin müəllimi olub. Bolşevik hökuməti qurulanda əksinqiləbçi-müsavətçi fəaliyyətinə görə Solovki konslagerinə sürgün etdilər. Ana tərəfindən Solovki adalarında əzab çəkənlər çox olub. Müsavat parlamentinin üzvü Rəhim bəy Vəkilov, maarifçi Zəkəriyyə Vəkilov, Məmməd həsən Vəkilov - Baharlı, Bakı Darülmüəllimatının direktoru Mədinə xanım Vəkilova-Qiyasbəyli isə otuz yeddinci ildə güllələndi. Azərbaycan parlamentinin üzvü, partiyanın ikinci lideri Mustafa ağa Nadir bəy oğlu Vəkilov 1920-ci ildə Türkiyəyə mühacirətə getdi... Solovki konslagerində on il həbs cəzası çəkən dayım İsfəndiyar bəy Vəkilov 1936-cı ilin noyabrında qayıtdı. Ömrünün axırına kimi müəllimlik etdi. 1960-cı ildə vəfat edən dayımın indi bir qızı, bir oğlu qalır. Oğlu İbrahim Vəkilov istifadə olan polkovnikdir. Kiçik dayım Bahadır bəy Vəkilov idi. Bayaq dediyim kimi iyirminci ildə cavankən bolşeviklər güllələndilər, heç evlənməmişdi də. Sizin tapdığınız şəklin arxasında yazılıbmı, neçənci ildə çəkilib?

- 1919 -cu ildə çəkilib, - deyə cavab verdim.

- Mənimlə yaşıddı, dayımın şəkli, - deyib Ədilə xanım qəmli-qəmli köksünü ötürür. Ovcundakı xırdaca güllü dəsmalla nəmli gözlərini sildi.

- Ədilə xanım, bolşeviklər ana tərəfindən ona görə çox adamı güllələyib, sürgün ediblər ki, Rəhim bəy Vəkilov müsavat parlamentinin üzvü olub və nəslində bəylik varmış. Əslində maarifçilər daha çox olub. Tiflisdəki Qori seminariyasının arxivində işləyəndə bir dəfə maraqlandım ki, görüm neçə Vəkilov oxuyub. Saydım on bir nəfər idi. Hələ Qazax seminariyasını qurtaranlar da olub... Bəs, ata tərəfinizi niyə incidiblər?

- Ata tərəfindən də ağılıq var idi. "Ağılıq" yeri adlanan Şıxlinskilərə məxsus torpaqlar indi də qalır. Birinci Şıxlıya çatmamış, Kür qırağı yerlər Şıxlinskilərin olub. İndi orda üzüm bağı salımb... Polkovnik atam Rüstəm bəy Şıxlinskini də 1920-ci ildə bolşeviklər güllələndilər. Bizim ailə Bakıdan Qazaxa köçdü. Sonra Gəncə üsyanı oldu. Cavad əmim İrana getdi. Evimizdə başpapaqlı qalmadı. Anam Qazaxda artıq dərzisi işləyirdi, bir təhər dolanırdıq. 1932-ci ildə olan bir hadisə heç vaxt yadımdan çıxmır. "Çistka" vaxtı idi. Bir gün anamı komsomolçular kluba çağırıdılar. Belə yerlərdə heç vaxt olmayan anam getmək istəmirdi, utanırdı. Dedilər ki, Bakıdan "çistka" aparmağa nümayəndə gəlib, getməsən vəziyyətin daha da pis olar. "Kulak" kimi sürgün edərlər, körpələrinə yazığın gəlsin. Onda anam məni də özü ilə apardı. Yiğıncaq başlandı. Səsə qoydular ki, Böyükxanım İbrahimağa qızı Şıxlinskayanın səsi alınsın, yoxsa yox. Yerdən: qadıncı, köməksizdi, əri, qayını və bir qardaşı güllələnib, bir qardaşı isə sürgündədir, bağışlansın-deyənlər çox oldu. Bu vaxt bizim keçmiş nökərimizin komsomolçu oğlu söz alıb kürsüyə çıxdı. Anam ürəkləndi. Utancaq anam ilk dəfə başını qaldıraraq ümidlə kürsüyə tərəf baxdı. Nökərimizin komsomolçu oğlu Lenindən, Stalindən, proletariyadan və yeni qurulan kolxozdan odlu-odlu danışdı.

Bəyləri, ağaları təhqir edə-edə birdən üzünü anam tərəfə tutub, əlini irəli uzatdı: - Bu, o Vəkilovlardan, o Şıxlinskilərdəndir ki, proletariatin qanını su yerinə axıdıb. Səsi alınmalıdır. Vəssalam! - deyib kürsüdən fəxrlə düşdü. Anamı işdən çıxarıdıb, "səsini" aldılar. Ailəmiz hökumət yanında gözükölgəli oldu. Dinə bilmədi, yazıq anam.

Dünya yaxşı adamlardan xali deyilmiş, ay oğul. Bir xeyli sonra anam o vaxtın nüfuzlu adamları Həmid Əfəndiyevə və Sayad Bəhərzalova müraciət etdi. Onlar kommunist olsalar da, vicdanlı adamlar idilər. Anamın səsini qaytarıb, özünü də işə bərpa etdilər. O vaxt əmim Cavad bəy İranda sağ idi. Onda sərhəd çox da möhkəm deyildi, gedib-gələnlər vardı. Xəbər gətirmişdilər ki, general Cavad bəy Şıxlinski Ərdəbil qarnizonunun komandanıdır. Əmimə Azərbaycan Demokratik ordusunda general-mayor rütbəsi verilmişdi. Səhv eləmirəmsə, on doqquzuncu ildə verildiyini anam danışardı. Əmim də, atam da Birinci Dünya Müharibəsində Tatar polkunun tərkibində vuruşublar, hər ikisi "Müqəddəs Georgi" və "Müqəddəs Vladimir" ordenləri ilə təltif olunublar. Otuz-qırxıncı illərdə o taydan, Cavad bəydən, onun qoçaqlığından yaxşı sədalar gələndə bizim qocalar pıçıltı ilə, ehtiyatla danışdırlar ki, Cavad bəy hərbi işdə atamdan da mahir olub. O, əmisi Əliağa Şıxlinski qədər qoçaq imiş. 1946-cı ilə qədər eşidirdik ki, əmim sağdır, evlənib iki oğlu - Çingiz, Nazir və Göhvər adında qızı var.

- Cavad bəy böyük idi, yoxsa atanız Rüstəm bəy?

- Cavad əmim 1875-ci ildə anadan olmuşdu. Yaşı qırxı keçsə də evlənməmişdi. Bizim Şıxlinskilərin arasında gec evlənənlər var.

- Ədib xanım, elə General Əliağa Şıxlinski buna canlı sübutdur. O da gec, qırx dörd yaşında evlənib.

- Anam danışardı ki, boy-buxunda, bacarıqda, xasiyyətdə də Cavad bəy əmisi Əliağa Şıxlinskiyə oxşayırdı. Atamı da, əmimi də Əliağa babam Tiflisdəki zadəgan balalarına məxsus kadet korpusuna qoymuşdu. Oranı bitirəndən sonra hər ikisini Peterburqa aparır, vaxtilə özünün oxuduğu Mixaylov topçuluq məktəbinə oxumağa qoyur. Atam, əmim Cavad bəydən iki yaş kiçik idi. 1877-ci ildə anadan olub. Hər ikisi də Qazaxda anadan olub. Sizə danışdıqlarımın hamısını anam yazmışdı, ordan oxumuşam, hara qoymuşam, harda gizlətmişəm tapa bilmirəm... Anam bu yazıları müharibədən qabaq yazmışdı. Deyirdim ki, ay ana, at getsin, bu yazılar nəyinə lazımdır. Birdən nə olar... Bunlara görə başımız bələlər çəkər. Anam da arxaçılıqla: "Yox qızım, - deyərdi, - vaxt gələcək lazım olacaq, belə kişilərin adı batmamalıdır".

- Ədib xanım, nə general əminiz Cavad bəyin, nə də polkovnik atanız Rüstəm bəyin Azərbaycan milli ordusundakı əvəzsiz xidmətləri itib-batmayıb. Xalqımızın görkəmli oğlu Mirzəbala Məmmədzadənin "Azərbaycan milli ordusunun keçdiyi yollar" məqaləsində onlar barədə məlumat var: "Ağdamda /1918-ci ildə/ pulemyot bölüyünə məxsus hazırlıq məktəbi açıldı. Sonralar bolşeviklər tərəfindən edam edilən mərhum miralay /polkovnik/ Şıxlı Rüstəm

bəyin idarəsi altında topçu hissəsi təşkil edildi". Müəllif yazırdı ki, yenidən yaradılan Müsavat ordusunun birinci diviziyasına mirliva /general-mayor/ Cavad bəy Şıxlinski komandan təyin edildi...

Zəngəzurdakı məskun olan ermənilər İrəvan daşnaklarının təhriki ilə bu vilayəti özlərinə ilhaq etmək niyyətilə Azərbaycan hakimiyyətini tanımırdılar. 1919-cu ilin oktyabr ayında general Cavad bəy Şıxlinski komandanlığı altında Zəngəzur ermənilərinə qarşı hərbi yürüş oldu. Bu səfər bir aydan artıq davam etdi.

Zəngəzurdakı erməni milli hissələrinə qarşı hərbi əməliyyatlar aparan Cavad bəy Dığ kəndi ərazisində düşmənin möhkəmləndirilmiş istehkamlarını dağıdır və kəndi onlardan təmizləyir. Az sonra ingilislərin işə qarışması ilə hücum dayandırılır. Noyabrın iyirmi üçündə olan barışığa əsasən erməni hərbi hissələri Zəngəzur ərazisini tərk edir.

General Cavad bəy Şıxlinski 1919-cü il noyabrın səkkizində həmin döyüşlər barədə Hərbi Nazirliyə göndərdiyi bir teleqram Mərkəzi Dövlət Arxivində saxlanılır.

"Adamların həddindən artıq yorulduqlarını və Dığ kəndini əldə saxlamağın mümkün olmayacağını müəyyənləşdirdikdən sonra, mən qrupu Zabıx çayının şimal sahilinə çəkməyi və əlverişli mövqe tutmağı qərara aldım.

Bütün hissələr çayı sağ-salamat keçib müəyyən olunmuş mövqeyi tutdular. Eniş enərkən toplardan biri yoldan çıxdı və dərəyə düşdü, onu çıxartmaq mümkün olmadı. Həmin topun açarını, təkərlərini və mühüm hissələrini söküb götürdük. Top bizim mövqeyimizin yaxınlığındadır, çalışıram ki, ayın doqquzuna kimi çıxardıb aparaq. Mənim bütün göstərişlərimi yerinə yetirmək üçün Yadigarovun dəstəsi Abdallara gəlib.

Qəhrəmanlıqla həlak olan Cavanşir alayının podpraporşiki Muradovun və Zaqatala alayının praporşiki Qazıyevin böyük cəsurluğunu xüsusi qeyd etməliyəm. Bizim artilleriyada əla döyüş xidmətləri olan podpolkovnik Novruzovun məharətini də unuda bilmirəm. Bizim itki belədir: Zaqatala alayından həlak olan və itkin düşən qırx nəfərdir, əlli nəfəri isə yaralanıb. Cavanşir alayından beş nəfər həlak olub, iyirmi nəfər yaralanıb. Şəki alayından iki nəfər yaralanıb, Qarabağ alayından isə ikisi və artilleristlərdən bir nəfər yaralanıb. Zabitlərdən üçü həlak olub, dördü isə yaralanıb. İtkilərimizin sayını əlavə olaraq yenə Sizə bildirəcəm.

***General mayor Cavad bəy Şıxlinski,
Abdallar kəndi"***

1920-ci ilin martında erməni daşnakları güclü silahlı qüvvə ilə Qarabağa hücum edəndə general-mayor Cavad bəy Şıxlinski də həmin döyüşlərdə inamla vuruşmuşdur. O günlərdə onun Nazirlər Sovetinin və Dövlət Müdafiə Komitəsinin sədri Nəsim bəy Usubbəyliyə vurduğu üç təcili teleqram saxlanılır.

“23 mart 1920-ci il”¹⁸

Bu gün dan ağarmamış ermənilər Əsgərana hücum edib, qalanın bir hissəsini alıblar. Teleqraf xəttində mənim verdiyim məlumat poçtda kəsilir. Mən təsadüfən buraya gəlmişəm. Fövqəladə hadisə barədə Sizə məlumat verməyi özümə borc bildim. Yerli qəza rəisi ib birgə köməkçi qoşun dəstələri yığıraq. Bu məlumatı Bərdə və Tərtərə də çatdırmışam.

*General-mayor Cavadbəy Şıxlinski,
Ağdam.”*

“Nəsim bəy Usubbəyliyə

Əsgərani ermənilər artıq zəbt ediblər. Aldığım məlumata görə ermənilər bütün yüksəklikləri ələ keçiriblər. Əsgəranda qaçıb gələn uryadnik və strajnikin dediklərinə görə Xankəndi istiqamətində döyüşlər səhər tezdən başlayıb. Hələlik atəş kəsilib. Hava bərk dumanlıdır. Bizim partizanlar Əsgəran və Ağdam mövqelərini ələ keçirdilər. Artıq ermənilərə qarşı döyüşlər davam edir. Parlamentin üzvü Qarabəy Əliverdiyevin təşkilatçılığı sayəsində Müdafiə Komitəsi və yaralıları müalicə şöbəsi təşkil edilib.

*General Cavad bəy Şıxlinski,
Ağdam.”*

“Nəsim bəy Usubbəyova

Əsgəran qalasının bir hissəsini döyüşlə geri almışıq. Burada hökumət nümayəndələrindən heç kəs yoxdur. Qəza rəisini tapa bilmədik. Özüm köməkçi dəstələr təşkil edirəm. Yerli partizanlara gözətçilər göndərdim. Başımızdan keçəcəyik, amma Əsgərani düşməyə verməyəcəyik.

General-mayor Cavad bəy Şıxlinski.”

Cavad bəy Şıxlinskinin komandanlıq etdiyi birinci piyada diviziyası 1919-cu ilin sonlarında Gəncədə yerləşirdi. Diviziya üç alaydan və üç taburdan /batalyon/ ibarət idi: Cavanşir alayının komandiri podpolkovnik Səmədbəy Rüstəmbəyov Zaqatala alayının komandiri, polkovnik Əhməd və Dibirov və Gəncə alayının komandiri Cahangir bəy Kazımbəyov idi.

Təcili teleqram

1920-ci il 27 aprel

¹⁸ Bakıdan alınan günü qoyulan tarixdir. Hər üç teleqramda eyni tarix qoyulub Ş.N.

Gəncə. Birinci piyada diviziyasının rəisi, general Şıxlinskiyə.¹⁹

"Bolşeviklər Yalama stansiyasına hücum etdilər. Onlar dayanmadan irəliləyirlər. Xudatı ələ keçiriblər. Çıxılmaz vəziyyətdəyik. Günü bu gün Qızıl Buruna Qazaxdan bir batalyon və Gəncədən bir batalyon göndərmənizi əmr edirəm. Hər bir batalyonda ən azı 500 süngü və pulemyot olmalıdır. Yük qatarını artıq göndərmişik. Həmin hissələrin gəlməsi vaxtını teleqrafla bildirin. Biz batalyonları sabaha gözləyirik.

***Hərb naziri artilleriya generalı
Səmədbəy Mehmandarov***".

Respublika Mərkəzi Dövlət Arxivində saxlanılan daha bir sənəd. Hərbi Dəniz komissarı Çingiz İldırımın və Respublika bolşevik Ordusunun müvəqqəti Qərargah rəisi general-mayor Əbdülhəmid bəy Qaytaşının 30 aprel 1920-ci ildə verdiyi əmrdə oxuyuruq:

"Birinci piyada diviziyasının rəisi, general-mayor Cavad bəy Şıxlinskiyin tabeliyində olan, Gəncə və Zaqatala quberniyalarında yerləşən bütün hərbi hissələrə, habelə Qarabağ bölməsinin döyüşçülərinə təcili olaraq XI Qızıl Ordunun komandanlığına hərbi əməliyyatlar zamanı tabe olmasını əmr edirəm.

Bütün başqa hallarda bu hərbi hissələr əvvəlki kimi mənim təbəçiliyimdə qalır".

Nə igid Cavad bəy, nə də onun mərd əsgər və zabitləri bolşeviklərin bu ədalətsiz əmrinə boyun əymədilər. Onlar son güllələri qurtarana kimi Gəncə üsyanı davam etdirdilər...

İyirminci il aprelin iyirmi yeddisində bolşeviklər Azərbaycanı zəbt edəndə Gəncə qaynar qazana dönmüşdü. Hamı silaha sarılmışdı. O günlərin hadisələrini alay komandiri, polkovnik Cahangir bəy Kazımbəylinin mühacirətdə yazdığı "Gəncə üsyanı haqqında xatirələr"ində daha real görürük. O, yazır: "... Mayın iyirmi üçündə səhər saat altıda növbəti fəaliyyət planını və birgə işləri müəyyənləşdirmək üçün şəhərdə olan birinci Azərbaycan diviziyasının rəisi general Cavad bəy Şıxlinskiyin, Azərbaycan Ordusunun baş intendantı general Məhəmməd Mirzə Qacarı və süvari diviziyasının rəisi general Teymur bəy Novruzovu müşavirəyə dəvət etdim. İlk iki general onların arxasınca göndərilmiş polk adyutantının müşayəti ilə gəldilər. Küçələrə çıxan əhalinin sevincini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Əhali polkun qərargahına gələn hər iki generalı "Yaşasın" sədələri ilə qarşıladı. Onları qərargaha əllərinin üstündən apardılar. Uzun müddət

¹⁹ Bu teleqramı bəzi müəlliflər səhvən tam artilleriya generalı Əliağa Şıxlinskiyin adına dərc edirlər. Əvvəla Əliağa Şıxlinski heç bir vaxt birinci piyada diviziyasının rəisi olmayıb. İkincisi də Əliağa Şıxlinski 1912-ci ildən 1917-ci ilədək general-mayor rütbəsində olmuşdur. Telekom, haqqında söhbət açdığımız, onun qardaşı oğlu general-mayor Cavad bəy məmmədəğa oğlu Şıxlinskiyə vurulub /1875-1959/ /Ş.N./.

küçələrdə sevinc qışqırtısı eşidilirdi. Yalnız mənim təkiddli xahişlərimdən sonra kütləni sakitləşdirmək mümkün oldu. Xalq evlərinə dağılmışdı.

Bu müşavirədə general Məmməd Mirzə Qacar yerli hökumətin ümumi rəhbəri və təşkilatçısı seçilir. Artilleriya generalı Cavad bəy Şıxlinski həm bolşeviklərdən alınmış artilleriyanı, həm də bolşeviklərin pozub-dağıtdıqları Azərbaycan artilleriyasını yenidən təşkil edir.

Mən öz polkuma və partizan dəstələrinin fəaliyyətinə rəhbərlik edirəm".

Ədilə xanımla köhnə albomu yenidən vərəqləyirik. İllərlə arxivlərdə axtardığım general Cavad bəyin və polkovnik Rüstəm bəy Şıxlinskiyənin fotosəkillərinə ilk dəfə burda rast gəlirəm. Sevincimin həddi-hüdudu yoxdur. Yetmiş ildən çox adı, fəaliyyəti hər b tariximizdən yoxa çıxan iki görkəmli sərkərdəmizin qaytarılması üçün Ədib xanıma təşəkkür edib ayrılıram.

İnqilabın ilk günlərində müsavat generalı "damğası" ilə təqib olunan məşhur hərbi xadimlərimiz Əliağa Şıxlinskiyənin, İbrahimağa Vəkilovun, Səməd bəy Mehmandarovun, Mirkazım xan Talışxanovun, Firudinbəy Vəzirovun, İbrahimağa Usubovun, Qalib bəy Vəkilovun, Daniyal bəy Həlləcovun, Əhməd bəy Dibirovun başına nələr gətirilməyib? Vaxtlı-vaxtsiz qapıları döyülüb, onlara ağla gəlməyən suallar verilib: bəy baban nə vaxt ölüb, niyə köhnə orduda qulluq eləmişən?. Türkiyədə, İranda neçə qohumun var?

Azərbaycan Demokratik hökumətinin polkovniki Əhməd bəy Dibirovun qızı Nəcibə xanım Abdullayeva hazırda Bakının Qaqarın küçəsindəki səkkiz nömrəli evdə yaşayır. O, ağırlı-acılı illəri Nəcibə xanım kədərlə xatırlayır:

- İstefaya çıxan atam Balakən rayonunun Mahamalar kəndində yaşayırdı. Otuzuncu illərdən başlayaraq çox get-gələ saldılar. Amma onu həbs etmək üçün bir əsas tapa bilmirdilər. Nəhayət, həyat yoldaşım - 1917-ci ildən partiyanın üzvü olan Əmir Abdullayevi həbs etdilər. Səbəbi də bu oldu ki, müsavat polkovnikinin qızına evlənmisən.

... Atam kəndin mərkəzində ağsaqqallarla söhbət edirmiş. Bu vaxt bir xoruz onların yanındakı kötüyün üstünə çıxıb dalbadal banlayır. Səbri tükənən atam zəhlə təkən xoruza zarafatla: "ay xoruz, - deyir, - sən də komsomol kimi nə qışqır-bağır salmışan". Xırdaca bir daş atıb xoruzu qovur. Bir azdan evə qayıdan atamı yarıyoldan qaytarıb orqana apardılar. Sorğu-suala tutdular və günahlandırdılar ki, sən nə haqla komsomolu təhqir etmişən. Onu Sibirə sürgün etdilər. Atam o gedən oldu. O gündən mən "xalq düşməni"nin qızı və "xalq düşməni"nin həyat yoldaşı oldum. İki ay sonra bizə xəbər verdilər ki, atanız türmədə ürək partalamasından vəfat etdi.

* * *

İyirminci ildə rusca dərc olunan "Kommunist" qəzeti generallarımızın və ziyalılarımızın təqib olunması barədə kifayət qədər yazılar verib. Azərbaycan bolşeviklər partiyasının orqanı olan bu qəzetin səhifələrini vərəqləyəndə Azərbaycan və onun övladları haqqında ürəkaçan heç nəyə rast gəlmirəm. Əgər

iyirminci ilə qədər Azərbaycan tarixindən bixəbər olan adam bu qəzeti vərəqləsə, istər-istəməz düşünər ki, bu xalqda ziyalı yox imiş, bu xalq quldur, sərqərdan, əksinqilabçı, rüşvətxor və oğru imiş.

Yeni bolşevik hökuməti Azərbaycanda özünü möhkəmlətmək üçün XI ordunun gücü ilə hər cür alçaqlığa əl atıb. Evləri müsadirə, ziyalıları həbs edib, güllələyib, qəddar və vəhşi hərəkətlərini həyata keçirib.

Qəzetin 29 iyun 1920-ci il tarixli nömrəsində oxuyuruq:

"Gəncə Quberniyasının Fövqəladə Komissiyası elan edir: Gəncə Quberniyasının Fövqəladə Komissiyası aşağıda adı çəkilən ailələri girov saxlayır: Qacarlar, Kazımbəyovlar, Şıxlinski, Xanxoyskilər ailəsini və Gəncədə iki yüzə yaxın görkəmli burjuaziya sinfindən olan şəxsləri.

Əgər bunlardan kimsə üsyan qaldırmaqda, ya da sui-qəsdə yaxalanarsa, həmin şəxs dərhal sorğu-sualsız güllələnəcəkdir".

"Kommunist" qəzetinin 30 iyun 1920-ci il tarixli nömrəsində yazılır: "Gəncə. İyunun 28-də Tiflisdən gələn yoldaşlar xəbər verirlər ki, Azərbaycan əksinqilabçılarının hamısı Tiflisdə küçələrində veyillənirlər. Hazırda Rəfiyevlər ailəsinin hamısı, general Cavad bəy Şıxlinski, Teymurbəy Novruzov və bütün Şamxor bəyləri də oradadırlar.

Nəsib bəy Yusifbəyov Konstantinopola gedib. Tiflisdə belə bir şaiyə də gəzir ki, Gəncə üsyanındakı uğursuz təşkilatçılığına görə Xan Xoyski müsavətçilərin tərəfindən qətlə yetirilib.²⁰ Həm də xəbər verilir ki, Gürcüstanda sovet qoşunları ilə toqquşmada Zaqatala dairəsindəki gürcü əsgərləri onlara güllə atmaqdan imtina ediblər. Ona görə ki, güllələnən zabitlərin yeddi nəfəri gürcü olub".

"Kommunist" qəzeti, 6 iyun 1920-ci il tarixli nömrəsində:

"General Şıxlinski həbs olundu. Gəncə, 3 iyul. Məhşur əksinqilabçı və Gəncə üsyanının təşkilatçısı general Cavad bəy Şıxlinski cinayət axtarış idarəsinin milis rəisi tərəfindən həbs olunaraq Tiflisdəki xüsusi dəstənin sərəncamına verilmişdir.

Gürcülər həbs olunan general Cavad bəy Şıxlinskini ona görə günahlandırılar ki, o, Azərbaycan Respublikasına gələn gündən (1918-20-ci illər nəzərdə tutulur. - Ş. N.) gürcü zabitlərini zorla hərbi işə cəlb etmişdir.

Axırıncı cümlə tamamilə yalan və iftirdir. Əvvəla, tam məsuliyyətlə demək olar ki, "gürcü zabitləri zorla hərbi işə cəlb edilmişdir" sözləri Gürcü və Azərbaycan xalqı arasında təfriqə, ixtişaş salmaq naminə işlədilmişdir. İkincisi, heç vaxt 1918-20-ci illərdə gürcülər zorla Azərbaycan ordusuna çağrılmamışlar. Əksinə onlar könüllü olaraq Azərbaycan Milli Ordusunda xidmət etmişlər. Hazırda Respublika Mərkəzi Dövlət arxivində saxlanan sənədlər arasında onlarca gürcü

²⁰ Əslində Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər naziri Fətəli xan Xoyski 1920-ci il iyunun 19-da bolşeviklərin müddə tutduğu erməni qatili Aram Erkanyan və misak Qriqoryan tərəfindən Tiflisdə arxadan atılan güllə ilə öldürülmüşdür. /Ş.N./

əsgər və zabitlərinin bizim orduda köntüllü qulluq etmək haqqında ərizə və raportları saxlanılır. Onların arasında yüksək rütbəlilər də var: Azərbaycan hərbiyə məktəbinin rəisi, general-mayor Konstantin Davudoviç Çxeidze, 1919-cu ildə birinci süvari diviziyasının qərəngah rəisi Amaşukelli, general-kvarrimeyster V. D. Karqaleteli, general knyaz Makayev, general-mayor Aleksandr Pursalidze və başqaları.

Hətta V. D. Karqaleteli 1920-ci il martın 20-də bizim ordudakı nümunəvi hərbi xidmətinə görə 167 nömrəli əmrlə general-mayor rütbəsi ilə təltif olunmuşdur.

O dövrün tarixçisi Cahangir Zeynalovlu "Müxtəsər Azərbaycan tarixi" kitabında mart hadisəsindən danışanda gürcü piyada bölüyünün təmənnəsiz köməyini unutmur. O yazır: "O Tiflisdəki Mavərayi-Qafqaz hökumətinin lütf və mərhəmətilə müsəlman ordusu adı altında ancaq kiçik bir dəstə təşkil edib, düşməni qarşısına, Kürdəmirə göndərildi. Dəstə birinci tatar /Azərbaycan - Ş. N./ süvari alayı ilə yenidən təşkil edilmiş ikinci süvari alayı, bir gürcü piyada bölüyü və bir Gəncə topçu batareyasından ibarət idi. Gürcü bölüyü Bakı məsələsində gürcülərin müsəlmanlar ilə birlikdə hərəkət etmələrinə bir əlamət və müsəlmanlara kömək olaraq göndərilmiş idi".

O vaxtkı Azərbaycan-Gürcüstan münasibətlərindən onlarca belə fakt söyləmək mümkündür. Lakin yeni gələn bolşevik hökumətinin general Cavadbəy Şıxlinski və gürcü zabitləri barədə yazdığı fakt isə iki millət arasında suyu bulandırmaqdan başqa bir şey deyil.

Rusca "Kommunist" qəzetinin bundan sonrakı nömrələrində nə general Cavad bəy Şıxlinski, nə də Teymur bəy Novruzovun haqqında heç bir məlumat verilmir. Bundan sonra Cavad bəylərə əli çatmayan bolşeviklər Azərbaycanı tərk etməyən hərbi oğullarımızın tuthatutuna başlayıblar.

Qəzet 19 iyul 1920-ci il tarixli nömrəsində yazır: "Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının İnkilabi Səhra Məhkəməsi iyulun 17-də general-qubernator Teymur bəy Məlik-Aslanovun məhkəmə işinə baxmışdır. On dörd nəfər kommunistin şahidliyi ilə Teymur bəyin evindən 280340 rubl pul məbləğində əşya müsadirə olunmuşdur. Teymur bəyin günahı ondan ibarət idi ki, o, müsavata qulluq göstərib və bolşeviklərə qarşı döyüşdə fəal iştirak edib. Ona görə də inkilabi məhkəmə Azərbaycan Dəmir yolu idarəsinin rəisi keçmiş müsavətçi olan Teymur bəy Məlik-Aslanova ən ağır cəza verərək, ona ölüm hökmü kəsir. Məhkəmənin qərarı qətidir, şikayət qəbul olunmur".

Qəzetin dörd gün sonra verdiyi bir xəbər isə general Cavad bəy Şıxlinskiyə əmisi oğlu haqqındadır:

"23 iyun 1920-ci il. Hərbi Səhra Məhkəməsi Şərif Abdulla oğlu Şıxlinskiyə komandiri olduğu fəhlə-kəndli batalyonunda yoxlama aparmışdır. Məlum olub ki, Şərif Şıxlinski 22.600 rub. məbləğində pul və yeməyi mənimsəyib. O, bu pulları hara xərclədiyini söyləsə də inandırıcı olmadı. Müsavətçi olduğunu boynuna aldı.

Nəslən bəy və burjua qalığı olan bu zərərli elementə ona görə də üç il həbs cəzası verilir".

"Qarşımda arxivdən çıxarılmış, üz qabığı solmuş, qırx ildən də əvvəl Şıxlinskiyə bir qoluna qarşı tərtib edilmiş kiçik bir qovluq var. Bu işin içində 1949-cu il mayın on yeddisində Azərbaycan SSR Dövlət Təhlükəsizliyi Nazirliyinin birinci şöbəsinin əməkdaşı mayor Siplis tərəfindən yazılmış və o vaxt üçün tamamilə məxfi sayılan bir arayış var. Həmin arayış Şıxlinskiyə əzab və əziyyətləri üçün əsas olmuşdur. Heç bir şeyə əsaslanmayan və sübuta yetməyən bu saxta sənədin tam mətni belədir. Türkiyədə siyasi mühacir Şıxlinski Qiyas bəy Cahandar bəy²¹ oğlu 1895-ci ildə doğulmuşdur. Azərbaycan SSR Qazax rayonu Şıxlı kəndinin sakini, Qazax rayonunun keçmiş nüfuzlu bəyi, Müsavat hökuməti zamanı Gəncədə pristav olmuşdur. 1930-cu ildə siyasi banda yaratmış /?/ və Azərbaycanın bir sıra rayonlarında əməliyyatlar keçirmişdir. Sonra qardaşları və quldur dəstələri ilə /?/ Türkiyəyə mühacirət etmişdir. Müsavat liderlərinin göstərişi ilə Türkiyənin SSRİ ilə həmsərhəd rayonlarında bizim əraziyə göndərilmək üçün quldur dəstələri təşkil etmişdir. Azərbaycan SSR-də gizli antisovet təşkilat yaratmaq məqsədilə həmin quldur dəstələrinin köməyi ilə emisarların göndərilməsi həyata keçirilmişdir. İstər özü, istərsə də Türkiyədə yaşayan yaxın qohumları müsavətçi dairələrlə sıx bağlıdır və SSRİ-yə qarşı tərribat işi aparırlar.

Bu, ağ yalan idi, çünki Şıxlinskiyə Türkiyədə olarkən ancaq sovet rejiminə müxalifətdə idilər və öz xalqına qarşı tərribat aparmırdılar. Fransada və digər ölkələrdəki rus mühacirləri kimi bolşevizm diktaturası metodlarını işfə etməkdə idilər.

Buna görə də Azərbaycan Demokratik Respublikasının süqutundan sonra bolşeviklərin təqibindən mühacirət etmək məcburiyyətində qalan müsavət partiyası liderinin xaricdə olması totalitar rejimə rahatlıq vermirdi. Qiyas bəy Şıxlinski qardaşları və yaxın qohumları ilə onların arasında idilər. Onları Azərbaycan xalqının gözündən salmaq məqsədilə rejim işfəediciləri materiallar uydurur, onları "xalq düşməni" kimi göstərməyə çalışır, Azərbaycanda qalan qohumlarını isə ailəlikcə Qazaxistanın soyuq çöllərinə, Sibirin və Uzaq Şərqi ucqar tayqasına sürgün edirdi. Bu faciələri oxuyanda istər-istəməz general Cavad bəy Şıxlinskiyə vətəni tərək edib İrana mühacirət etməsinə haqq qazandırırısan. İstilaçı XI Orduya qarşı son gülləsinə qədər vuruşan, torpağını yadlardan qoruyan yüzlərlə mərd, igid oğlumuz qürbətdə Vətən, el-oba həsrətiylə dünyasını dəyişdi. Onlardan biridə milli ordu generalımız, Gəncə üsyanının başçısı Cavad bəy Məmmədəğa oğlu Şıxlinski idi. O, 1959-cu ildə Türkiyədə vəfat etmişdir.

* * *

1918-1920-ci illərdə Azərbaycan Demokratik Respublikasının ordusunda Şıxlinskiyə nəslinin nüfuzlu oğulları ləyaqətlə xidmət etmişlər.

²¹ Xalq yazıçısı İsmayıl Şıxlının "Dəli Kür" romanındakı Cahandar ağadır /Ş.N./

Polkovnik Rüstəm bəy Məmmədağa oğlu Şıxlinski -1912-13-cü illərdə Birinci Qafqaz atıcısı artilleriya divizionunda ştabs-kapitan rütbəsində xidmət edib. 1918-ci ildə Topçu hissəsinin və Ağdamdakı pulemyot məktəbinin rəisi idi.

1919-cu il fevralın beşindən Əlahiddə Ağır top divizionunun və 1920-ci ilin əvvəlində İkinci Artilleriya briqadasının komandanı 1920-ci il iyunun 11-də şübhəli şəxs kimi Az. ÇK-nın əməkdaşları Troyan və Polyakov tərəfindən Bakıda həbs edilib, güllələnmişdir. Məşhur generalımız Əliəğa Şıxlinskiyə qarşı Məmmədağanın kiçik oğludur. 1877-ci ildə Qazaxda anadan olub. Tiflisdəki kadet korpusunun və Peterburqda Mixaylovski Ali topçuluq məktəbini bitirib. Birinci Dünya müharibəsində birinci Qafqaz atıcı artilleriya divizionunda kapitan rütbəsində döyüşüb. Cəbhədəki döyüş xidmətləri IV dərəcəli "Müqəddəs Anna" (üzərində "İgidliyə görə" yazısı ilə) və IV dərəcəli "Müqəddəs Vladimir" (qılınc və bantla birgə) ordenləri ilə qiymətləndirilib.

Poruçik İsrəfil bəy Ağa oğlu Şıxlinski - 1918-ci ildə Gəncədə Hərbi məktəbi bitirib. Məktəbdə ikinci rotanın proporsiki vəzifəsində işləyib. 1897-ci il sentyabrın 10-da Qazaxda zadəgan ailəsində anadan olub. Qori şəhərindəki seminariyanın Azərbaycan şöbəsini bitirib. İyirminci ilin aprelində bolşeviklər gələndə Az ÇEK-nin yanında qısa müddət xüsusi təyinatlı dəstənin komandiri olub. Müsavatın tərəfdarı və Sovet hökumətinin qatı düşməni olduğuna görə ittiham edilib. 1926-cı ildə Solovetsk həbs düşərgəsinə sürgün olunub.

Əli Ağa oğlu Şıxlinski-ikinci Zaqatala piyada alayında Hərbi təhsil komandasının proporsiki.

Qiyas bəy Cahandar ağa oğlu Şıxlinski - Ərəş qəzasının pristavlığında ikinci sahənin rəisi, ştabs-kapitan 1895-ci ildə Qazaxda anadan olub. Aprel çevrilişindən sonra 1930-cu ilə qədər Qazax qəzasında milis rəisi işləyən Qiyas bəy həmin ili bolşeviklərin ədalətsizliyi ilə barışmayıb Türkiyəyə mühacirətə getmişdir. M. C. Bağırovun məhkəməsi sənədlərindən: "Bağırovun antisovet ünsürləri qorumağına və onlara himayədarlıq etməsinə daha bir nümunə keçmiş müsəvat pristavı və siyasi bandit, çar zamanı xidmət etmiş Qiyas bəy Cahandar bəy oğlu Şıxlinskiyə üzə çıxarılmasıdır. Bağırov onu nəinki üzə çıxartdı, hətta Qazax qəzasında milis rəisi vəzifəsinə də təyin etdi.

O illərdə Azərbaycan Baş Siyasi İdarənin işçiləri arasında Şıxlinski daima Bağırovla yaxınlığını qeyd edirdi.

1930-cu ildə Şıxlinski öz qohumları ilə birgə Türkiyəyə qaçdı. Orada türk kəşfiyyatı ilə əlaqə yaradıb, SSRİ ərazisinə silahlı basqınlar etdi.

İstintaq zamanı M. C. Bağırov təsdiq etdi ki, Qiyas bəy Şıxlinskiyə o, üzə çıxarıb. Ancaq ona himayədarlıq etmək və müdafiə etmək faktını dandı. Bağırovun bu ifadələrini 1954-cü ilin 28 avqustunda dindirilmiş şahidlərdən Əliyev Zeynal Mehralı oğlu təkzib etdi. "Bağırov çox vaxt keçmiş müsəvat fəallarını öz tərəfinə çəkir və məsul vəzifələrə təyin edirdi. Belə ki, Bağırovun Qazax qəzasında milis rəisi vəzifəsinə keçmiş müsəvat pristavı Qiyas bəy Şıxlinskiyə təyin etməsi mənim

yaxşı yadımdadır. Milis rəisi işləyərkən Şıxlinski sovet hökumətinə heç bir yardım göstərməyib və heç bir xeyirli iş görməyib.

Bağirov Şıxlinskiyə hər cür himayədarlıq göstərirdi. Bundan istifadə edən Şıxlinski yerli sovet hakimiyyəti orqanları ilə hesablaşmır, yalnız Bağirova tabe olduğunu bildirirdi.

Təqribən 1930-cu ildə yerli hökumət cinayətkar fəaliyyətini ifşa etməyə başlayanda Şıxlinski silahlı dəstə ilə Türkiyəyə qaçdı".

Bu ifadələri istintaq zamanı müttəhim T. M. Borşev də təsdiq etdi: "Şıxlinskinin sözlərindən məna aydın oldu ki, Bağirov onu yaxşı tanıyır. O vaxtlar Qiyas bəy Şıxlinski bununla fəxr edirdi.

İndi yadıma düşür ki, o illərdə Şıxlinski Azərbaycan Baş Siyasi İdarəsinin rəhbər işçiləri arasında dəfələrlə Bağirovla yaxın münasibətdən danışırdı".

Bağirovun Şıxlinskiyə himayədarlıq etməsi sənədlərlə də sübut olunur.

Gəncə vilayət şöbəsi rəisi Qiyas bəy Şıxlinskinin ağır cinayətlərdə iştirakı ilə bağlı məlumat versə də o, məsuliyyətə cəlb olunmamışdır. Bundan əlavə, Qiyas bəy Şıxlinski 1930-cu il mayın 12-də müttəhim Bağirova şəxsi məktub yazıb, onu sıxışdırdıqlarından və antisovet fəaliyyətdə şübhələndiklərindən şikayətləndə, Bağirov həmin məktuba aşağıdakı dərkənarı qoyur:

"Yoldaş Neverova. Bir daha vilayət şöbəsi vasitəsilə bu biabırçılıqlara son qoyun. Nəticəsi barədə məna mayın 21-dək məlumat verin".

Bu məktubdan sonra 1930-cu ilin 29 iyulunda həmin Şıxlinskiyə o vaxtlar Azərbaycan Baş Siyasi İdarəsi Gəncə vilayət şöbəsinin keçmiş rəisi Quliyevin imzası ilə 1345 sayılı arayış verildi. Həmin arayışda Qiyas bəy Şıxlinskinin yeddi nəfər silahlı yoldaşı ilə birlikdə Gəncəyə tərəf hərəkət etməsi göstərilir və ona heç bir maneçilik göstərilməməsi tövsiyə olunurdu.

Çox keçmədi ki, qohumları və həmin silahlı dəstə ilə birlikdə Qiyas bəy Şıxlinski Türkiyəyə qaçdı".

Qiyas bəy Şıxlinski 1909-1914-cü illərdə Qoridəki Müəllimlər seminariyasının Azərbaycan şöbəsini bitirmişdi. O, 1972-ci ildə Türkiyədə mühacirətdə vəfat etdi.

Pristav Hüseyn bəy Şərifbəy oğlu Şıxlinski (1886-1920) Goranboy və Əhmədli nahiyəsinin pristavı olub. 1920-ci il mayın 13-də Məsəvat rejiminin məmuru və Gəncə üsyanının iştirakçısı kimi həbs edilib, güllələnmişdir. Əslində isə 1919-cu ilin fevral-mart aylarında bolşevik Qatır Məmmədin quldur dəstəsinin darmadağın edilməsində fəal iştirakına görə Fövqəladə Komissiyasının sədri Semyon Pankratovun göstərişi ilə komissar Qriqoryevin qrupu həbs etmişdir.

Kar Hüseyn bəy adı ilə bolşeviklərə qarşı əzazil bir şəxsiyyət kimi tanınan pristav Şıxlinski isiqqal hərəkətinin fəal mücahidi kimi ad-san qazanmışdı. O, 1886-cı ildə Qazax qəzasının Şıxlı kəndində anadan olmuşdur.

Abdulla ağa Omar ağa oğlu Şıxlinski 1899-cu il yanvarın 5-də Qazaxda anadan olub. 1918-ci il aprelın 6-da Bakı Reali məktəbini bitirib. Həmin ili atası

Omar ağa qəflətən vəfat etdiyinə görə əmisi general Əliağa Şıxlinskiyə himayəsində yaşayıb. Azərbaycan Milli Ordusunda yunker rütbəsində xidmət edib. Sovet tibb elmində görəkəmli mütəxəssis, tibb elmləri namizədi kimi məşhur idi. Abdulla ağa 1970-ci il mayın 23-də Bakıda vəfat edib.

MİRZƏ MƏHƏMMƏD MOLLA VƏLİ OĞLU QAYIBOV - TƏXƏLLÜSÜ "FƏDAİ"

Molla Vəli Vidadinin atası Məhəmmədəğa 1725-ci il müharibəsində həlak olandan sonra Poyludan olan anası Xədicə xanım on səkkiz yaşlı oğlunu da götürüb Şəmkirdən Şıxlıya qayıtmışdır. Hələ Şəmkirdə yaşayanda ərəb-fars dillərini öyrənən və kamil dini təhsil alan Molla Vəli Şıxlıda yaşasa da, Poyluda məktəbdarlıq etmişdir. Burda Molla Vəli Qayıbovlar nəslindən olan Molla Cəbrayılın qızı Tükəzban xanımla evlənmişdir. Sonralar Molla Vəli Vidadinin qızı Cəvahir Mirzə Məhəmməd Qayıbova ərə vermişdir.

Gürcü çarı II İrəklinin sarayında xidmətdə olan Molla Vəli kürəkəni Mirzə Məhəmməd Qayıbovu da özü ilə ora aparmışdır. Mirzə Məhəmməd sarayda müstəvfi vəzifəsində çalışmışdır. Dövlət xidmətində müstəfil Qazağı, şair kimi Fə dai təxəllüsü ilə eldə-obada böyük nüfuza malik olmuşdur.

Məşhur sərkərdəmiz Əliağa Şıxlinski (1865-1943) "Xatirələrim" əsərində yazır ki, anam Şahyəmən xanım Qayıbova Azərbaycanın məşhur şairi Molla Vəli Vidadinin qız nəvəsidir, yəni Mirzə Məhəmmədin qızıdır.

Klassik şairimiz Molla Pənah Vaqifin müasiri Kazımağa Salik Şıxlinskiyə (1781-1842) Mirzə Məhəmməd Qayıbov "Fə dai" təxəllüsə nəzmlə yazılan dörd məktubu bizə gəlib çatıb.

Təəssüf ki, Mirzə Məhəmməd Fə dainin cavablarını tapmaq bizə qismət olmadı. Fə dainin doğum və ölüm təvəllüdünü hələlik dəqiqləşdirə bilmədik. Firidun bəy Köçərli yazır ki, Fə dai ilə Kazım ağa Salikin aralarında mehri-ülfət və səmimi dostluq olub. Bu onların yazdıqları şerlərdən də görünür. Yaşca Kazım ağa Fə daidən kiçik imiş. Salahlıda doğulan şair Fə dai orada da vəfat edib. Onun cəmisi iki qəzəli bizə gəlib çatıb: "Olmaz" və "Bu imiş".

GENERAL - LEYTENANT MİRZƏ HACIBƏY NOVUZOV

*Kişidən təkcə övlad deyil,
xeyirli əməl və yaxşı ad yadigar qalar.
Makedoniyalı İsgəndər*

Azərbaycan hərbi tarixində hələ öyrənilməmiş səhifələr var. Xüsusilə, 1920-ci il aprel çevrilişindən əvvəlki dövrün ağ səhifələri daha çoxdur. Acınacaqlı haldır ki, sovet hakimiyyəti illərində öyrənilən sovet Azərbaycanın hərbi tarixi sosializm

prizmasından araşdırıldığına görə orada Azərbaycan hərbi tarixindən yalnız işartılar var. Belə ki, o dövrü öyrənən tədqiqatçılar hər bir qələbə və müvəffəqiyyətləri yalnız "qəhrəman" XI Qızıl Ordunun və onun sərkərdələrinin adı ilə bağlamışlar.

Azərbaycan hərbi tarixinin solmaz səhifələrini yaradan sərkərdə oğullarımızın döyüş və ömür yolları səksəninci illərə qədər unudulmuşdur. 1920-ci il bolşevik istilasından sonra güllələnən və xaricə müharibətə getməyə məcbur olan hərbiçilərimizin döyüş yolu və faciəli taleyi hansı şəraitdə keçib, vətən həsrətli harada dünyasını dəyişib?..

İndiyə kimi tam tədqiq olunmayan bu talelər, yazılmamış səhifələr bizi ağrıdır. Ağrıdır ona görə ki, gələcəyimizin tam təminatçısı olacaq gənclərimizə onların qəhrəmanlıq yolunu öyrədə bilmirik.

Belə ağırlı-acılı səhifələr general Novruzov qardaşlarının taleyinə də qismət olmuşdu. Bu nəsil Azərbaycan hərbi tarixinə üç general və bir neçə yüksək rütbəli zabit bəxş etmişdir.

* * *

Bir dəfə Tiflisdə yaradıcılıq ezamiyyətində olanda Gürcüstan Mərkəzi Dövlət Arxivində 1905-ci ilə aid bir sənədə rast gəldim. Həmin sənəddə Qafqaz canişini, qraf, general-leytenant İ. İ. Voronov-Daşkovun əmri dərc olunmuşdu. Əmrdə deyilirdi:

"Bu günlərdə başlanan Tatar (Azərbaycan) erməni qırğınının qarşısını almaq üçün 17-ci Nijeqorod draqun alayının birinci, ikinci və dördüncü eskadronu Yelizavetpol quberniyasına göndərilsin. Alay quberniyanın Tovuz, Çardaxlı, Annenfeld, Gədəbəy, Yelendorf (Xanlar rayonu) dairələrinə ezam olunsun. Alay komandanına tapşırılsın ki, Qazax qəzasının Tovuz dairəsində mülkədar Sultanovların və general Novruzov qardaşlarının dədə-baba mülkləri xüsusi mühafizə dəstəsi tərəfindən qorunsun".

Bu yürüşdə iki hərbiçisi eolğumuzun fəaliyyətinə tez-tez rast gəlirik. Hallavar, Ortacala, Nəfillik və Borçalı ərazisində poruçik Teymur bəy Novruzov²² Gədəbəy, Tovuz, Qaraçinar, Cəmilli və Annenfelddə isə üçüncü eskadronun komandiri rotmistr Süleyman bəy Əfəndiyev²³ daşnak hücumlarının qarşısının alınmasında fəal iştirak ediblər.

1906-cı il fevralın 9-da divizion komandiri polkovnik Komstadius yazır ki, mənim əmrim alay komandirinə çatdırılsın və şəxsi heyət qarşısında oxunsun: "Üçüncü eskadronun komandiri, rotmistr Süleyman bəy Əfəndiyev hərbi anda və hərbi xidmətdə nizamnaməyə uyğun sadıq əsgər tərbiyə edib yetişdirdiyinə görə

²² 1918-20-ci illərdə Azərbaycan ordusunda xidmət edən polkovnik Teymur bəy Novruzova (-1961). 1919-cu il, avqustun 2-də general-mayor rütbəsi verilmişdir. 1920-ci il aprel çevrilişindən sonra müharibətə getmişdir.

²³ Süleyman bəy Əli Süleyman oğlu Əfəndiyev (1864-1919). Cümhuriyyət dövründə - 1919-cu il, yanvarın 3-də general-mayor rütbəsi ilə tətif olunmuşdur. Həmin il fevralın 21-də tif xəstəliyindən vəfat etmişdir (-Ş.N.)

ona təşəkkürümü bildirirəm. Rotmistr Süleyman bəy Əfəndiyev azərbaycanlıların adət və ənənəsi aparmaqla əhalinin narahatlıq hissələrini nəzərə çarpacaq dərəcədə zəiflətdi. Bununla yanaşı daşnak quldurlarının cəzasız qalmayacağına və hücumların qarşısının almayacağını onlara aşıladi".

Hələ sovetlər dövründə Sankt-Peterburq, Moskva və Tiflis arxivlərində işləyəndən ayrı-ayrı sənədlərdə az da olsa general-leytenant Mirzə Hacı bəy Novruzovun, qvardiya polkovniki Kərim bəy Novruzovun, general-mayor Teymur bəy Novruzovun adına, soyadına rast gəlmişdim. Onların haqqında olan az - çox faktları qeyd dəftərçəmə yazıb götürdüm. Qəribədir ki, rast gəldiyim pərakəndə sənədlərin heç birində general Novruzov qardaşlarının hansı bölgədən olduqları göstərilirdi.

1979-cu ildə Gürcüstan Mərkəzi Dövlət Arxivində qvardiya polkovniki Kərim bəy Novruzov haqqında maraqlı faktlara rast gəldim. Hətta bəxt üzümə elə güldü ki, onun 1878-ci ildə Georgi kavalərləri ilə birgə çəkilməmiş foto şəkilinə baxanda fəxr edirdim ki, ən yaraşığı zabıt mənim eloğlum, qavardiya polkovniki Kərim bəy Novruzovdur. Doğrudan da, onun yaraşığı boy-buxnuna, hərbiçilərə məxsus mərdənə baxışına arxiv əməkdaşları da heyran qaldılar.

Bakıya qayıdan kimi onun haqqında yazımı "Azərbaycan gəncləri" qəzetində dərc etdirdim. Bir neçə gündən sonra o vaxt Tovuz rayon İcra hakimiyyətinin məsul bir əməkdaşı zəng edib dedi ki, bizdə Tovuzun köhnə bir xəritəsi var. Onu bu günlərdə tapmışıq. Xəritənin kənarında rusca bu sözlər yazılıb: "Bu torpaqlar general-leytenant Mirzə Hacı bəy Novruzova məxsusdur.

Deyəsən general Novruzov qardaşlarını oxuculara təqdim etmək üçün kələfin ucu açılırdı. Bu fakt mənim üçün çox qiymətli və sevindirici olduğuna görə dönə-dönə Tovuzda getdim. Xəritəni görmək və surətini çıxartdırmaq üçün ... Təəssüf ki, həmin məsul işçi ilə görüşmək və xəritəni görüb üzünü çıxartdırmaq bizə qismət olmurdu.

Uzun get-gəldən sonra bir Tovuzlu dostumun köməkliyi ilə 2004-cü ilin avqust ayında xəritəni görmək bizə nəsbət oldu. 1887-ci ildə tərtib olunmuş xəritənin aşağı hissəsində hüsnü-xətlə yazılmışdı: "Tovuz, Zəyəm və Qovlar ərazisindəki əkin və yaylaq torpaqları general-leytenant Mirzə Hacı bəy və qvardiya polkovniki Kərim bəy Novruzov qardaşlarına məxsusdur".

Əvvəlcə general-leytenant Mirzə Hacı bəy Əli bəy oğlu Novruzov haqqında bilgilərimi təqdim edirəm.

Gürcüstan Mərkəzi Dövlət Arxivində saxlanan "Əlahiddə Qafqaz Hərbi Dairəsinin generallara və zabıtlərə məxsus 1894-cü və 1899-cu illərin sənədləri"ndə general-leytenant Mirzə Hacı bəyin 1832-ci ildə anadan olduğu göstərilir. Zadəgan nəslindən olduğuna görə o, Peterburqdakı Paj hərbi korpusunda təhsil almışdır. 1849-cu il iyunun iyirmi dördündə ilk zabıt rütbəsilə təltif olunub. Sənədlərdə göstərilir ki, Mirzə Hacı bəy 1862-ci il, avqustun iyirmi altısında on altıncı Nijeqorod draquon alayına divizion komandiri təyin olunub. 1875-ci il,

noyabrın iyirmi beşinədək yenə də polkovnik rütbəsində 44-cü Nijeqorod draqun alayında Şimal ehtiyat eskadronunun süvari komandiri vəzifəsində çalışmışdır. Həmin il xidmət yeri Əlahiddə Qafqaz Hərbi Dairəsinə dəyişdirilən polkovnik Mirzə Hacı bəy Novruzov 43-cü Tver draqun alayının komandiri təyin olunmuşdur.

General Mirzə Hacı bəy Novruzov 1849-cu ildə Macarıstanda Viloqoş qalası uğrunda gedən ağır döyüşlərdə və 1877-1878-ci illərdə Rusiya-Türkiyə müharibəsində iştirak etmişdir. Sonuncu müharibədəki əla döyüş xidmətlərinə görə 1878-ci il, dekabrın on üçündə ona general-mayor rütbəsi verilmişdir.

Süvari qoşunlarında nümunəvi zabit kimi xidmət edən Mirzə Hacı bəy Novruzova məxsus sənədlərdə göstərilir ki, ona imperiyanın kavalər ordenləri məhz döyüşlərdə göstərdiyi igidliyə görə verilmişdir.

O, 1856-cı ildə üçüncü dərəcəli "Müqəddəs Stanislav", 1860-cı ildə üçüncü dərəcəli "Müqəddəs Anna", 1873-cü ildə ikinci dərəcəli "Müqəddəs Anna", 1877-ci ildə dördüncü dərəcəli "Müqəddəs Vladimir" (qılnc və bantla birgə) "İgidliyə görə" (qızıl qılnc ilə birgə), üçüncü dərəcəli "Müqəddəs Vladimir" (qılnc ilə birgə), 1878-ci ildə isə çar II Aleksandrın şəxsi təşəkkürünə layiq görülmüşdür.

1882-ci ildə birinci dərəcəli "Müqəddəs Stanislav", 1886-cı ildə birinci dərəcəli "Müqəddəs Anna", 1891-ci ildə ikinci dərəcəli "Müqəddəs Vladimir", 1893-cü ildə uzun illər ordudakı nümunəvi xidmətinə görə fərqlənmə döş nişanı ilə təltif olunmuşdur.

General-leytenant Mirzə Hacı bəy Novruzova 1871-ci ildə ali komandirlərə məxsus Almanıyanın qılnc ilə birgə "Xaç orden" verilmişdir. 1896-cı il, mayın 14-də qüsursuz xidmətinə görə general-leytenant rütbəsi alan Mirzə Hacı bəy Novruzov həmin ildə istefaya çıxmış və Tiflisdə yaşamışdır. Sənədlərdə göstərilir ki, generalın iki oğlu olub: Teymur bəy və Hidayət bəy. Birincisi haqqında məlumatımız var, Teymur bəy 1918-1920-ci illərdə Azərbaycan Milli Ordusunda general-mayor rütbəsinə qədər yüksəlmişdi. Hidayət bəy haqqında isə heç bir məlumatımız yoxdur.

QVARDIYA POLKOVNİKİ KƏRİM BƏY NOVRUZOV

İgid eoloğumuz qvardiya polkovniki Kərim bəy Novruzovun (1838-1918) ömür yolunu, döyüş fəaliyyətini araşdıranda istər-istəməz belə qənaətə gəldim ki, ali general rütbəsi daşımaq heç də şərt deyilmiş. Saf toxum daş da cücərib boy atan kimi, qəhrəmanlığa da hər yerdə meydan varmış.

Yüz otuz il bundan əvvəl Kərim bəy döyüşlərdə göstərdiyi qeyri-adi igidliyə görə Georgi kavalərin fəxri adını almışdı. Bu rus imperiya ordusunun elə bir şərəfli adı idi ki, ona hər döyüşçü, hər general belə layiq görülmürdü. Bu səbəbdən də Kərim bəyin döyüş fəaliyyəti və adı on doqquz, iyirminci əsrin sənədlərində şərəflə çəkilir. Amma bəxt, tale elə gətirib ki, general rütbəsi ala bilməyib. Heç şübhəsiz

ki, buna da din ayrılığı və ya kiminsə paxıllığı səbəb olub. Sovetlər dövründə olduğu kimi çar Rusiyası zamanı da belə haqsızlıqlar olub...

Tale qvardiya polkovniki Kərim bəyin qismətinə nüfuzlu nəsl, o dövürdə adı dillərdə dolayan böyük qardaş general-leytenant Mirzə Hacı bəy Novruzovu, namuslu, ali təhsilli, Zaqafqaziya Müsəlman Qadınları Xeyriyyə Cəmiyyətinin həqiqi üzvü olan həyat yoldaşı Nisə xanım və iki qız övladı bəxş etmişdi.

Hər iki qardaşın peşəkar hərbi, zadəgan nəslindən olan Mir Mehdi bəy Vəzirov kimi qaynatası vardır. Mirzə Mehdi bəyin rütbəsi podpolkovnik olmasına baxmayaraq, 1850-1856-cı illərdə Əlahiddə Qafqaz Ordusundakı Əlahəzrət çar birinci Nikolay adına leyb-qvardiya Müsəlman-Azərbaycan süvari alayının komandanı idi.

Qvardiya polkovniki Kərim bəy Novruzovun adına ilk dəfə süvari generalı Aleksey Alekseyeviç Brusilovun "Mənim xatirələrim" kitabında rast gəldim.

A. A. Brusilov inqilabdan əvvəl rus süvari ordusunun ən məşhur sərkərdələrindən biridir. 1916-cı ildə Cənub-Qərb cəbhəsinin baş komandanı və "Brusilov cəbhəsi"nin müvəffəqiyyətlə hücumunun təşkilatçısı olub. 1917-ci ilin may-iyun aylarında Ali Baş Komandan olan Brusilov 1920-ci ildə könüllü olaraq Qızıl Ordu sıralarına keçmişdir. O, ömrünün axırınadək (1926-cı il) Sovet hökumətinə sədaqətlə xidmət etmişdir. Hərb tarixçiləri Birinci Dünya müharibəsindən yazanda "Brusilov cəbhəsi"ndəki müvəffəqiyyətli əməliyyatlardan iftixarlarla söhbət açırlar.

Belə bir şöhrətli sərkərdə həmyerlimiz, qvardiya polkovniki Kərim bəy Novruzov haqqında məhəbbət və ehtiramla danışır.

Fərəhləndirici bir faktı da oxucuların nəzərinə çatdırmaq istərdim. 1877-1878-ci illərdə Rus-Türk müharibəsi zamanı poruçik A. A. Brusilov qvardiya polkovniki Kərim bəy Novruzovun yavəri olmuşdur. Bu barədə Brusilov yazır:

"Mən atla öz komandirimdən on addım arxada gedirdim. Qəflətən düşmən mərmisi dəhşətli uğultu ilə mənimlə komandirim arasında yerə düşüb partladı. Polkovnik Novruzovun atı bərk sıçrayışla bütün cilovları qıraraq üçüncü eskadrona soxuldu. Orada onu zorla tutdular. Mənim atım isə qorxudan dalı üstə yıxıldı, mən də onunla birlikdə yerə dəydim. Dərhal at qalxıb götürüldü. Bu vaxt bizim süvari dəstə löhrəm yerləşlə çapdı. Mən əsir düşməmək üçün döyüş meydançası ilə qaçmağa başladım. Atımı tutmuş şeypurçumuzu görəndə hədsiz dərəcədə sevindim və tez atı minib öz komandirim polkovnik Novruzova çatmağa cəhd göstərdim..."

1980-cı ildə "Molodovya qvardiya" nəşriyyatı Sergey Semanovun "Brusilovun kitabını "Görkəmli adamların həyatı" seriyasından nəşr etmişdir. Müəllif Semanov generalın xatirələrinə əsaslanaraq həmyerlimiz haqqında və onun döyüş fəaliyyəti barədə geniş məlumat verir. Lakin müəllif kitabının 49-53-cü səhifələrində polkovnik Novruzovun familiyasını səhvən "Nevrozov" kimi vermişdir.

Sergey Semanov kitabın qırx doqquzuncu səhifəsində yazır:

"Stolun yuxarı başında parlaq epoletli və sinəsini ordenlər bəzəyən " polkovnik Novruzov əyləşmişdir. Yüksək əhval-ruhiyyəli polk komandirinin yanında iki qadın var idi. Biri onun həyat yoldaşı, digəri isə böyük qızı idi.

... Polkovnik Novruzov əlini qaldırdı, böyük yumruğu içərisində üzəri gümüşlə işlənmiş Qafqaz buynuzu demək olar ki, görünməz oldu. Məclisi sükut бүürdü. Novruzovun də əsgər hərbcilər kimi gur səsi olsa də çox danışmağı sevməzdi. Elə bu gur səslə də o, Vətən və Əlahəzrət imperator haqqında bir neçə dəyərli söz deyəndən sonra sanki çiyindən ağır yük götürülmüş kimi "ura" qışqırdı. Zabitlər hamılıqla onun səsinə səs verdilər. Sonra isə komandirin, xanımının və qızının sağlığına badə qaldırdılar".

Başqa bir səhifədə isə S. Semanov yazır: "Polkovnik Novruzovun döyüş vaxtı əsəbləri gərildi. O, elə qızardı ki, üzünün rəngi yaxasındakı "Müqəddəs Anna" ordeninin parıltısı ilə həmahəng oldu. Dərhal onun gur səsi eşidildi. O, komanda verdi:

Şeypurçular irəli çıxsınlar, siqnal versinlər!"

Rus - Türk müharibəsi başlananda polkovnik Kərim bəy Novruzov ikinci Nijeqorod süvari divizionunun komandiri olmuşdur. 1877-ci il mayın on səkkizində Bəyli-Əhməd kəndi yaxınlığında gedən döyüşlərdə Kərim bəyin divizionu düşmənin beş minlik qoşununu pərən-pərən salmış, onların iki topunu ələ keçirmişdir. Sağ cinahdan gələn əlavə qüvvə isə qəfil zərbə endirərək Kərim bəyin divizionunu müharisədə məhv etmək istəmişdir. Lakin qorxmaz komandir özünü itirməmiş, güclü qüvvə ilə irəliləyən düşməni süngü döyüşü ilə geri oturtmuşdur. Polkovnik Novruzovun divizionu səhərə yaxın təqib etdiyi düşməndən çoxlu qənimət və dörd top ələ keçirmişdir. Bu döyüşdə göstərdiyi qeyri-adi qəhrəmanlığa görə polkovnik Kərim bəy Novruzov "Müqəddəs Georgi" ordeni ilə təltif olunmuşdur. Komandan general-leytenant Kondukov isə Kərim bəyi rəşadətinə görə brilyantla bəzədilmiş qılıncla mükafatlandırılmışdır.

1913-cü ildə Tiflisdə ali zabitlər üçün buraxılmış "Sorgu kitabçası"nın yüz altmış dördüncü səhifəsində igid həmyerlimiz haqqında belə bir qısa qeydə rast gəldik: "Qvardiya polkovniki Kərim bəy Novruzov bir müddət Yelizavetpol quberniyasında məhkəmə rəisi vəzifəsində işləmişdir. Hazırda istifadə olan polkovnikdir. O, Şəmkir və Tovuz nahiyəsində ona məxsus olan torpaqları idarə etməklə məşğuldur".

GENERAL-MAYOR TEYMUR BƏY NOVRUZOV

Cümhuriyyət dövrünün ən yaxşı sərkərdələrindən biri də Teymur bəy Novruzov olmuşdu. O, general-leytenant Mirzə Hacı bəy Novruzovun oğludur. Hərbiyyə naziri, tam artilleriya generalı Səməd bəy Mehmandarovdan sonra ikinci Azərbaycan generalıdır ki, hələ sağlığında onun qəhrəmanlığına Bakıda olan türk zəbt vəkili (məhkəmə katibi) Əli Şövkət əfəndi hərbi şərq qoşmuşdur:

Tiflis və Sankt-Peterburq arxivlərində saxlanan sənədlərlən öyrənmək olur ki, Teymur bəy 1905-ci il fevralın 11-də Novotroitski draquon alayında paruçik rütbəsində qulluq edib. 1908-ci ildə isə 17-ci Niceqorod-draquon alayına dəyişdirilib. Ştaps-rotmistr Teymur bəy Novruzov Birinci Dünya müharibəsi başlanana qədər Əlahəzrət imperator adına alayda qulluq edib.

Teymur bəy Novruzovun bioqrafiyası haqqında əlimizdə məlumat nisbətən az da olsa, onun Birinci Dünya müharibəsindəki qəhrəmanlığı barədə tutarlı faktlar var. Şöhrətli generalımız Əliağa Şıxlinski özünün "Xatirələrim" kitabının yüz əlli beşinci səhifəsində rotmistr Teymur bəyin qeyri-adi şücaəti barədə fəxrlə yazır:

"Georgi kavalərləri arasında Teymur bəy Novruzov adlı bir azərbaycanlı vardı. Nijeqorod polkunun rotmistri olan Teymur bəy Novruzov müharibənin ikinci günü almanlarla ilk toqquşmada özünü qəhrəman kimi göstərmişdir; bu zaman general-leytenantın Xan Naxçvanski (Hüseyn xan Naxçvanski - Ş.N) komandanlığı altında olan bizim süvarilərimiz alman süvarilərini darmadağın etmişdirlər. Bu güclü döyüşdə Teymur bəy Novruzov almanların piyadalaşmış süvarilərinə hücum edib iki ağır top qənimət almışdı. Buna görə də müqəddəs Georgi xaçı ilə təltif edilmişdir".

Birinci Dünya müharibəsi illərində qəhrəmanlığı nümunə göstərilən eoloğlumuzun döyüş şöhrəti imperiyanın mətbuat orqanlarında da geniş işıqlandırıldı. 1916-cı il martın 4-də "Kaspi" qəzeti yazırdı:

"Əlahəzrət imperator adına on yeddinci Niceqorod-draquon alayının rotmistri Teymur bəy Novruzov 1914-cü il noyabrın 10-da Kolyuşki stansiyasında gedən döyüşlərdə eskadron komandiri kimi mərdliklə döyüşmüşdür. O, düşmənin ağır batareyasına hücum edərək döyüşçülərinin bir hissəsini məhv edib, qalanları isə əsir almışdır. Həmin döyüşdə Teymur bəy Novruzovun eskadronu düşmənin iki ağır silahını da ələ keçirmişdir. Divizion komandiri ağır yaralanaraq döyüşü tərktədikdə Teymur bəy Novruzov eskadronun qalan döyüşçüləri ilə birlikdə səngərlərdəki düşmən əsgərlərini məğlub edib daha iki ağır silahını ələ keçirdi. Bu döyüşlərdə qeyri-adi şücaət göstərən rotmistr Teymur bəy Novruzovun özü də ağır yaralanmışdır. Bu igidliklərinə görə Teymur bəy Novruzov dördüncü dərəcəli "Müqəddəs Georgi" ordeni ilə, ikinci dərəcəli "Müqəddəs Stanislav" (qılıncla birgə), dördüncü dərəcəli "Müqəddəs Vladimir" (qılinc və bantla birgə), ikinci dərəcəli "Müqəddəs Anna" (qılıncla birgə) və üçüncü dərəcəli "Müqəddəs Anna" (bantla birgə) ordenləri ilə təltif olunur".

Bütün bu igidliklərdən sonra rotmistr Teymur bəy Novruzov fəxri kavalərlərin sırasına daxil edilir və 1916-cı ildə ona podpolkovnik rütbəsi də verilir. Cümhuriyyət dövründə ordu quruculuğunda böyük fəallıqla iştirak edən Teymur bəy Novruzov 1919-cu il yanvarın doqquzunda Səməd bəy Mehmandarovun əmri ilə Hərbi nazirin yanında tapşırıqlar üzrə qərargah zabiti təyin edilmişdi. Az müddət bu vəzifədə xidmət edən polkovnik Teymur bəyə o dövrdə döyüşkənliyi ilə şöhrət qazanmış birinci Azərbaycan süvari alayına

komandanlıq etmək tapşırılır. Nümunəvi zabit kimi xalqımıza sidq ürəklə xidmət edən polkovnik Teymur bəy Hacı Mirzə bəy oğlu Novruzova Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin 1919-cu il iki avqust tarixli qərarı ilə əla xidmətinə görə general-mayor rütbəsi verilir. Avqustun üçündən isə Gəncədə yerləşən süvari diviziyasının rəisi təyin edilir.

1920-ci ilin mart ayında Xankəndinə hücum edən daşnak qoşunlarına qarşı aparılan döyüşlərdə general Teymur bəy Novruzov mərdliklə vuruşmuşdur. Onun döyüş bölgəsindən göndərdiyi teleqramın və xəbərlərdə mərd əsgərlərimizin müzəffər döyüş ruhu aydın duyulur.

"Martın 22-dən 23-nə keçən gecə saat ikidə ermənilər böyük qüvvə ilə Xankəndinə hücumə keçiblər. Hücum bizim mərd alaydaşlarımız tərəfindən dəf edildi. Bir az sonra onlar Şuşaya hücum etdilər, orda da düşməyə ağır zərbə vurub geriyyə oturtduq. İndi uzaqdan Şuşanı dağ topları ilə atəşə tuturlar, telefon, teleqraf kəsilib. Lazım olan tədbirləri görürük. Əsgər və zabitlərimizdə yüksək döyüş ruhu, düşməyə nifrət var. Əlavə hərbi dəstə, mərmii və gülə göndərməyiniz vacibdir. Bizdə çox da böyük itkii yoxdur, düşmənin isə daha çox itkisi var.

***General Teymur bəy Novruzov,
Ağdam, 24 mart 1920-ci il"***

1920-ci il aprelin 27-də namərd bolşevik-daşnak qoşunları hücum edib ölkəmizi vəhşicəsinə taladılar. Bakıda, Qarabağda, Xaçmazda və ayrı-ayrı bölgələrdə yerləşən ordumuzu dağıtdılar. Gəncədəki birinci Azərbaycan diviziyasının rəisi general Cavad bəy Şıxlinski, intendant generalı Məhəmməd Mirzə Qacar, süvari diviziyasının rəisi Teymur bəy Novruzov, alay komandiri polkovnik Cahandar bəy Kazımbəyov bu ədalətsizliyə dözməyib xalqı bolşeviklərə qarşı üsyana qaldırdılar.

Mayın 26-dan 31-nə qədər Gəncədə bolşevik-daşnak qoşunlarına qarşı gecə-gündüz vuruşan mərd əsgərlər, igid zabitlər istilaçılarına boyun əymədilər. Bolşevik-daşnak qoşunlarına göndərilən əlavə qüvvə və zirehli qatar Gəncə üsyanını məğlub etdi.

General-mayor Teymur bəy Novruzov bu xalq üsyanını fəal təşkilatçısı və iştirakçısı olduğuna görə bolşeviklərin təzyiqində əvvəlcə menşevik Gürcüstanına, sonra isə Almaniyaya mühacirətə getdi.

Uzun müddət YUNESKO-da işləyən həmyerlimiz Ramiz Abutadıbov da Almaniyada yaşayan soydaşımız Hilal Münşinin Ceyhun bəy Hacıbəyliyə yazdığı məktub saxlanılır. 1926-cı ildə yazılan məktubda Hilal Münşin Ceyhun bəyə yazır ki, azərbaycanlı general Teymur bəy Novruzov Berlindədir. O, iki min beş yüz nəfərdən ibarət süvari təşkil etməyə sizdən kömək istəyir. Azərbaycandan bolşevikləri qovmaq üçün qüvvə toplayır. General Teymur bəy Azərbaycanın xilası uğrunda gecə-gündüz inamla çalışır. O, 1877-78-ci illərdə Rus-Türk müharibəsinin

qəhrəmanları, general-leytenant Hacı Mirzə bəy Novruzovun oğlu, qvardiya polkovniki Kərim bəy Novruzovun qardaşı oğludur.

Mühacirətdə cəlayi-vətən həsrətli ömür sürən mərd generalımız Teymur bəy Novruzov ömrünün son illərini Nitse şəhərində yaşamışdır. O, burada taksi sürücüsü işləmiş və 1961-ci ildə həmin şəhərdə vəfat etmişdir.

GENERAL CAHANGİR BƏRKƏR YUSİF BƏY OĞLU NOVRUZOV

1894-cü ildə Bakıda hərbiçi ailəsində anadan olmuşdur. Bu nəsil Azərbaycan Hərb Tarixinə Aprel inqilabına qədər general-leytenant Mirzə Hacı bəy Novruzovu, qvardiya polkovniki Kərim bəy Novruzovu, 1918-20-ci illərdə isə general-mayor Teymur bəy Novruzov və mayor Rüstəm bəy Novruzovu bəxş etmişdir.

1920-ci ilin aprelində süvari alayının komandiri olan kapitan Cahangir bəy Novruzov istilacı rus ordusuna qarşı inamlı döyüşlər aparmış, vəziyyətin ağırlığından Vətəni tərk edərək İrana keçmişdir. Az müddət orada qaldıqdan sonra süvari alayı ilə Ərzuruma keçərək Kazım Qarabəkir Paşanın ordusu ilə birləşmişdir. 1921-ci ildə Bənliahməd yaxınlığında daşnak tör-töküntülərinin qaldırdığı Berna meydan müharibəsində böyük qəhrəmanlıqlar göstərmiş, düşmən təyyarələrini dəqiq top atəşilə susdurmuşdur. Məhz bu döyüşlərdəki qəhrəmanlığına görə türk komandanlığının və türk paşalarının hörmət, ehtiramını qazanmışdır. Döyüşlərdə dəyanətlə cəsur ər kimi vuruşduğuna görə türk komandanlığı ona "Bərkər"- yəni bərk ər, igid, döyüşkən ər təxəllüsünü vermişdir. Sonralar Şeyx Said və Ağrı hərbi yürüşlərində uğurlu döyüşlər aparan mayor Cahangir bəy Novruzov 1928-ci ildə təhsilini artırmaq üçün Hərbi məktəbə daxil olmuşdur.

1929-cü ildə Topçular məktəbini müvəffəqiyyətlə bitirən Cahangir bəy polkovnik rütbəsi ilə təltif edilir. Kutahiyadakı topçu ayının komandiri olarkən hərbi sahəsində qazandığı nailiyyətlərinə görə 1948-ci il avqustun 30-da general-mayor fəxri rütbəsinə layiq görülür.

İzmir istehlaklaşdırılmış rayonun və arxa cəbhə komandiri vəzifəsində çalışan Cahangir bəy Novruzov 1953-cü ildə yaşına görə istefaya çıxmışdır. O, ömrünün axırınadək Boronovada tıkdirdiyi təm-təraqsız, sadə bir evdə yaşamışdır. General-mayor Cahangir bəy Novruzov səmimi və saf bir ailə başçısı idi. Onun arvadı Vəzifə xanımdan üç qız övladı olmuşdur.

Uzun illər generalın komandanlığı altında çalışmış istifadə olan süvari polkovniki Baba Behbud Türkiyədə nəşr olunmuş "Azərbaycan" jurnalının 1958-ci il 4-5-ci sayında yazır ki, çox hörmətli general Cahangir bəy Bərkər Novruzovun bütün həyatı hərbi sənətinə sadıqlıqla keçmişdir.

General-mayor, həmyerlimiz Cahangir bəy Novruzov 1958-ci il iyunun 17-də saat on yeddi də öz mənzilində ürək xəstəliyindən vəfat etmişdir.

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

HƏRB TARİXİNƏ HƏSR OLUNMUŞ ÖMÜR	Error! Bookmark not defined.
ALİM-GENERAL.....	5
MİLLİ ORDU QURUCULUĞUNDA	Error! Bookmark not defined.
PORT - ARTURUN AZƏRBAYCANLI QƏHRƏMANLARI ...	Error! Bookmark not defined.
	not defined.
GENERAL ƏLİAĞA ŞİXLİNSKİ PORT-ARTUR DÖYÜŞLƏRİNDƏ	Error!
	Bookmark not defined.
ORDU VƏ DONANMAYA ƏMR	Error! Bookmark not defined.
GENERALA ALİM QAYĞISI.....	Error! Bookmark not defined.
MİLLİ HƏRBİ LÜĞƏTİMİZİN BANİSİ.....	Error! Bookmark not defined.
YADLARIN ETİRAFI.....	Error! Bookmark not defined.
AZƏRBAYCAN OĞLU, RUSİYA GENERALI ...	Error! Bookmark not defined.
VƏTƏNİ CANDAN ƏZİZ TUTAN GENERAL	33
(Sənədli hekayə).....	33
DİLÇİ-ALİM-GENERAL.....	Error! Bookmark not defined.
DARILMAQ İSTƏMƏZ.....	Error! Bookmark not defined.
İLK HƏRBİ MEMUARIMIZ	41
ƏLİAĞA ŞİXLİNSKİNİN	43
“MƏNİM XATİRƏLƏRİM” KİTABI HAQQINDA RƏY	43
GENERAL ƏLİAĞA ŞİXLİNSKİNİN ŞERLƏRİ	46
SANKT-PETERBURQDA İYİRMİ İKİ GÜN	Error! Bookmark not defined.
KİTAB AXTARIŞINDA	Error! Bookmark not defined.
AZƏRBAYCANLI, YOXSƏ POLYAK?.....	Error! Bookmark not defined.
ÖMRÜN SON GÜNLƏRİ	Error! Bookmark not defined.
(Sənədli hekayə).....	Error! Bookmark not defined.
GENERAL ƏLİAĞA ŞİXLİNSKİNİN MÜDRİK FİKİRLƏRİNDƏN	Error!
	Bookmark not defined.

MƏXFİ: DANIŞAN SƏNƏDLƏR	Error! Bookmark not defined.
AZƏRBAYCAN KÖRPUSU KOMANDİRİNİN MƏLUMATI	Error! Bookmark not defined.
VAHİD TÜRK TERMİNOLOGİYASI ÜZRƏ NƏTİCƏ	Error! Bookmark not defined.
ƏLİAĞA ŞİXLİNSKİYƏ VERİLMİŞ VƏSİQƏ ...	Error! Bookmark not defined.
"DİLİN SAHİBİ XALQDIR" MƏQALƏSİNDƏN:	Error! Bookmark not defined.
GÖRKƏMLİ ADAMLAR GENERAL ƏLİAĞA ŞİXLİNSKİ HAQQINDA	Error! Bookmark not defined.
SÖZ ARDI	Error! Bookmark not defined.
TAM ARTİLLERYA GENERALI	Error! Bookmark not defined.
ƏLİAĞA ŞİXLİNSKİ ÖMRÜNÜN ƏSAS TARİXLƏRİ	Error! Bookmark not defined.
İLK HƏRBİ ŞƏFQƏT BACISI	Error! Bookmark not defined.
(Nigar xanım Şıxlinskaya)	Error! Bookmark not defined.
GECİKMİŞ VÜSAL	Error! Bookmark not defined.
(Sənədli hekayə).....	92
ULU VƏSİYYƏTİ FAYDASIZ OLMAZ	Error! Bookmark not defined.
“Nəsib bəy Usubbəyova	107
MİRZƏ MƏHƏMMƏD MOLLA VƏLİ	115
OĞLU QAYIBOV - TƏXƏLLÜSÜ “FƏDAİ”	115
GENERAL - LEYTENANT MİRZƏ HACIBƏY NOVRUZOV	115
QVARDİYA POLKOVNİKİ KƏRİM BƏY NOVRUZOV	118
GENERAL-MAYOR TEYMUR BƏY NOVRUZOV	120
GENERAL CAHANGİR BƏRKƏR YUSİF BƏY OĞLU NOVRUZOV	123

Şəmistan Əmiraslan oğlu NƏZİRLİ
“General Əliağa Şixlinski ömrü”

Korrektor:
Mayor Elman Məmmədaliyev

Üz qabığının rəssamı:
Mayor Məmmədbağır Hüseynov

Kompüter tərtibatçısı və dizayneri:
Namiq Aliyev

Yığıcı:
İlahə İsgəndərli

Yığılmağa verilib: 07.07.2005
Çapa imzalanıb: 25.08.2005
Kağız formatı: 60x84 1/16
Sayı: 300 nüsxə

Kitab “Uğur” nəşriyyat poliqrafiya mərkəzində
yığılmış və ofset üsulu ilə çap olunmuşdur.

Ünvan: Bakı şəhəri Atatürk prospekti, 53. Tel: 448-25-21.

Akademik Heydər Nəcəf oğlu Hüseynov (1908-1950)

General-mayor Əliqası Hacı İsmayıl ağa oğlu Şıxlinski.
1913-cü il.

İlk hərbi şəfqət bacısı. Nigar xanım Şıxlinskaya.

Polkovnik Cavad bəy Şıxlinski